BİLGE UMAR

LYDIA

AKBANK'IN BİR KÜLTÜR HİZMETİ

AK YAYINLARI
KÜLTÜR KİTAPLARI SERİSİ :4

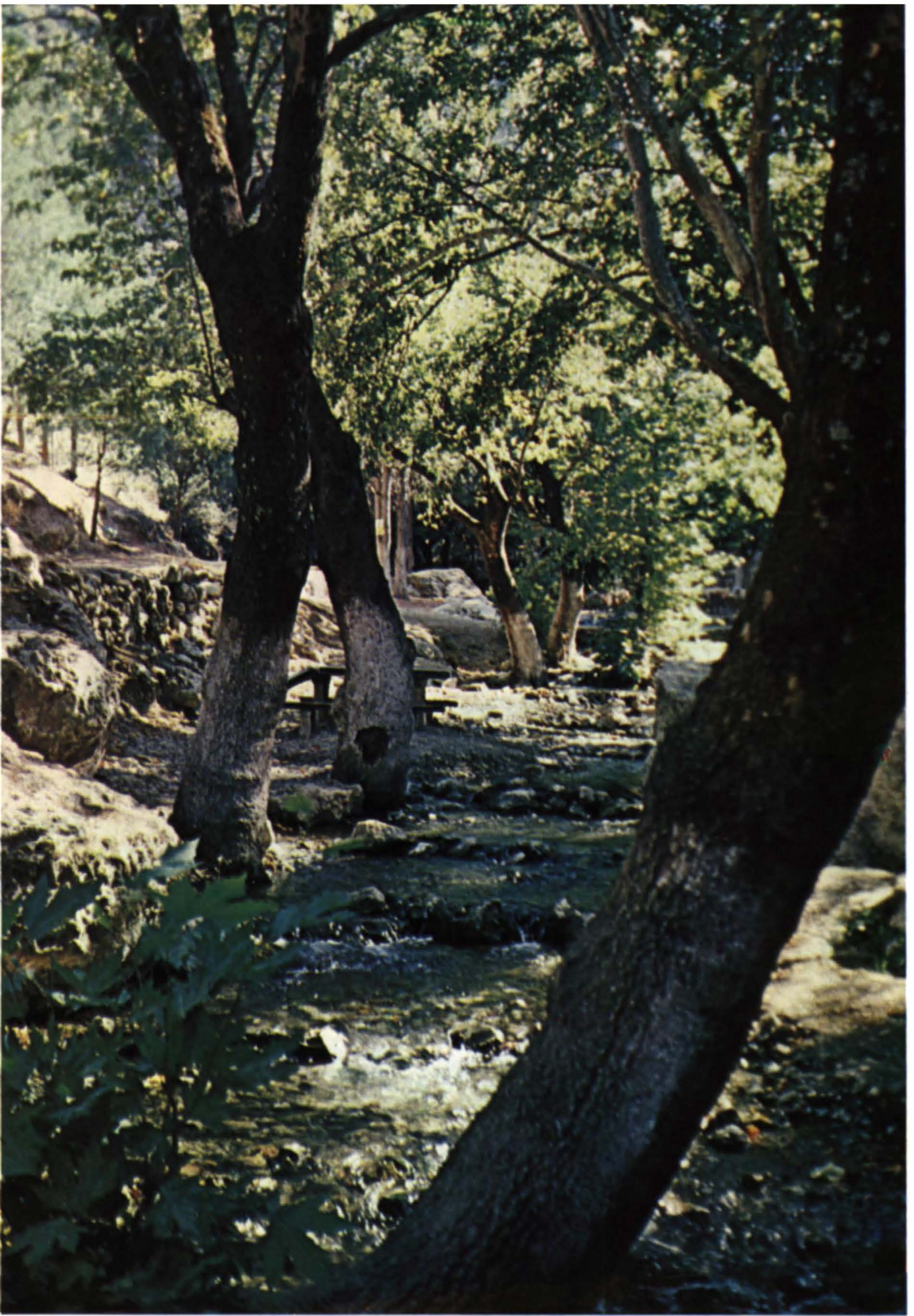
Prof. Dr. BİLGE UMAR

LYDIA

AKBANK'IN BİR KÜLTÜR HİZMETİ

GRAFİK SANATLAR matbaasında basılmıştır/ Printed by GRAFİK SANATLAR printers... Fotoğraflar/ Photos: Bilge Umar... çizimler/ Graphics: Engin Özdeniz... İngilizcesi/ English translation by Adair Mill...

Nymphaeion/Kemalpaşa. Kasaba bitişiğinde, arkasında bulunan koruluk ve şiirsel dere vâdisi. — Nymphaeion/Kemalpaşa. The grove and valley of the stream lying just behind the town.

İÇİNDEKİLER

I.İzmir. Uşak yolu çevresindeki İlkçağ kentleri ve kalıntıları

1. NYMPH AEİON/KEMALPAŞA

Kemalpaşa, İzmir'in doğusunda ve yakınında bulunan, ilçe merkezi durumunda bir kasobcmızdır. Bu kasaba, ılkçağ Nymphaeion'unun yerini almıstır. Nymphaeion, nympha/nympheler (kır perileri) yerı demektir. Çağdaş kasabanın doğu bitişiğinde, kasaba ile dağ arasında yer alan, ortasından bir derenin aktığı, çevresi koruluk, şirin vâdiye gidiniz, bu adın nereden geldiğini anlarsınız.

Nymphaeion adı, Kemalpaşa tarihçesinin ilkçağa, hristiyanlık öncesi döneme uzandığını gösterirse de, ilkçağ yapıtlarında bu kentten söz edildiğine hiç rastlamıyoruz. Nymphaeion, 13. yüzyılda büyük önem kazanmış, Nikaia/İznik Bizanslıları devletinin imparatorları sık sık burada kalmışlardır

1204 yılında Haçlı ordusuyla gelen, Lâtin soyundan bazı halkların başbuğları, Istanbul'un zenginliklerini görünce, amaç değiştirmişler, kenti Bizans imparatorunun elinden almışlar ve o yörede bir Lâtin devleti kurmuşlar; bunun üzerine birtakım Bizans soyluları da eski imparatorluk ülkesinin bazı bölümlerini ele geçirerek oralarda küçük devletler kurmuşlardı. O soylulardan biri, haçlıların devirdiği imparator III. Alexis Angelos'un damadı olan Theodoros Loskoris idi. Laskaris, Nikoia/İznik merkez olmak üzere o çevrede bir devlet kurmuş, Bizans soylularından birçoğunu kendi yanına toplamış ve 1206'da imparator sanını kullanmağa başlamıştı. Komutanlarının, özellikle damadı Ioannis Dukas Batotzes'in komutası altındaki orduların başarıları, batı Anadolunun Türkler ya da Lâtinler elindeki bölümlerini yeniden Bizanslılara kazandırdı. Theodoros Loskoris'in ölümünden sonra, Ioannis Dukos Botatzes imparator oldu (1222-1254); başarılar bunun zamanında da sürdü. Bototzes, yazlarını Periklystra'da ("Sulak yer" demektir; şimdi, İzmir-Kemalpaşa arasında Pınarbaşı Köyü), kışlarını ise Nymphaeion/Kemalpaşa'da geçirirdi. Bu

Nymphaeion/Kemalpaşa. Kız kulesi denen yapı
Nymphaeion/Kemalpaşa. Building known as Kızkulesi (Maiden's Tower)

Nymphaeion/Kemalpaşa. Akropolis'teki ortaçağ yapısı surlardan bir bölüm.
Nymphaeion/Kemalpaşa. A section of the walls of the medieval structure in the acropolis.

Kız kulesine benzeyen bir Bizans yapısı İstanbul'daki Tekfur Sarayı — Building resembling the Kızkulesi Tekfur Saray, İstanbul.

imparator, Kemalpaşa'da ölmüş ve anlaşıldığına göre orada, yaptırmış olduğu "Sosandra'nın Meryem'i" adlı büyük kiliseye gömülmüştür. Batatzes'in ölümünde, Theodoros Laskaris'in, aynı adı taşıyan oğlu, II. Theodoros adıyla tahta geçti (1254-1258); bunun ölümü üzerine, Mikhail Paleologos zorbalıkla tahtı elde etti (1258-1261). Gerek II. Theodoros Laskaris, gerek Mikhail Paleologos, kış aylarını Kemalpaşa'da geçirmek geleneğini sürdürdüler. Mikhail Paleologos, kendi komutanlarının Lâtin'leri yendiğini, İstanbul'un geri alındığını burada öğrendi ve kısa sürede yola çıkıp, 15 Ağustos 1261 günü İstanbula büyük bir tören alayı ile girdi. Ayia Sophia (Ayasofya) Kilisesinde başına imparator tacı kondu.

Mikhail Poleologos, Kemalpaşa'da bahçelerle çevrilmiş bir sarayda otururdu. Ancak, bu sarayı onun mu, ondan öncekilerin mi yaptırdığını bilmiyoruz.

Kemalpaşada, bugün görünür durumda olan tarihsel kalıntılar şunlardır:

Kale. Kasabanın arkasında, küçük bir tepe üzerinde, akropolis durumundadır. İzmir'in Kadifekalesi gibi, yalnız bazı parçaları kalmıştır. Bugün görünen, Bizans çağı kalesinin kalıntısıdır. Ancak, orada ilkçağda da bir kalenin bulunması, Bizans kalesi yapılırken onun kalıntılarından da yararlanılmış bulunması olasılığı vardır. Gerçekten, bugünkü kalıntıların temele yakın bölümlerinde görülen, dikdörtgen yüzeyli kesilmiş çok iri taşlar, ilkçağ işçiliği izlenimi uyandırıyor

Kızkulesi denen yapı. İzmir yönünden gelenlere göre Kemalpaşa'nın girişinde, asfalt yolun solunda ve 100 m. kadar ilerisindedir Çok görkemli bir yapı kalıntısıdır Nikaia imparatorlarının bu yörede kaldıkları sırada yapılmış olmalıdır Bu yapı ile İstanbuldaki, Tekfur Sarayı adıyla ünlü yapı arasındaki benzerliğin farkına varışımı, sayın Prof. Dr K u d r e t A y i t e r ' i n uyarısına borçluyum.

2. KARABEL'DEKİ HİTİT ANITI

Kemalpaşadan, eski asfalt yolu izliyerek, Turgutlu yönüne ilerleyiniz. Kasaba dışına çıkmanızdan pek az sonra, sağda, Torbalıya giden kestirme yolu göreceksiniz. O yola sapınız. 6 km. ileride, gösterişsiz, 1920'lerde yapılmış bir çinili anıtın altından geçeceksiniz. İşte, görmek istediğiniz Hitit anıtı da bu yakındadır. 100 m. kadar ilerinizde, solda başlayan keçi yolunu izliyerek dağa tırmanınız. Yaklaşık 15 dakikalık, tehlikeli olmayan ama zahmetli bir tırmanışla, Hitit savaşçısı kabartmasının önüne gelirsiniz. Kabartmanın bulunduğu blok-kaya, yoldan 40 m. kadar yükseklikte dir ve kabartma, yolun eskiden Ephesos'a uzanan yönüne, yâni güneye bakmaktadır.

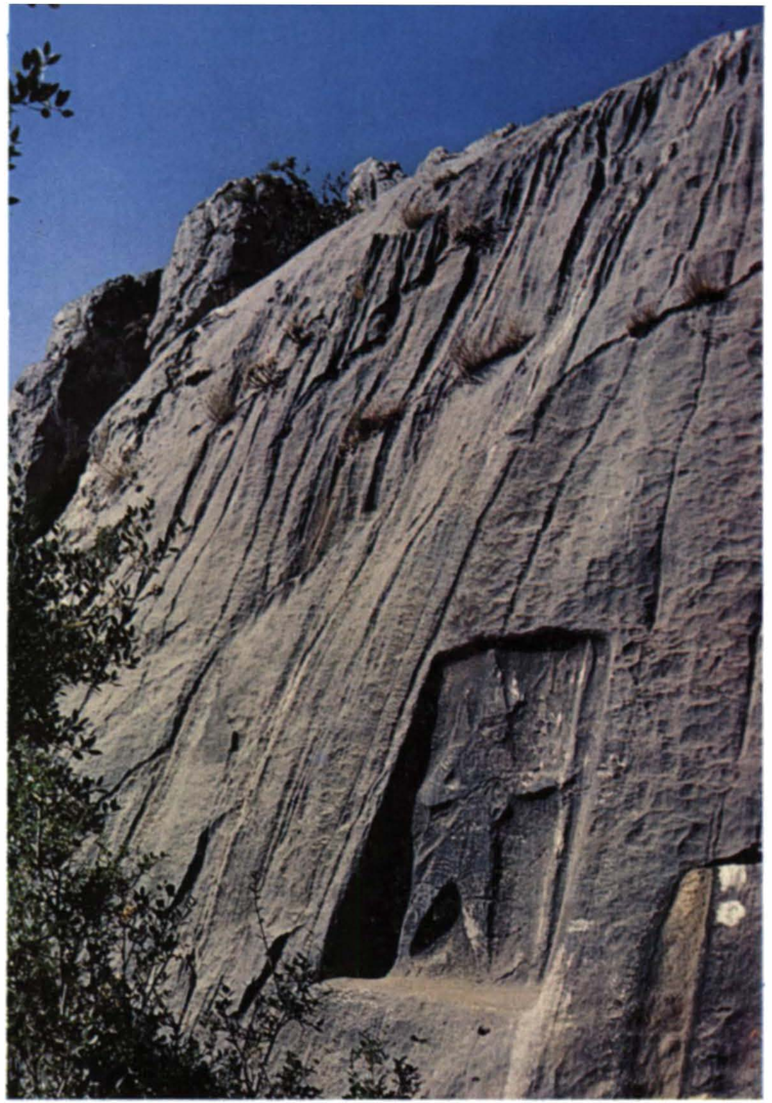
Bu anıtta kimin canlandırıldığı kesinlikle bilinmiyor. Yapıtın İÖ 15. yüzyıl dolaylarından kaldığında görüş birliği vardır. Baskın görüş, kabartmada canlandırılmış kişiyi bir Hitit tanrısı saymaktadır. Anıtın, Hitit imparatoru II. Tudhaliya'nın (İÖ 1460-1440) Assuwa seferi dolayısiyle, o dönemde yapıldığı pek baskın olasılıktır. Bu nedenle, kabartma, Tudhaliyayı canlandırıyor da olabilir. Kabartmanın, size göre sağ üst köşesinde, artık okunmaz hale gelmiş Hitit hiyerogliflerini, K u r t B i t t e l "Tudhaliya" diye okumuştur Ancak, anıt, II. Tudhaliya'nın yahut başka bir Hitit kralının Arzawa seferinin anısını yaşatmak için yapılmış da olabilir.

3. SARDEIS/SARDIS/SART

İzmir-Ankara ana yolu üzerinde, Salihli'nin 8 km. kadar batısında, bir köyün içinden ve tam orada, küçük bir köprünün üstünden geçersiniz. Köprünün altındaki derecik, bugün Sart Çayı diye anılan, ilkçağ Lydia'sının pek ünlü Paktolos Çayı'dır. Ünlü olması, altın kırıntıları getirmesinden ve pek çok destan öyküsünde anılmasından ileri gelirdi. İşte bu yerde, adını Sart diye Türk ağzına uydurduğumuz tarihsel kentin alanında, kalıntıların aşağı yukarı ortasında bulunursunuz; ama nicesi hayli görkemli olan kalıntıların hemen hiç birini oradan göremezsiniz.

Bu kentin tarihçesi, İÖ 2. bin yıla uzanır. Mısır hiyerogliflerinde Sardana diye geçen adı, hiç kuşkusuz, o binyıldaki batı ve güney Anadolu halkının, Luwi'lerin dilindendi. Luwi diliyle bir

Karabel'deki Hitit anıtı
Hittite monument at Karabel.

Karabel'deki Hitit anıtının yakından görünüşü
Closer view of the Hittite monument at Karabel

Sardis. Paktolos/Sart Çayı'nın yatağı. Resim, Artemis tapınağı yakınından çekilmiştir.
Sardis. The dried up river of the Paktolos. The photograph was taken from a point near the Temple of Artemis

ölçüde hısım olan, İÖ 1. binyıl Lydia halkı dilinde, kentin adı, Sfarda'ya dönmüş olsa gerek. Ioannis Lydus (Lydia'lı Ioannis) adlı, İS 6. yüzyılda yaşamış yazar, Hellen ağzında Sardeis/Sardis olmuş adın aslının, Lydia dilinde "yıl" anlamına gelen Sfardis sözcüğü olduğunu söylüyor.

Sardis'in, üstelik Lydianın ve Lydia'lıların adı, Homeros'da geçmez. Iliada'ya göre, Troia savaşları çağında (yaklaşık İÖ 1200) o yöredeki halkın adı Maiones, yörenin adı da Maionia (Maiones Yurdu) idi. Ancak, Homeros'un Sardis'i anmaması, Troia savaşları çağında kentin henüz var olmamasından değil, başka bir od taşımasından ve Iliada'da o adla anılmasından ileri gelse gerektir. Çünkü, Gediz Ovasının Marmara Gölü Bozdağ arasındaki bölümü, tüm Anadolu'nun en bereketli yörelerin-

KARŞI SAYFADA **Sardis/Sart/Artemis tapınağına yapılan küçük ortaçağ kilisesi kalıntısı.** Sardis/Sart. Little church built at the Temple of Artemis.

den biridir ve burada, özellikle Marmara Gölünün batı ve güney kıyılarında daha tarih öncesi çağlarda yerleşme merkezleri kurulduğu, 1967 yılında yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır. O yıl, gölün güney kıyısında, Tekelioğlu Köyünün 800 m. kadar batısında göle uzanan Ahlatlı Tepecik çıkıntısında yürütülen kazılar, orada, İÖ 3. binyılın ikinci yarımında yoğun yerleşme bulunduğunu kesinlikle kanıtlamıştır. Sardis kenti tarihçesinin en azından İÖ 1200 dolaylarına uzandığı da yine kazılar sonucunda anlaşılmıştır; 1966'da, Lydia Çukuru diye anılan ve "tunç öteberinin çıktığı ev" (house of bronzes) kalıntılarını da içeren kazı yerinde, İÖ 1200-900'e tarihlenen sub-miken ve proto-geometrik çanak çömlek bulunmuştur.

Tarihçesinin ilk döneminde, Sardis'in Hellenlerce kullanılan adı ne idi, kesinlikle saptanamamıştır. Homeros'un andığı, o yörede bulunan iki kent, Tarne ve Hyde kentlerinin her biri için, "Bu, sonradan Sardis adını alan kenttir" görüşü öne sürülmüştür.

Sardis/Artemis tapınağının Ion düzeninde sütun başlığı Sardis. An Ionic capital in the Temple of Artemis.

Sardis. Artemis tapınağından bir zamanlar Paktolos/Sart çayının altın kırıntıları getirdiği vadiye, Tmolos/Bozdağ'ın kuzey yamacına bakış. Sardis The northern slopes of Mt Tmolos/Bozdag with the stream that was once the source of gold on the right in the background.

Sardis, batı Anadolu ilkçağ tarihçesinin bilinen döneminin tümü boyunca, batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri, hatta çoğu zaman birincisi omuştur. Kent, altın çağını Lydia krallığının başkentiyken, özellikle krallığın en güçlü olduğu dönemde, son kral Kroisos'un döneminde yaşadı. Çağdaş halk masallarımızda Kaarun adıyla anılan Kroisos'un zenginliğini yaratan en önemli gelir kaynaklarından biri, Paktolos/Sart Çayının getirdiği altın kırıntıları idi. Sophokles, bir yapıtında (Philoktetes, dize 394) "Toprak, Zeus'un bile anası, sen ki altını bol Paktolos'a hükmedersin... diyor. Bu çay, Sardis'in içinden geçiyordu ve kıyısında altın kırıntılarını toplayıp işleme işyerleri kurulmuştu. Yazık ki, Paktolos, daha Strabon çağında, yâni İS 1. yüzyıl başında, artık altın kırıntısı getirmez olmuştur.

Sardis, İS 17 yılındaki depremde büyük zarar gördü ve Roma imparatoru Tiberius'un yardımı ile, onarılıp yenilendi. Bunu izleyen yıllarda Pax Romana (Roma imparatorluğunun, tüm topraklarında sağladığı barış) batı Anadolu'nun birçok diğer kenti gibi Sardis'in de çok gelişmesine yol açtı. Bugün kazıların ortaya çıkardığı kalıntıların büyük çoğunluğu o dönemden kalmadır.

Sardis. Akropolis'in güney yanındaki ortaçağ surlarının dıştan görünüşü Sardis. A closer view of the exterior of the medieval walls on the south side of the acropolis.

Sardis. Akropolis ortaçağ surlarının güney yandaki ana giriş kapısı. Yazılı taşa dikkat ediniz Sardis. The main entrance gate on the south side of the medieval walls of the acropolis. Note the inscription.

Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında da Sardis önemini korudu. Batı Anadolu'da ilk kurulan ünlü 7 kiliseden biri (burada kilise sözcüğüyle yapı değil, inananlar topluluğu anlatılıyor) buradakiydi. Sonra kent, Bizans imparatorluğunun önemli bir piskoposluk merkezi oldu. Ancak, 7 yüzyıl başında İran şâhı Hüsrev'in orduları batı Anadolu'yu talan eder, yakıp yıkarken kente büyük zarar verdiler. Sardis, 1402'de de Timur orduları tarafından talan edildi, yakılıp yıkıldı ve bir daha kalkınamadı. Belki bunda, Osmanlı egemenliğinin o ilk yüzyıllarında, Manisanın çeşitli nedenlerle gelişmesi, bölgenin metropolis'i (ana kenti) durumuna gelmesi de bir etken olmuştur. Sönükleşen kent, yüzyıllar boyunca akropolis tepesinden akıp duran, özellikle yağmur yüzünden sürüklenen gevşek toprakların altına yavaş yavaş gömüldü. Tarihsel akropolis surlarının çoğu bölümü de, altındaki toprakla birlikte, aşağıya göçüp gitmiştir. Sardis kenti alanında, kazılar henüz tamamlanmış olmadığı, örneğin şimdi İzmir-Ankara ana yolunun bir bölümü tam kalıntılar alanının ortasından geçtiği ve o parçada henüz hiç kazı yapılmadığı halde, kimi pek görkemli, kimi belli belirsiz döküntü durumunda, pek çok kalıntı vardır. Bunların yalnız başlıcalarından söz edelim:

İzmir-Ankara ana yolunda Paktolos/Sart Çayı üzerindeki köprüden geçer geçmez, sağa sapan ve akarsu kıyısını izleyen asfalt yüzeyli bir yol görürsünüz. Kavşaktaki levhanın gösterdiği gibi, bu yol, pek az ilerideki Artemis tapınağına kadar gider. O yola giriniz. Önce, sağınızda, yol ile Paktolos/Sart Çayı arasında, Roma ve Bizans çağlarından kalma ev, kilise, vb. yapı kalıntılarını göreceksiniz. Biraz ilerleyince, bu kez solunuzda, yamaçta, "Piramid mezara gider' levhasını görürsünüz. Oradan tepeye tırmanınız. Birkaç dakika sonra, günümüze yalnız alt bölümleri ulaşabilmiş piramid biçimli mezara gelirsiniz. Yapılış biçimine bakılarak bunun, bölgede İran egemenliği çağından, belki İÖ 5. yüzyıldan kalma olduğu sanılıyor. Özellikle ilgi çekecek yönü, içindeki kemerli mezar odasının duvarlarında tavus kuşu ve diğer kuş resimlerinin bulunmasıdır.

Yine yola (Artemis tapınağına giden yola) dönünüz. Orada bu kez yolun diğer yanına, oradan da Sart Çayı'nın öteki kıyısına geçer ve

karşınızdaki tepenin doruğu yönünde yürürseniz, tepenin eteği ile doruğu arasında, Lydia çağının nekropolis'ini (mezarlığını) göreceksiniz. Buradaki mezarlar genellikle, dağa oyulmuş bir geçit, geçidin sonunda yaklaşık 2 m. yüksekliğinde bir kapı boşluğu; bunun arkasında, kaya içine oyulmuş bir mezar odası biçimindedir Ölü, mezar odasında çoğu kez bir terra kotta (pişmiş toprak) lâhit içine yerleştiriliyordu.

Bir kez daha yola dönünüz ve yolun sonuna kadar (birkaç yüz m. ileridedir) gidiniz. Kent kalıntıları arasında en ilginç olanın, hellenistik çağdan (İÖ son 3 yüzyıl) kalma Artemis tapınağının yanına gelmiş olacaksınız. Yol ile tapınak arasındaki sunak, tapınaktan daha eskidir; büyük serüveni Xenophon'un Anabasis'-inde anlatılan Genç Kyros, kendisiyle savaşıma giren bir yakınını, Orontas'ı burada bağışlamış, Orontas bu sunakta ondan özür dilemiş ve Genç Kyros'la elele tutuşarak ona bağlılık andı içmişti (Anabasis, 1 VI 7).

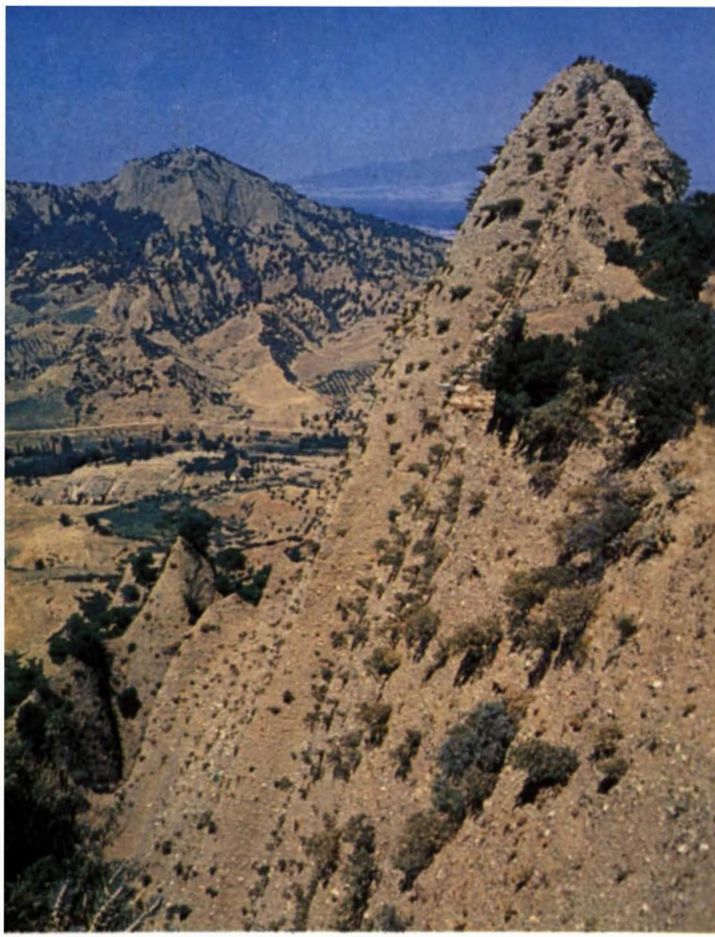
Artemis tapınağının güney köşesinde, 4. yüzyıl yapısı bir kilisenin kalıntıları vardır. Buradan başlıyarak yamaç yukarı, akropolis tepesinin eteği boyunca güney yönüne ilerleyiniz. Orada, bir dere daha doğrusu akıntı yatağı bulacak ve

Sardis. Akropolis'in ortaçağ surları, güney yandaki ana giriş kapısı, içerden görünüş.
Sardis. The main entrance gate on the soutn side of the medieval walls of the acropolis viewed from within.

Sardis. Akropolis'in en yüksek yerinden, İskender'in geliş yönüne, kuzeye bakış
Sardis. View from the highest point of the acropolis looking towards the north and the route by which Alexander approached.

Sardis. Akropolis'ten Paktolos/Sart çayı vadisinin son bölümüne ve oradaki Artemis tapınağına bakış. Sardis. View from the acropolis of the extremity of the Paktolos/Sart Çayı valley on the Temple of Artemis.

hayli zaman onu, patika imiş gibi, izliyebilecek-siniz. Bu hafif tırmanış, sizi önce, akropolis'e gerçek tırmanışı en az zahmetle yapabileceğiniz yere, akropolisin güney yamacına götürecek, üstelik oraya gidinceye kadar bir hayli yükseğe çıkmanızı sağlıyacaktır. Orada, akropolis'in güney parçalarını, daha doğrusu ilkçağ akropolis'i güney yanına yerleşmiş ortaçağ kalesi bölümlerini göreceksiniz.

Toprağın olağanüstü yumuşaklığı ve akıcılığı nedeniyle, akropolis'deki ilkçağ surlarının, İÖ 547'de (son araştırmalar, İÖ 546 tarihi yerine İÖ 547 tarihinin verilmesini gerektiriyor) aşağıda, avada yapılan meydan savaşında yenilen, ama ordusuyla düzenli biçimde çekilmeyi başaran son Lydia kralı Kroisos'un, İran şâhı Büyük Kyros'a karşı kendini savunmak için kapandığı kalenin; hatta, Kroisos kalesiyle ne ölçüde aynı olduğunu bilmediğimiz, İskender çağındaki, İskender'in çıktığı, gördüğü, hayran kaldığı kalenin hemen hemen hiçbir parçası günümüze ulaşmamıştır. Ortaçağ kalesinin bile yalnız bu güney yandaki bölümleri ayakta kalabilmiştir. O bölümlerin altına kadar tırmanış, yorucu olmakla birlikte, pek zor değildir. Buna karşılık, onlara yaklaşmak ve kalenin içine girmek, hele hele içine girince güney yandaki en sağlam kalmış bölümlere geçmek, yalnız zor değil, eni konu tehlikelidir.

Akropolis tepesinden aşağıya, Artemis tapınağının yanına inelim; geldiğimiz yolu izliyerek, o yolun İzmir-Ankara ana yoluna ulaştığı yere, yâni Paktolos/Sart Çayı köprüsü yakınına çıkalım. Ana yolda, doğu yönünde biraz yürüyünce, ana yolun sol yanında, onarılarak eski görkemine kavuşturulmuş pek güzel bir yapı (gymnaseion-lise işlevi gören okul) göreceksiniz. Bu gymnaseion'un yapım çalışmaları IS 211de bitirilmişti.

Gymnaseion'un doğu bitişiğinde, onun avlusuna (palaestra) eklenmiş durumda, İS 3. yüzyıldan kalma bir musevi tapınağının (sinagog,

Sardis. Akropolis'in güney yanındaki ortaçağ surlarında dehlizli bölüm. Vaulted section of the medieval walls on the south of acropolis.

Sardis. Palaestra'dan (Idman avlusu) gymnaseion'a bakış. Sardis. View of the gymnaseion from the palaestra

Sardis. Gymnaseion güney bitişiğindeki sinagog (havra) Synagogue on the south side of the gymnaseion.

havra) kalıntıları vardır. Böylece, o çağda Sardis kentinde önemli bir musevi topluluğunun bulunduğu ortaya çıkıyor.

Şimdi de anayol boyunca 800 m. kadar doğuya gidelim ve orada, akropolis tepesine yüzümüzü dönüp birkaç dakika yürüyelim. Fazla tırmanmadan, tepenin eteğinde, ilkçağ kenti tiyatrosunun ve stadeion/stadium'un yerine geleceğiz. Ancak, burada görmeğe değer kalıntı yoktur

Oradan ana yola doğru inmeğe başlıyalım. Hemen hemen tam karşımızda, biraz sağda, ana yolun diğer yanında, hamam kalıntılarını göreceğiz. Bunlar da Roma ve Bizans çağlarından kalmadır.

Bintepeler Tümülüsler bölgesi yakınında Hermos/Gediz ırmağı
Bintepeler. The Hermos/Gediz river in the vicinity of the tumuli

Bintepeler. Sağda Alyattes tümülüsü.
Bintepeler The tumuli of Alyattes on the right

4. BİNTEPELER

Bintepeler bölgesini, yaklaşık olarak, Salihli-Marmara Gölü-Ahmetli üçgeninin, Gediz ırmağı kuzeyinde kalan bölümü diye anlatabiliriz. Bu bölgede Lydia krallarına, soylularına ait yüzlerce tümülüs (yığma mezar; tepecik görünüşünde) vardır. Ancak, bu bölgenin dışında, hatta bir hayli dışında, özellikle Salihli-Alaşehir yolu çevresinde de aynı tümülüslere rastlanabilir.

Bazı yapıtlarda, Sardis'ten bozuk ve kaba yollarda iki saat kadar gittikten sonra Bintepeler'e ulaşılabileceği belirtilmiş ise de, 1970'lerde Salihli-Akhisar yolunun asfaltlanması bu zorluğu ortadan kaldırmış bulunuyor.

Bintepeler'deki tümülüsler, genel olarak, iyice yassı dikdörtgen prizma biçiminde düzgün kesilmiş uzun taş bloklarıyla yapılan, sandık kadar bir mezar odacığı üzerine yığılmış taştan, topraktan oluşmaktadır Ne var ki, önemli kisilerin, büyük kralların gömüldüğü bazı tümülüsler, tıpkı Phrygia başkenti Gordion'daki Midas tümülüsü gibi, neredeyse Mısır piramidleri büyüklüğüne ulaşmıştır. Bintepeler'deki tümülüslerden üç tanesi çok belirgin biçimde diğerlerinden büyüktür Bunlar, Salihli-Akhisar yolunun sağ yanında, Marmara Gölüne varmadan az önce, diğer tümülüslerin arasında bulunmaktadır; yanyana değillerdir Sözü geçen üç tümülüs'ten ortadaki, Gyges tümülüsü diye anılıyor ve bunun içine tünel açma çalışmaları süregidiyor. Diğer iki büyük tümülüsten güneydoğuda kalan, yâni Marmara Gölünden en uzakta olan ise, Alyattes'in (son Lydia kralı Kroisos'un babasının) gömülü bulunduğu tümülüs'tür ve tümünün en büyüğüdür Herodotos, bu tümülüsü şöyle anlatıyor

...Öyle bir anıt vardır ki bilinen bütün öbürlerini aşar Bu, Kroisos'un babası Alyattes' in mezarıdır. Etekleri büyük taşlarla örülmüş bir toprak yığınıdır Küçük esnafın, el işçilerinin ve aşk satıcısı kuçük kızların topladığı paralarla yükseltilmiş bu anıt. En yüksek yerinde, ben oradan geçtiğim zaman da da, beş tane taş blok vardı. Üzerlerine kazılı olan yazılarda, buna katılan her meslek dalının ne kadar verdiği yazılı idi. Bu rakamlara göre, en çoğunu bu küçük kızcağızlar vermiş bulunuyordu.

Gyges tümülüsünde yapılan kazı sırasında, içinin bir taş duvarla örülü bulunduğu; bu tümülüs içinde görülenlerin, İtalya'da Etrüsk tümülüslerinde görülenlere pek benzediği ortaya çıkarılmıştır. Böylece, İtalya'da Roma egemenliğinden önce üstün bir uygarlık oluşturan Etrüsk'lerin, gerçekte batı Anadolu'dan oraya göç etmiş Lydia'lılar soyundan geldiği yolunda Herodotos'un aktardığı söylenti, yeni bir kanıt bulmuştur

Bintepeler'deki Lydia tümülüslerinin, özellikle Alyattes tümülüsünün görkemi ilkçağda pek dillere destandı. Bakınız bu görkemi, İÖ 556-468 arasında yaşamış yoksul bir Hellen ozanı, Simonides, nasıl dile getiriyor

Yoksulun Mezarı

Efendi, önünde durduğun mezar
Ulu bir Lydia kralının filân değil
Ben fukara adamım;
Mezarım kocaman olacak değil ya.
Bu bile büyüktür bana.

(Çeviri Talat S. Halman, Eski Uygarlıkların Şiirleri, İstanbul 1974, s. 145)

5. PHILADELPHIA/ALAŞEHİR

Alaşehir'in eski adı, Philadelphia, kenti kurmuş olan Bergama kralı II. Attalos'un sanı Philadelphos (kardeş sever)'den gelir; Philadelphos Yurdu demektir. Ancak, bu ad, "kardeş severlik yurdu" diye de anlaşılabilir.

Bugünkü Salihli, Alaşehir, Sarıgöl, Sarayköy yolu, ilkçağda pek büyük önem taşıyordu ve daha Alaşehirin kurulması öncesinden, en azından İÖ 481'de İran şahı Xerxes ordusuyla başlıyarak, nice ordu o yoldan geçmişti. Ancak, bu bağlantı yolu, çağımızda, hatta çağımızdan yıllar önce, öneminden çok şey yitirmiştir. Sonuçta, özellikle Bizans egemenliğinin son döneminde pek ünlü bir kent durumuna gelen Philadelphia/Alaşehir, sonraları iyice sönükleşmiştir. Kasaba, ancak Cumhuriyetten sonra Türkiye'de kendini gösteren genel kalkınma yüzünden yine ilerlemeğe başladı.

Philadelphia/Alaşehir. Çağdaş kasabanın ortasında, ortaçağın ilk devirlerinde yapılmış kilise. İlkçağ mimarlık yapıtı parçalarının yapıtaşı olarak kullanıldığı görülüyor. Alaşehir. The early medieval church in the centre of present-day Alaşehir Ancient architectural fragments can seen used as building materials.

Philadelphia/Alaşehir. Tarihi kilise kalıntısına genel bakış Philadelphia/Alaşehir. A closer view of the remains of the church.

Alaşehir, İÖ 2. yüzyılın ilk yarımında, II. Attalos eliyle kurulduğu zaman, surlarla çevrilmemişti Yöre, Roma imparatorluğunun sağladığı barış yüzyıllarından çok sonrasına kadar, -aradaki Arap çapul akınları gibi olağan dışı, gelip geçici akınlar bir yana bırakılırsa- savaş görmedi. Türk akınları başladıktan sonra, 11. yüzyılda, kent surlarla çevrildi ve bu yörede Bizanslıların en dövüşçü kalesi oldu; o kadar ki, tüm çevresi Türk egemenliğine girdikten, kendisi Türk ülkesi içinde ada gibi kaldıktan sonra bile, uzun süre (1391'e kadar) dayanmıştır

Philadelphia, Romalıların Asia ilinde (batı Anadoluda) daha İsa çömezlerinin yaşadığı ve hristiyanlığı yayma çalışmaları yürüttüğü yıllarda hristiyanların çoğalıp örgüt (bu anlamda kilise) kurduğu ilk 7 kentten biri olarak, pek ünlüdür ve günümüzde özellikle bu yüzden Philadelphia adı anımsanır.

Alaşehir'de aynı alan içinde binyıllardır nice kuşak yaşadığı, eskiyi yıkıp yeni yapılar kurduğu için, bu durumdaki kentlerin daha nicesinde olduğu üzere, ilkçağdan günümüze hemen hemen hiçbir görünür yapı kalıntısı ulaşmamıştır. Görülen tarihsel kalıntıların neredeyse tümü ortaçağ kalıntılarıdır; bunlar da, çok zevksiz işçilikle yapılmış kalın, büyük bir surun bazı parçaları ile, bir kilisenin ayakta kalabilmiş bölümleri dışında, gösterişsiz, ufak tefek şeylerdir

Sözü edilen, görkemli duvarlarından bazı büyükçe parçalar ayakta kalabilmiş kilisenin, İncil'e ek bir metinde, Ermiş Ioannis (St. Jean/St. John) tarafından batı Anadolu'daki ilk 7 kiliseye gönderilen bildirilerin aktarıldığı "Ioannis'in açıklamaları" ya da kısaca Apokalypsis/Açıklama adlı metinde (orada III 7)

anılmış Philadelphia kilisesi olduğu öne sürülür. Burada adı geçen, batı Anadolu'nun ilk 7 kilisesi, Ephesos/Efes, Smyrna/İzmir, Pergamon/Bergama, Thyateira/Akhisar, Sardis/Sart, Philadelphia/Alaşehir, Laodikeia (Denizli-Pamukkale arasındadır) kiliseleri idi. İşte, yeni ve yakın çağlarda ABD'nde kurulan bazı kentlere Philadelphia adının verilmesi, özellikle, Apokalypsis metninde, ilk kilise kurulan kentlerden biri olan Philadelphia/Alaşehir'in adı geçtiği içindir.

Ne var ki, işçilik biçimi, özellikle kemer yapımındaki işçilik biçimi ve kullanılan yapı malzemesi, bu kilise duvarlarının, ilkçağdan kalma, hele Khristos/İsa yoldaşlarının ve bunlardan Ioannis/St. Jean'ın yaşadığı İS 1. yüzyıl yapıtı olmadığını, bunların sonraki Bizans çağından duvarları oldukça sağlam durumdadır. Yapımda, daha eski çağların sütun parçası vb. mimarlık yapıtı kl̇ntılarının da kullanıldığı görulüyor

Alaşehir Belediye Meclisi üyesi Sayın Avukat Mustafa Yıldırım'dan duyduğuma, sonradan da, 1976 yılında, Belediye Başkanı Sayın Necip Neciboğlu'nun bir radyo konuşmasında söylediğine göre, Alaşehir'in kanalizasyon boruları, yüzyıllar önce hazırlanmış olup nerede başladığı, nerelerden geçtiği, nereye aktığı bilinmeyen bir toplama düzenine bağlanmaktadır Koskoca bir ilçe merkezinin her gün binlerce m3 tutarında olan kanalizasyon artıklarının bu esrarlı toplama düzeninde boşaltıldığı yerin görülememesi, anlaşılamaması, gerçekten pek olağanüstü bir şeydir.

Philadelphia/Alaşehir. Cezaevi avlusunda duran üstüste konmuş iki yöresel buluntu.
Philadelphia/Alaşehir. Two local finds placed one on top of the other in the prison yard.

Philadelphia/Alaşehir. Su deposu kazılırken 1978 yılında bulunan kadın heykeli.
Philadelphia/Alaşehir Female found in 1978 during excavations for a water reservoir.

6. MAIONIA/MENYE/GÖKÇEÖREN

Homeros, Iliada'sında, sonradan Lydia adını almış olan ülkenin, Troia savaşı çağındaki (yaklaşık İÖ 1200) halkını Maiones (Maion'lar) diye, bu halkın yurdunu da Maionia (Maion Yurdu) diye anar. Bu Maionia adı, yakın zamana kadar, Salihli-Kula arasında, ana yolun biraz kuzeyindeki bucak merkezi Menye kasabasının adında, Türk ağzına uydurulmuş biçimiyle yaşamakta iken, şimdi, bu üç bin yıllık ad Gökçeören'e çevrilmiştir.

Maionia adının olsun, Maiones adının olsun, Hellen dilinde anlamı yoktur; bu adlar, yerli bir Anadolu dilinden, pek baskın olasılıkla Luwi dilinden gelme öz adların Hellen ağzına uydurulmuş biçimleridir., örneğin Luwi dilinden gelme Assuwa adı da Hellen ağzında Asia'ya çevrilmişti.

Maionia/Menye, Gediz Ovasının bittiği, Anadolu dağlarının ve yaylasının başladığı ya da başlamak üzere olduğu bir yerde, o dağların

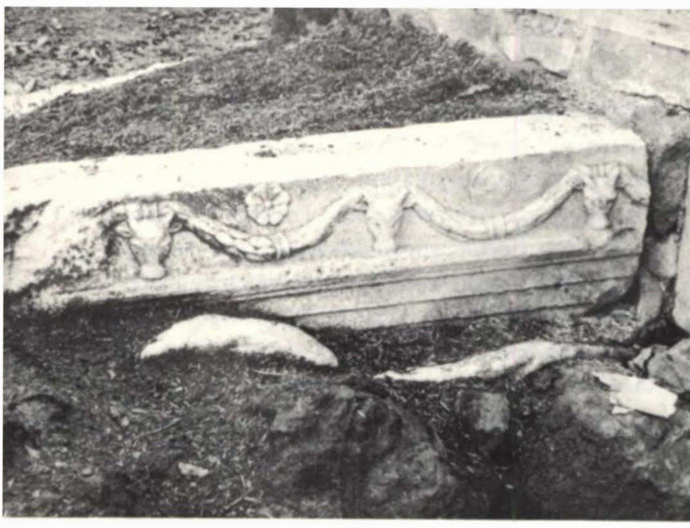
batı uzantıları arasında kalan küçük bir ovada kurulmuş, pek yoksul, büyükçe bir köy durumundadır. İçinde, dağınık durumda, pek çok ilkçağ ve ortaçağ kalıntısı vardır. Bunların kimi ötede beride sürünmektedir, kimi de yapı taşı olarak kullanılmıştır. Sonunculara örnek olarak, Sağlık Sokak No. 12 adresindeki evin arka duvarının, bu Sağlık Sokak yanındaki sol duvar ile birleştiği köşeye bakınız; orada, kabartmalı bir lâhit parçası göreceksiniz. Bunun hemen arkasındaki evin de bir duvarında, çiçek motifli, üstün nitelikte işçilikle işlenip süslenmiş bir mermer parçası vardır. Daha ileride, biraz yokuş yukarıda, birkaç dakika yürüyerek varacağınız "Yukarı Çeşme" nin yapımında da son Bizans çağından kalma bir yazılı taş kullanılmıştır.

Kasabadaki en etkileyici tarihsel kalıntı, Gökçeören adındaki "ören" sözcüğünün kaynağı olan, ören durumunda küçük bir tepe üzerindeki ortaçağ kalesi kalıntısıdır Kalenin kuzey duvarları oldukça sağlam durumdadır. Yapımda, daha eski çağların sütun parçası vb. mimarlık yapıtı kalıntılarının da kullanıldığı görülüyor.

Maionia/Gökçeören. Yukarı çeşmenin ayna taşı olarak kullanılmış bir ortaçağ kalıntısı.
Maionia/Gökçeören. Medieval fragment used as an ornamental slab in the Upper Fountain.

Maionia/Gökçeören. Çağdaş kasabanın genel görünüşü.
Maionia/Gökçeören. General view of the modern town.

Satala/Sandalın komşusu Nisyra/Saraçlar köyü içinde bir taşıma kalıntı.
Ancient fragments from Satala/Sandal used as a building materials in the neighbouring village of Nisyra/Saraçlar.

7. SATALA/SANDAL

İlkçağ kenti Satala'nın, bugünkü Sandal Köyü yerinde bulunduğu genellikle kabul ediliyor. Bu köye, İzmir-Ankara ana yolundan gidilir; köy ana yolun pek yakınında, Kula'nın 8 km. batı ilerisinde bulunan kavşağın 1 km. kuzeyindedir.

Satala adı, hellenleşme dönemi öncesi yerli bir Anadolu dilinden, dolayısiyle ya İÖ 2. binyılın Luwi dilinden ya da İÖ 1. binyılın Lydia dilinden gelir. Anlamını bilmiyoruz.

Sandal Köyunun 2-3 km. doğusunda, İzmir-Ankara ana yolundan da görülebilen, oldukça görkemli bir sönmüş yanardağ bulunur. Halk buna Divlit der. Divlit, Kula yöresi ağzında, yanardağ demektir Burası ve genellikle Kula yakınları, volkanik püskürmeler bölgesidir

Satala'da, Artemis ile (hellenleşme döneminde Apollon ile bir tutulmuş) Anadolu tanrısı Men'in ortak tapınağı vardı.

Köy içinde görülen pek önemsiz taşıma tarihsel kalıntılar, köylülerin belirttiğine göre, Sandal Köyünün 3 km. doğusundaki bir tepenin yamacından getirilmişlerdir. O tepe, Sandal Köyü ile Saraçlar Köyü arasında uzanan engebeli ovanın, yanyana dizilmiş alçak, deniz dalgası gibi tepelerinden biridir. Bunun, Sandal Köyüne yakın yamacında oldukça geniş bir alan, çanak çömlek kırıklarıyla kaplıdır.

8. OPSIKION (KULA?)

Ops, Ovidius'ta da (Değişimler, IX 498) görüldüğü gibi, Anadolu'nun binlerce yıllık Ana Tanrıça'sının adlarından biridir. Opsikion kentinin adı da bununla bağlantılıdır; Ana Tanrıça halkının yeri demektir. Gerçekten, Hellen dilinde, Opsikion sözcüğü, Opsike/Opsikos sıfatına, "yeri" anlamındaki ion takısı eklenerek türetilmiştir. Opsike/Opsikos sıfatı ise, Ops'a ilişkin, Ops'a bağımlı, Ops halkından anlamlarına gelir

İlkçağ kenti Opsikion'un kuruluş tarihçesi bilinmediği gibi, yeri de henüz kanıtlarla saptanamamıştır. Bugünkü Kula kasabasının tarihçesi de aydınlatılabilmiş değildir. Ancak, Opsıkion'un hiç değilse o yakınlarda bir yerde olması gerektiği biliniyor

Kula kasabamız, İzmir-Ankara ana yolunun üzerinde, Salihli ile Uşak arasında, Salihli'nın 49 km. doğusundadır, aağlarla çevrili bir ovadadır. Burası volkanik püskürmeler bölgesi olduğu için Strabon bu yöreyi Katakekaumene (Yanık Yöre) diye anar. Sönmüş yanardağlar, yanmış kok kömürü cürufuna benzeyen püskürme kalıntısı yanık taşlar çevreyi kaplar. Bu görünüş, her bilinmeyene tanrısallık yakıştıran ilkçağ insanı için pek ürkütücü, pek etkileyici olmuş bulunsa gerektir

Kula, 1922 bozgununda Yunan ordusunun geri çekilme yolu üzerine düşen köy ve kasaba-

ların hemen hemen tümü yangın felâketine uğradığı halde, yıkılmamış ve bütün dokunaklı geri kalmışlığıyla günümüze varmıştır. İzmir-Ankara ana yolundan ayrılıp kentin içine, eski bölümlerine girdiğinizde, ortaçağ, hatta belki ilkçağ kent kurma tekniğinin bütün özellikleriyle karşılaşır, şaşırırsınız: Tam orta yeri ve kesitinde çukur bırakılmış, Arnavut kaldırımı denen türden yâni işlenmemiş taş parçalarıyla döşeli, kargacık burgacık, genişliği hemen hiçbir yerde 2 m.'yi geçmeyen, ışık görmez sokaklar kentidir Kula.

Kasabada olsun, yakın çevresinde olsun, her nangi bir ilkçağ kenti izine rastlanmaz. Yalnız, bu yakınlarda lâhit vb. yapıtlardan kalma işlenmiş mermer parçalarının, yazıt mermerlerinin bulunduğu olur. Bu nedenle, şimdiki Kula'nın kapladığı yerde Opsikion'un ya da diğer bir ilkçağ kentinin kurulmuş olup olmadığı tartışılmalıdır.

Kula (Opsikion?). Çağdaş kasabanın uzaktan genel görünüşü. Kula (Opsikion?). Distant view of the modern town.

Uşak Müzesi. Kybele (Ana Tanrıça) kabartması
Usak Museum. Relief of the Mother Gaddes Kybele.

Uşak Müzesi. Onesime adlı bir kadının, oğlunun hasta ayağını iyileştiren tanrı Men için diktirdiği adak steli
Usok Museum. Votive stele erected by o womon of the name of Onesime, dedicated to the God Men for heoling her son's foot.

Sanıyorum ki, Opsikion'un yeri tartışılırken, İncesu Köyünün de üzerinde durmalıdır. İncesu, Kulanın kuş uçuşu 4 km. kuzey-kuzeybatısındadır. Bu köye ulaşmak için, Kula'dan kuzeye, Selendi ilçesi yönüne uzanan yola giriniz. Yolun başı, Kula içinde, hastane yanındaki dar, taş döşeli sokaktır. Burada 5 km. ilerleyiniz ve solda göreceğiniz köy yoluna sapınız; 3 km. sonra İncesu'da olursunuz. O yörede lâhit vb. ilkçağ yapıtlarının rastlantı sonucu bulunageldiği, böylelerinden köy içinde ötede beride bulunanları 1970'lerin başında antikacıların satın alıp taşıya taşıya tükettikleri, köylülerce belirtilmiştir

9. TABALA/DAVALA/YURTBAŞI

Davala Köyümüzün adı, yakın zamanda, Yurtbaşı'na çevrilmiştir Yurtbaşı, İzmir-Ankara ana yolu üzerinde, Kula'dan 16 km. ileride doğuda, küçük bir köydür Burada solunuza, kuzey yönüne bakınız: Gediz ırmağının size doğru geldiğini: hemen yakınınızda, ana yolun dibinde bir dirsek yaparak arkanıza, batıya yöneldiğini göreceksiniz. Aynı yerde, ırmağın doğu yanında, çok yüksek olmayan, oma görünüşü hayli etkileyici, üstünde genişçe bir düzlük bulunan, yakından geçenlerin hemen gözüne çarpacak bir tepe vardır. İşte orasının, ilkçağ kenti Tabala'nın yeri olduğu sanılıyor.

Tabala adı, batı Anadoluya Hellen dili ve uygarlığının yayılmasından önceki yerli bir halkın dilinden gelir. Yeni Hitit çağında, güney Kappadokia'nın Tabal ya da Tubal adıyla anıldığını biliyoruz; bu adla Tabala kentinin adı arasında bir ilişki bulunabilir.
Tabala kenti, özellikle Bizans çağı kaynaklarında sık sık anılır Bazı paraları bulunmuştur ve bunların çoğunda Hermos/Gediz ırmağının resmi vardır.

Köyün eski adı Davala, belli ki, Tabala'dan bozmadır; Hellen dilinde, B harfinin Bizans çağından beri V değeriyle okunduğunu anımsayınız.

Sözünü ettiğimiz tepe üstü düzlüğünde, günümüze ulaşmış herhangi bir görünür ilkçağ kenti kalıntısı yoktur.

10. BAĞIS/GÜRE

Bagis adının hellenleşme öncesi yerlı bir Anadolu dilinden geldiği sanılıyor; anlamı bilinmıyor
Geçen yüzyılda, ilkçağ kentçiği Bagis'in bugünkü Sirge yakınlarında kurulmuş olduğu sanılıyordu. Bu yüzyılın başında Avusturyalı bilim adamlarının yaptığı incelemeler, Bagis'ın biraz daha doğuda, şimdiki Güre'nin yerinde bulunduğunu açığa vurmuştur

Güre kasabamız, İzmir-Ankara ana yolu üzerinde, Kula'nın 54 km. doğusuna, Uşak'ın 22 km. batısına düşer. Gediz ırmağının güney kıyısındadır. Bu küçük ve yoksul kasabada, görünür ilkçağ kenti kalıntısı yoktur.

11. TEMENOUTHYRAI/TEMENOTHYRAI (FAVIOPOLIS? UŞAK?)

Temenouthyrai, eski Hellen dilinde, "temenos'un kapıları" anlamına gelir. Temenos, genellikle bir tapınak çevresinde bulunan kutsal araziyi, koruluğu anlatır. Ancak, Temenouthyrai adında geçen Temenos sözcüğünün Temnos Dağı (bugünkü Demirci Dağları dizisi) adından bozma olduğunu; böylece, Temenouthyrai'den, olsa olsa, Temnos Dağı Geçitleri'nin kasdedildiğini Prof. Ramsay, kesin ve kuşkusuz sayar. Hatta, Temenouthyrai adında geçen diğer sözcüğün, thyrai (kapılar) sözcüğünün de kökeni üzerine buna benzer bir sav vardır; o sözcüğün, yerli bir batı Anadolu dilinden gelme olan taira (kent/kasaba demektir; bkz. ileride III 1, Teira/Tire) sözcüğünden bozma olduğu öne sürülmektedir. Bunlar doğruysa, Temenouthyrai kentinin adı, ilk biçimiyle, Temnos Dağının Kenti anlamındaydı sonucuna varmak gerekir.

Flaviopolis adına gelince. Bu sözcük, Flavius Kenti anlamındadır. Flavius, lâtincedeki flovus (sarı) sözcüğünden türetilmiştir, Romalı iki soylular ailesinin soyadıdır. Bu ailelerden birkaç imparator gelmiştir. Birincisinden Titus Flavius Vespasianus (69-79), oğlu Titus (79-81) bunun kardeşi Domitianus (81-69) imparator olmuş; ikincisi, Diocletianus'un 293 yılında ortak imparator olarak görevlendirdiği Flavius

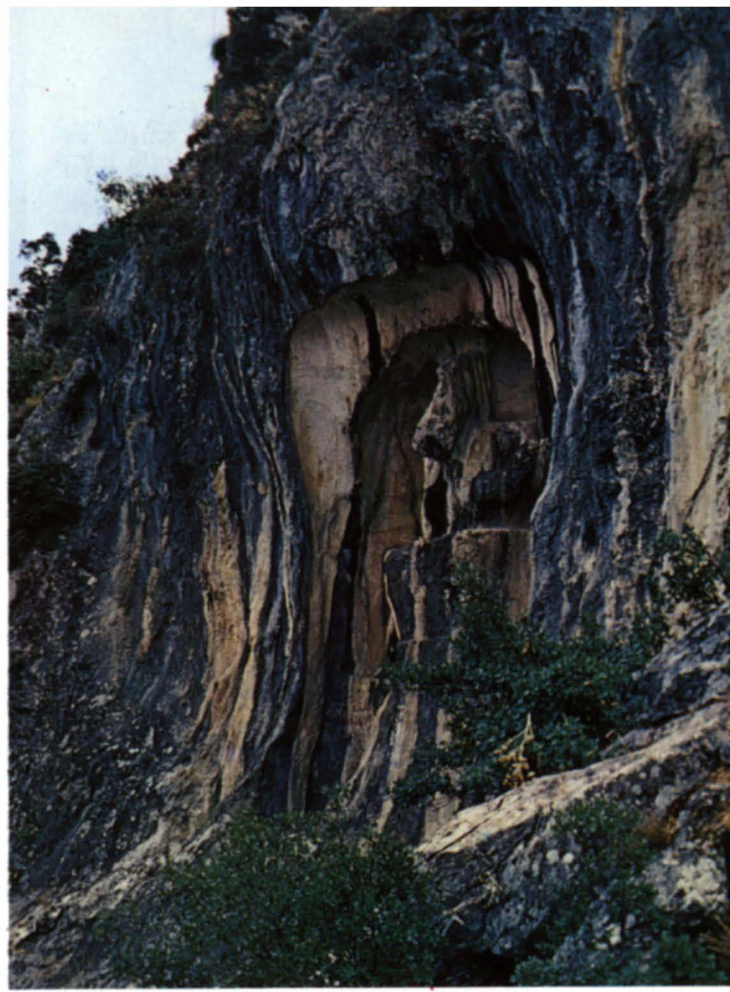
Valerius Constantius ile başlamıştır. Büyük Constantinus bu kişinin oğludur.

Temenouthyrai'nin bugünkü Uşak yakınlarında, belki Uşak'ın biraz batısında bulunduğu biliniyor Temenouthyrai'nin yeri gibi, Roma imparatorluğunun egemenliği çağında o yörede bulunan Flaviopolis kentinin yeri de kesin biçimde saptanamamıştır ve bu ikisinin aynı kent olup olmadığı bilinmemektedir Diğer yandan, Uşak kentinin kuruluş çağı, ilk kuruluş yeri, Türkler öncesindeki adı da bilinmiyor. Adları geçen üç kentin, gerçekte aynı kent olması, akla yakın görünmekle birlikte bu varsayımın herhangi bir kanıtı henüz yoktur.

Uşakın içinde ve yakın çevresinde lâhit, yazılı taş gibi tarihsel kalıntıların çıkarıldığı olmaktaysa da, kentin içinde ya da yakınında herhangi bir ilkçağ kentinden yapı kalıntısına rastlanmaz.

Uşak'ın küçük arkeoloji müzesi, İzmir-Ankara ana yoluna oldukça yakın ve kolay bulunacak bir yerde, Hükûmet Konağının arkasındadır Burada oldukça ilginç buluntular sergilenmektedir.

II. İzmir-Akhisar-Salihli yolu çevresi

Magnesia/Manisa yakını. Kybele kabartması.
In the vicinity of Magnesia/Manisa. Relief of Kybele.

1. MAGNESIA/MANİSA

Magnesia adının hangi sözcükten türediği tartışmalıdır. Bu adın, "Magnetes halkının yurdu" ya da "Magnes taşı (mıknatıslı demir) yurdu" anlamına geldiği, ileri sürülen savlar arasındadır. Yunanistan'ın en eski kentlerinden biri de Magnesia adını taşır ve buna bakılarak, Anadolu'daki Magnesia kentlerinin Hellen göçmenlerince kurulup bu adla adlandırıldığı varsayılır. Gerek batı Anadolu, gerek Yunainstan, İÖ 2. binyılda, Luwi yurduydu; Magnesia adını Luwi dilinden geldiği olasılığı üzerinde kimse durmamış görünüyor. Oysa, Magnesia sözcüğünün Bodrum yarımadasındaki Leleg kenti Madnasa'nın adına az çok benzerliği, bu olasılığı anımsatmalıydı. Sanıyorum ki, Magnesia adının Luwi dilinden geldiğini ve öz biçiminde Magnesa olduğunu bir hayli güvenle öne sürebilirim: Çünkü Yunanistan'daki Magnesia kentini, Rodos'lu Apollonius, Argonautika sında (I 584) Magnesa di

ve anıyor yâni sia bitişini değil, sa bitişini veriyor. E sesıne gelince; gerek Magnesia adın dak e, gerek Rodas'lu Apollonios'un Magnesa yazışındaki e, Lâtin alfabesindeki e'nin karşılığı olan Hellen alfabesindeki E (epsilon) harfiyle yazılmamaktadır; ilkçağda a'ya yakın bir

e değeriyle bugün i değeriyle okunan, ama ilkçağın başlangıç dönemlerinde a'ya pek yakın olan H (ita) harfiyle yazılmaktadır. Örneğin, Smyrma (İzmir) adının son harfini Hellen'lerin Dor boyu böyle A harfiyle, ama Ion'lar H harfiyle yazarlardı; Myrina adı bakımından da durum böyledir: Dor kültüründeki Halikarnassos/Badrum'un yerlisi Herodotos, Tarih'inde I, 149'-da Myrina yazar, Iliada'sında Ion ağzını kullanan Hameros ise (II 814'de) Myrine der (H harfiyle). Böylece, Magnesia adındaki e'nin de gerçekte a'dan bozma olduğu ortaya çıkıyor.

İlkçağ tarihinde, Magnesia adını taşıyan kentlerden, Menderes Magnesia'sı (Ionia kitabımızda s. 46-49) pek ünlüydü. Spylos Dağındaki (Manisa Dağındaki) Magnesia ise, hemen hemen yalnız, çevresinde geçmiş bir iki savaş nedeniyle anılmaktadır Bu kentin önem kazanması, tarihin büyük olaylarına karışması, Bizans imparatorluğunun son yüzyıllarında, yâni Anadolu tarihinin Türk beylikleri döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı imparatorluğunun ilk yüzyıllarında da kent, yörenin metropolis'i (ana kenti) durumunu korumuştur

İlkçağ Magnesia'sı, Spylos, Manisa Dağı Kuzey yamacında, Çaybaşı Deresi kıyısında, bugünkü kentin hemen arkasında kurulmuştu. Ortaçağ kentinin yukarı hisarı da, sur parçalarının gösterdiği üzere, o çevrededir. Ancak, bugün oralarda ilkçağ Magnesia kentinden kalma yapıt görülmez. Yalnız sağda solda, özellikle yakındaki eski câmilerin yapımında kullanlmış bazı kalıntı parçalarına rastlanır Ayrıca, zaman zaman, temel kazısı vb. çalışmalar sırasında, rastlantı sonucu, toprak altından bazı kalıntıların çıkarıldığı da olur

Kentin ortasında, bir câmi meşrûtasında, önemli bir arkeoloji muzesi vardır. Ne yazık ki, yapının özelliği nedeniyle salonlar pek karanlıktır

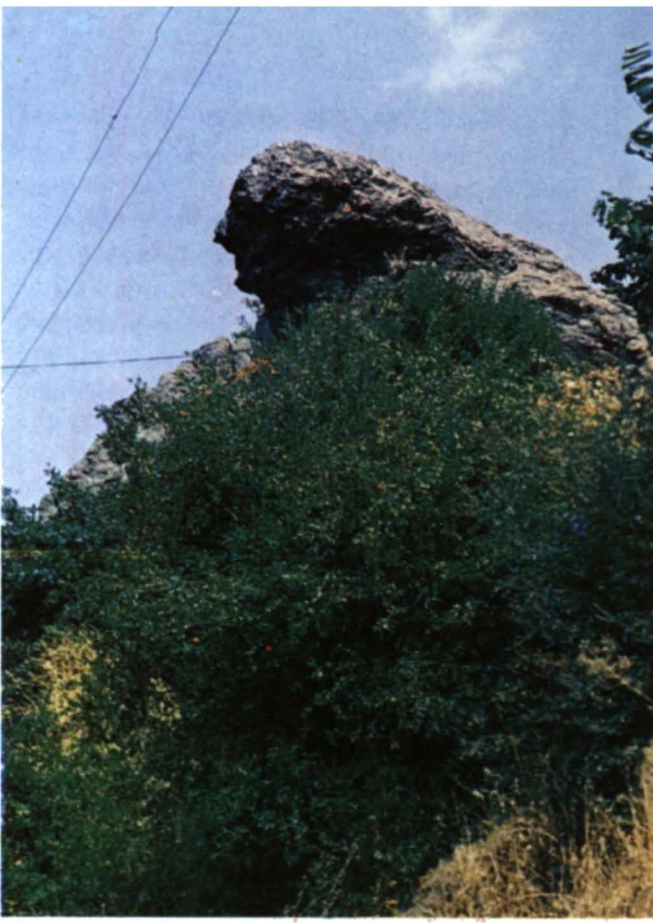
Manisa'nın yakınında, görulmeğe değer bazı ilkçağ kalıntıları vardır.

Bunların en önemlisi, halkın Taş Suret dediği Ana Tanrıça kabartması, Manisa'dan Turgutlu'ya giden yol üzerinde, Manisa'nın 7 km. kadar güneydağusunda, Manisa kenti su tesislerinin bulunduğu yerde, yolun sağında ve hemen yanındaki bir tepe üzerindedir Kabartma, kayaya büyük boyda (insan boyundan biraz daha büyük) oyulmuştur ve oturan bir kadın görünüşündedir. İÖ 13. yüzyıl 2. yarımının yapıtıdır. Kabartma, üzerine işlendiği taşın biraz gevşek olması nedeniyle, binyıllar boyunca pek aşınmıştır, ayrıntıların tümü yok olmuştur.

Pausanias'ın, "Tantalos oğlu Broteas'ın yapıtıdır, Kybele kabartmalarının en eskisidir" dediği anıt budur Geçen yüzyılda, bu kabartma, yine Pausanias'ın andığı Niobe Kayası sanılmıştır; hatta Kınal'ın 1962'de basılmış bir yapıtı hâlâ aynı görüşü yansıtıyor Oysa, gerçek Niobe Kayası 1938 yılında, Bossert tarafından saptanmıştır; hemen şimdi, onun sözünü edeceğiz.

Niobe Kayasının öykusü, hayli acıklıdır. Hellen mythologia'sına bakılırsa, okçu tanrı Apollon ile ikiz kardeşi, okçu tanrıça Artemis, analarıı Leto'yu alay ederek üzdü diye Niobe'yi cezalandırmak için, onun tüm çocuklarını oklayıp öldürmüşler, Niobe üzüntüden taş kesilmiş, ama taş kesildikten sonra bile gözyaşı durmamıştı. Taş kesilmiş Niobe'yi, yâni Niobe Kayasını, İS 2. yüzyılda yaşamış olan ve İzmir-Manisa yöresinin yerlisi olduğu sanılan yazar Pausanias ile, İS 4. yüzyılda yaşadığı sanılan İzmir'li Quintus, yapıtlarında anlatırlar Bunlardan Pausanias'ın anlatışı özellikle açıktır "Bu Niobe'yi ben kendim, Spylos Dağına çıktığımda gördüm. Yakından baktığınızda, yaslı olsun olmasın bir kadına benzerliği bulunmayan basbayağı bir kaya çıkıntısı. Ama biraz uzağa çekilip bakarsanız yere çökmüş, ağlayan bir kadın görüyorum sanırsınız"

Günümüzde Çakırcalının Mağarası diye anılan kayaya oyma mezar, biraz önce sözünü ettiğimiz Kybele kabartmasından 2 km. kadar ileride, Manisa-Turgutlu yolunun sağındakı yamacın eteğinde ve yolun pek yakınındadır

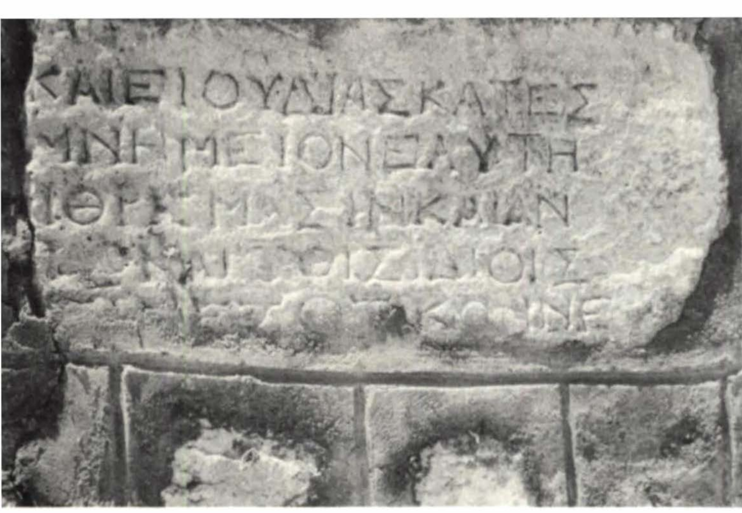
Ancak, mezar, yoldan görülmez; yolun 50 m. kadar ötesinde ve yol düzeyinden 20 m. kadar yüksekte kalır. Yolun sağında göreceğiniz orman ağaçlandırması örgütünün binası ve bunun önündeki ağaçlar, size, duracağınız ve yoldan ayrılıp yamacın eteği boyunca ileriye, mezarın yanına doğru yürümeğe başlıyacağınız yeri gösterir

Mezar, yamaçtaki bir büyük kayanın içine oyulmuştur. Dışı, yamacın eğimine uyularak düzeltilmiş ise de, uzaktan göze çarpacak bir anıt durumunda değildir. Dışında 7 basamaklı bir merdiven, mezar girişinin küçücük ağzına doğru yükselir. Önde birinci mezar odası, arkasında diğeri vardır. Mezarda hiçbir yazı, işaret, süsleme bulunmamaktadır; bu yüzden, kimin için yapıldığı, hatta hangi çağda yapıldığı bilinmiyor. Ancak, bunun hellenistik çağ öncesinden kalma bulunduğu söylenebilir

Magnesia/Manisa. Niobe kayası.
Magnesia/Manisa. Rock of Niobe.

Magnesia/Manisa yakını. "Çakırcalının mağarası" denen ilkçağ kaya mezarı.
In the vicinity of Magnesia/Manisa. façade of the ancient rock tomb known as the "Çakırcalının Mağarası"

Alibeyli Köyü (Hyrkanis?). Köy camisi duvarında yapı taşı olarak kullanılmış bir yazıt
Alibeyli Köyü (Hyrkanis?). Inscription stone in the wall of the village mosque.

2. HYRKANIS (ALİBEYLİKÖYÜ)

Hyrkanis, Hyrkania'lı demektir. Hyrkania, İran ın Hazar Denizi kıyısındaki bölgesinin ilkçağda taşıdığı addır. Bugünkü Halitpaşa kasabasıyla Alibeyli Köyü arasında ve çevresinde uzanan ova, İran'lıların Anadolu'ya egemen iken (İÖ 547 İÖ 334) buraya sürdüğü Hyrkania'lılar dolayısiyle, Hyrkanis diye ya da Hyrkanion diye anılmıştır. Birbirine karşı üstünlük savaşımına girişen Roma Cumhuriyeti ile Seleukos'lar Krallığı arasında, kesin sonucu belirleyen meydan savaşı, Magnesia Savaşı diye bilindiği halde, gerçekte Manisa yakınında değil, bu ovada yapılmıştı. Dünya tarihine yön veren ve önemli meydan savaşlarından biri olan bu savaşta, Seleukos'ların ordusuna, kral III. Antiokhos; Roma Cumhuriyeti ordusuna da, Cornelius Scipio komuta etmişler ve Bergama Krallığı ordusunun etkin yardımıyla, savaşı Romalılar kazanmıştı, (İÖ 190). Orada olan biteni, Romalı tarihçi Titus Livius, ayrıntılı biçimde anlatır

Hyrkanis, bu ovadaki en önemli kentçik idi. Yeri, güvenle saptanabilmiş değildir. Ya Halitpaşa'nın, ya da Alibeyli Köyünün kapladığı alanda bulunduğu sanılıyor. Saptayabildiğim kadarıyla, Halitpaşa'da görünür ilkçağ kalıntısı yoktur Buna karşılık, Alibeyli'de, câmi duvarında, üzerinde Hellen dilinde yazılar bulunan bir yazıt parçası; câmi avlusunda, o taşın kanduğu duvarın az ilerisinde de, yakında bir yerden rastlantı sonucu çıkarılmış yivsiz sütunlar vardır

3. THYATERA/AKHİSAR

Akhisar, İzmir'in 95 km., Manisa'nın 54 km. kuzeydoğusunda, İzmir-Balıkesir (oradan da Bursa, İzmit, İstanbul) ana yolu uzerinde, önemli ve çok gelişmiş bir ilçe merkezidir O kadar ki, yurdumuzun pek çok il merkezi kentinden çok, çok daha fazla gelişmiş olduğu söylenebilir, Bu kent, 69 km. güneydoğusunda bulunan Salihli'ye de, asfalt yüzeyli duzgun bir yolla bağlıdır Thyateira/Akhisar, kendileri de ilkçağda çok önemli, çok gelişmiş kentler olan ve birer yol kavşağı durumunda bulunan Pergamon/Bergama ile Sardis'in, kuzeyle bağlantı yolu üzerindeydi. Thyateira Akhisar, bu durumu nedeniyle, ilkçağda olsun, ortaçağda olsun, pek çok ordunun, pek çok komutanın sefer yolu üzerine düşmüş, adı bu yüzden nice kez tarihe geçmiştir

Thyateira/Akhisar. Tepe Mezarlığı kazı yeri buluntul
hill cemetery.

Thyateira adı, iki sözcükten oluşmuş görünüyor Teira, İÖ 1 binyılın Lydia dilinde, kent demekti (bkz. ileride III 1, Teira Tire). Thya, ya da Thyia, eski Hellen dilinde, tanrı Dionysos onuruna düzenlenen şölenlere, törenlere katılıp kendinden geçen Dionysos tapıcısı kadını anlatırdı. Ancak, bu sözcük de Anadoludan Hellen diline geçmiş yahut Tyhateira adının Thya bölümü aslında değişik iken Hellen ağzında bu biçime getirilmiş olabilir. Kesin olan, Thyateira kentinin, o yörede Lydia dili ve uygarlığı egemen iken bile var olduğu ve o dönemde bile adının, yapıtlarında Hellen dilini kullanan yazarlarca, Thyateira biçiminde anıldığıdır Örneğin, İÖ 3. yüzyılda, batı Anadoluya egemen olan Seleukos'lar devleti kralları, bu kente, Makedonyalı asker emeklilerini ve ailelerini yerleştirmişti.

Thyateira Akhisar: Finds from excavation in the

Akhisar'ın ortasında, Otogar'a büyük garaja) 100 m. kadar uzaklıkta, cadde üzerinde, Orman Müdürlüğü binası önünde Kültür Bakanlığınca yürütülen kazılarda, ilkçağ kentinin, Roma egemenliği döneminden kalma bazı bölümleri ortaya çıkarılmıştır.

4. HEIRA KOME/HIEROKAISAREIA

Akhisar'dan Salihli'ye giderken, Selendi yoluna sapınız (Kula kuzeydoğusundaki ilçe merkezi Selendi'nin bir adaşı da buradadır). 4 km. sonra solda göreceğiniz asfalt yüzeyli yol, sizi 8 km. ilerideki Beyoba Köyüne götürür. Beyoba'nın 1 km. kadar yakınında Sazoba Köyü vardır. Bir toprak yol, ikisi arasında bağlantı sağlar. İlkçağ kenti Hierokaisareia, o yoldan Sazoba'ya yaklaşırken yolun sol bitişiğinde bulunan yerde, düzlüğün ortasında idi.

Kentçiğe Hierokaisareia (imparatorun kutsal ili) adnıı veren, Augustus'tur. Kentçik, daho önce, Heira Kome (Kutsal Köy) adını taşıyordu. Heira Kome, buradaki Artemis tapınağı ile ünlüydü. Tapınağa bağışlanmış değerli eşya, yâni tapınağın hazinesi, İÖ 201 yılında, Makedonya kralı V. Philippos tarafından; daha sonra birikenler de, İÖ 155 yılında Bithynia kralı Prousias tarafından yağmalanmıştır

Bu kentçiğin bir özelliği de, orada, İran egemenliği döneminde, ateşe tapmak geleneğinin benimsenmiş olmasıydı. Sözü edilen gelenek ve buna ilişkin törenler, İÖ 2. yüzyıla kadar sürmüştür

İlkçağ kentinin yerinde bugün, birkaç taş dışında kalıntı yoktur. Köylülerin oradan alınma olduğunu açıkladıkları yazılı taşlar ve benzeri kalıntılar ise, oldukça bol sayıda, çevreye, özellikle Beyoba Köyünün içinde öteye beriye bahçelere, ev avlularına, köy câmisinin avlusuna dağılmıştır

5. HERMOKA PELEIA (GÖLMARMARA?)

Hermo-, ya "tanrı Hermes'in" ya da "Hermos'un" (Gediz ırmağının) demektir. Kapeleia, Hellen dilinde, bakkal ve şarapçı dükkânı, meyhane anlamına gelir

Koloena alanı (?). Çamlık denen yerde, Dor düzeninde bir sütun parçası
Site of Coloena (?). Çamlık, to the east of the village, Fragment of a Doric Column.

Hiera Kome. Beyoba Köyü içinde ilkçağ kentçiğinden getirilme bir yazıt
Hıera Kome. An inscrıption in the village of Beyoba brought from the ancıent city.

İlkçağ kentı Hermokapeleia'nın yeri henuz saptanamamıştır Şimdi gelişmiş bir bucak merkezi olan Gölmarmara'nın kapladığı alanda bulunduğu, hayli guçlü bir olasılıktır
Gölmarmara'da, keza kasabanın yaslandığı tepenin üzerinde, görünur tarihsel kalıntı yoktur ve olmadığını yerlıler doğrulamıştır Ancak, o çevrede zaman zaman yazılı taşların, terra kotta heykelciklerın, ilkçağdan kalma paraların rastlantı sonucu çıkarıldığı, boyle buluntulardan birçoğunun 1975 yılı sonunda Belediye eliyle Manisa Müzesine devredildiği belirtilmiştir

6. KOLOENA

Koloena/Koloene, Artemis'in, daha doğrusu belli yerlerde tapkı gören bir Artemis çeşidinın sanıdır; Koloe'li demektir Koloe ise, birçok Anadolu kentinin adıdır ve yerli bir dilden gelir Kökeni ve anlamı saptanamamıştır Marmara Gölü yöresinde, Artemis Koloena tapkısı vardı ve tapınak kentçiği, o nedenle Koloena diye anılıyordu

Pauly RE'de Artemis Koloena uzerine bılgi veren Scherling, bu tapınak kentçiğinin Alyattes tümülüsü kuzeyine düştüğünü ve 1850'lerde o yerde tapınaktan ancak kırıntı denebilecek bazı izlerin göruldüğunü söylüyor Scherling'e göre, Artemıs Koloena, Sardıs'de tapılan Artemis'ten açıkça ayrı idi; Sardis'dekinin kökeni Lydia'lıların yerli bır tanrıçası iken, Marmara Gölü yöresinde tapılan Artemis Koloena, hellenleşme öncesinde tapkı gören başka bir yerli tanrıçanın, ya da tapkısı İran kökenli su tanrıçası Anaitis'in, Hellen Artemis'i ile bir tutulup artık bu ad (Artemis Koloena adı) altında tapılanı ıdi.

Marmara Gölü guney kıyılarında bir tapınak kentçiğinin alanı olmaya en yakışacak görünen yer, Tekelioğlu Köyü doğu yakınında, Balıkhane bitişiğinde, Çamlık denen, göle doğru uzanmış küçük yarımadadır. Üstelik orada, tek yük de olsa, ilkçağ yerleşmesi izleri görülebilmektedir

III. İzmir-Ödemiş yolu çevresi

1. TEIRA/TİRE

Tire, İzmir'in güneydoğusunda, İzmir'den 78 km. uzaklıkta önemli bir ilçe merkezidir. Adı, İÖ 1. binyıl Lydia dilinde "kent" anlamına gelen teira sözcüğünden bozmadır. Kent, ilkçağ ve ortaçağ boyunca, Teira adını taşımıştır. Hellen ağzında bu ad, bazı birleşik isimlere, Thyrai biçiminde geçmiştir.

Tire'nın ilkçağ tarihi üzerine hemen hiçbir şey bilinmiyor. İlkçağ kentinden günümüze görünür yapı kalıntısı da ulaşmış değildir. Tire'deki küçük müzede, kazılar ya da rastlantı sonucu çevrede bulunan ilkçağ kalıntıları sergilenmektedir. Bunlar genellikle Roma egemenliği çağı yapıtlarıdır.

2. HYPAIPA

Hypaipa kentinin yerinde bugün, Ödemiş'e bağlı Datbey/Günluce Köyü bulunmaktadır. Bu köye gitmek için, Ödemiş'in içine gireceksiniz ve orada sorarak öğreneceğiniz belli bir yola sapacak, kuzeydoğu yönüne doğrularak Ödemiş dışına çıkacaksınız. Yaklaşık 1 km. sonra bir çeşmenin önüne gelirsiniz. Burada toprak yol ikiye ayrılır; soldakine girip 4 km. ilerleyince Datbey/Günlüce'ye varmış olacaksınız. Köy biraz yuksekçe bir yerde, Ödemis Ovasını kuzeyden sınırlayan Bozdağ dizisi uzantılarının guney yamacındadır.

Köy kahvelerinin bulunduğu alandan birkaç yuz m. ileride, Hypaipa'nn en önemli kalıntıları denebilecek bazı yapı kalıntıları vardır. Burası köyün biraz dışında kalır. Oradakı, mahzene benzer yapı, 1970'lerde Ödemiş Belediyesince onarılmıştır.

Hypaipa adı, görunüşte, Hellen dilindendir: Hypo (altında) ve Aipos (Tmolos/Bozdağ'a bitişik dağın adı idi; yalçın, kayalıklı demektir) sözcüklerinden türemiş ve "Aipos altındaki" anlamında görünür. Oysa, bu görünüş yanıltıcıdır ve Hypaipa adı, kentin Anadolulu gerçek adının, Hellen ağzında bozulmuş, Hellen dilinden gelme bir sözcüğe benzetilmiş biçimidir (Türk ağzında Narasa'nın Narhisar, Pinara'nın Minare, Pisye'nin Pisiköy olması gibi). Gerçekten, kentin kuruluşu, bu yörede Lydia dili ve kültürünün kesin egemenliği dönemine uzanır (İÖ 7. ya da 6. yüzyıla). Dolayısiyle, kent adının Hellen kökenli olması olanaksızdır.

Hypaipa'nın ününü ilkçağ dünyasına yayan, bir kadınlarının olağan üstü güzelliği, bir de Arakhne (Örümcek) mythos'udur. Bu mythos'u Ovidius'un anlattığı biçimiyle, aktaralım:

> Örümcek, Hypaipa'lı bir genç kızdı. Ününu, doğduğu yere ya da soyuna sopuna değil, yalnız kendi yeteneğine borçluydu. Babası Kolophon/Değirmendere'li Idmon, Phokoia/Foça'nın mor boyasıyla yün boyar, ekmeğini kazanırdı. Anası, artık yaşamıyordu, zaten, basbayağı halktan olduğu için, o do, Idmon gibi, tanınmış kişi değildi.
>
> Örumcek, sıradan biri olarak doğuşuna ve pek sapa bir yerde olan Hypaipa'ya kapanıp yaşıyor olmasına rağmen, becerisiyle Lydia'da ün kazanmıştı. Çoğu kez, Tmolos/Bozdağ'ın kır perileri, bağlık yamaçları bırakır, Poktolos/Sart Çayı'nın su perileri de çay kıyısından ayrılır, onun yarattığı yapıtlara bakmaya gelirlerdi. Onu, boş parmağıyla parlak örekeyi döndürürken ya da nakış işlerken gören, akıl ve beceri tanrıçası Athena'nın ona olabildiğince çömert davranarak bu işlerde ustalık yeteneği bağışladığını hemen anlayabilirdi.
>
> Ne var ki, Örümcek, ustalığı ona Athena'nın bağışlamış olduğunu yadsıyor, ileri geri konuşuyor, hatta kendisinin yün dokuma

becerisinde Atheno'don bile üstün olduğunu sağda solda söyleyip duruyordu.

Buna canı sıkılan Atheno, yaşlı bir kadın görünüşüne büründü, Örümceğin karşısına çıktı. Güçsüz gövdesiyle değneğe dayanarak, ona şöyle dedi

— Kişi yaşlanınca yalnız elden ayaktan düşüyor değil. Geçen yıllar, biz yaşlılara görmüşlük bilgisi kazandırır Benim sözümü dinle: Bir tanrıçaya kafa tutma. İçten yalvararak, Atheno'nın seni bağışlamasını dile. Böyle yaparsan sana acır, saygısızlıklarını bağışlar.

Örümcek, bu sözlere çok kızdı

— Akılsız! Sen bunamışsın. Öğüdün beni hiç etkilemedi. Söylesene, Atheno niçin benimle yarışmaya gelmiyor, kaçıyor?

O zaman, tanrıça, "Çoktan geldi" karşılığını verdi ve yaşlı kadın görünüşünden çıktı. Hemen her biri bir yanda, iki tezgâh kurdular, .dokuma yarışmasına giriştiler

Atheno, dokuduğu kumaşta, tanrılarla tanrıçaların gücünü belirten, özellikle bunların kendilerine karşı gelenleri nasıl cezalandırdıklarını anlatan mythos'ları resimlemişti. Örümcek de, kendi kumaşında, tanrıların, tanrıçaların yakışıksız işlerini ölümlülerle sevişmelerini canlandırmıştı. Yapıtında, Fitne Tanrıçası bile, eleştirilecek yan bulamazdı. Atheno, içinin derinlerine işleyen kıskançlık öfkesiyle, Örümceğin dokuduğu kumaşı yırttı, Hekate'nin seçmiş olduğu bir otun özünü, kızın üstüne serpti. Hemen, Örümceğin saçları, uğursuz oğunun etkisiyle büzüldü, kulakları ve burnu yok oluverdi, başı gövdesine geçti, incecik parmakları böğürlerine yapışıp ona bacak oldular

3. PYRGION/BİRGİ

Birgi kasabası, Ödemiş'in yakınında, doğu-kuzeydoğusundadır Kasabanın adı, Turkler öncesinde, Pyrgion'du. Bu ad, Hellen dilindeki pyrgos (kule, burç) sözcüğünden gelir; kuleli, burçlu, burçlu kent, ya da hisarlı kent diye anlaşılabilir Burgoz, Kumburgoz, Lüleburgaz vb, adlardaki burgoz'ın kökeni de pyrgos sözcüğüdür.

Birgi, beylikler döneminde, Aydınoğulları'nın devlet merkeziydi. Kasaba, altın çağını o dönemde, özellikle 14. yüzyıl başında yaşamıştır O çağda Birgi'yi gezen İbn Batuta'nın anlattıkları, okunmaya değer. Daha sonraki çağlarda, Birgi, pek sapa bir yerde bulunmasının ve Hypaipa-Sardis yolunun, yâni Ödemiş yöresini, Bozdağ'ı aşarak, Salihli yöresine bağlayan tarihsel yolun, artık eskisi kadar önem taşımamasının sonucu olarak, gittikçe sönükleşti, yoksullaştı. Ancak, kasabanın anılarıyla başbaşa yaşayan bir havası var ki, kişinin ilgisini, saygısını çekiyor

Birginin ilkçağ tarihçesi uzerine bilgimiz yoktur Kasabada ortaçağ yapıtları dışında yanı daha eski tarihsel yapı da görülmüyor Ancak, kasabanın, hristiyonlık döneminde Pyrgion adını almış olmakla birlikte, daha önce Dios Hieron adıyla anıldığını bazı kaynaklardan öğreniyoruz ki, bu doğru ise, Birgi tarihçesinin ilkçağa uzandığı kesindir. Çünkü Dios Hieron, Zeus tapınağının yeri anlamına gelir Demek burada hristiyonlık öncesi dönemde, dolayısiyle ilkçağda, en azından bir Zeus tapınağı ile, böyle tapınaklar çevresinde her zaman bulunan evlerin oluşturduğnu bir yerleşme birimi vardı.

Pyrgion/Birgi. Çeşmede yalak yerine kullanılmış Roma egemenliği çağı yapıtı lâhit teknesi. Pyrgion Birgi Roman sarcophagus used as trough in fountain.

1. TRALLEIS/AYDIN

Tralleis, ordularda, özellikle hellenistik çağ krallıklarının ordularında para karşılığı bulunan Thrak soyundan askerlerdir. Sözcüğün eski Thrak dilindeki öz biçimi ve anlamı kesinlikle bilinmiyor; "Savaşçılar" anlamına geldiğini öne sürenler vardır. Aydın'ın ilkçağda bizce bilinen adı olan Tralleis sözcüğü, bir destan kişisinin ya da bir kralın adından türemiş değildir. Ancak, kentin ilk çağdaki adı gerçekten böyle miydi, bu sorun üzerinde ayrıca durmak gerekir.

Tralleis adı, ilk kez, Xenophan'un yapıtı Anabasis'te, İÖ 401 yılının olaylarını alnatan bölümde anılıyor. Böylece, kent tarihçesinin en azından İÖ 5. yüzyıla uzandığını kesinlikle öğreniyoruz. Ancak, bu kadar eski bir Lydia kentinin (Aydın'ı Karia'da sayanlar da vardır) adı, Hellen yahut Thrak kökenli olamaz. Kent adı, pek baskın olasılıkla, Tralla yahut Traoulla gibi birşeyken, Hellen ağzında, hellenleşmiş bir sözcüğe benzetilmiş, Tralleis oluvermiştir. Hellenlerin, özellikle de Xenophon'un bu tür değiştiriciliğinin pek çok örneği vardır. O arada, Xenophon, İÖ 401 yılında ancak ve ancak Anadolu kökenli adlar taşıyabilecek olan nice yerin adını Hellen ağzına uydurulmuş biçimiyle aktarıvermiştir. Lukkawana'nın Lykaonia, Kawana'nın Ikonion, Tuwana'nın Dana biçimi olması, hep Hellen ağzının bozmasıdır.

Tralleis/Aydın. Aydın müzesinde sergilenen yerel buluntulardan biri. Tralleis Aydın One of the local finds exhibited in the Aydın Museum

IV. Aydın-Denizli yolu çevresi

Ilkçağ Tralleis'inin yeri, eteğine çağdaş Aydın kentinin yayıldığı yassı tepe üzerindeki geniş düzlüktür. Bugün o düzlükte ordu birlikleri konaklamaktadır ve düzlüğün çoğu yasak bölgedir. Ama bazı bölümler, özellikle Üç Göz'ün bulunduğu yer, askeri bölgenin dışında kalır ve izin almağa gerek olmaksızın gezilebilir. Oradaki az çok ilginç ve gösterişli sayılabilecek tek kalıntı, bir zamanlar gymnaseion'un bir parçası olan üç kemerli yapı kalıntısıdır ki, halk buna Üç Göz demektedir. Roma imparatorluğu çağının sonundan kalma bu kemerler, kötü bir işçilikle yapılmıştır, ama uzaktan, hatta ana yoldan (Aydın'ın yanından geçen İzmir-Denizli ana yolundan) bile, oldukça görkemli görünmektedir.

Aydın'da küçük bir arkeoloji muzesi vardır ve kent lisesinin yanındadır. Burada, çevreden gelmiş bazı buluntuların yanı sıra, ilkçağ Tralleis kenti yerinden çıkarılmış bazı buluntular da sergilenmektedir.

2. AKHARAKA

Akharaka adının, Hellen dilindeki A- ön ek'i (Türkçenin siz, sız son eki yerine geçer) ve kharax/kharakos (kazık, kazıklarla yapılmış çit anlamındadır) sözcüklerinden türetilmiş görünümü yanıltıcıdır. Sözcük (Kayseri'nin eski adı Mazaka, Erdek'in eski adı Artaka/Artake gibi) ya İÖ 2. binyılın Luwi dilinden, ya da daha sonraki, onunla hısımlığı olan bir Anadolu dilinden gelir. Anlamını bilmiyoruz.

Akharaka, birazdan sözünü edeceğimiz, Sultanhisar yakınındaki ilkçağ kenti Nysa/Nyssa'ya bağlı, onun 3 km. kadar batısında bulunan bir tapınak kentçiğiydi (Pergamon/Bergama'ya bağlı Asklepieion gibi). Nysa'dan buraya, yanında mezarların yer aldığı bir yol uzanıyordu. Ancak, o yol, Akharaka'ya özgü bir yol değil, Tralleis/Aydın'dan doğuya uzanan ana yolun bir parçası idi. Dolayısiyle, gerek Akharaka, gerekse Nysa, şimdikinin tersine, ana yoldan birkaç km. içeride değil, o zamanki ana yol uzerinde bulunuyorlardı.

Nysa. Karşıda tiyatro. Sağda kentin iki bölümünü birleştiren köprü
Nysa. In front the theatre; on the right, the bridge linking the two sections of the town.

Günümüzde, sözü edilen ilkçağ yolunu izleyerek Nysa'dan Akharaka'ya gitme olanağı yoktur, çünkü o yolun bazı derin dere yataklarını aşan köprüleri yıkılmıştır Bugün Akhoroko'ya gitmek için, Aydın-Denizli ana yolu üzerinde, Sultanhisar'a gelmeden 4 km. kadar önce, Çiftekahveler denen yerden Salâvatlı Köyüne giden asfalt yüzeyli yola girmek ve o yolu izlemek gerekir. Köy, kavşaktan yalnız 3 km. ileride, kuzeydedir. Akhoroka tapınak yeri de köyün hemen bitişiğine düşer Ancak, orada, tapınağın ya da eklenti yapılarının birkaç büyük taşı dışında, görünür tarihsel kalıntı yoktur Sözünü ettiğimiz taşlar da, sizi köy dışına çıkaran toprak yolun bitişiğinde, çoğu bölümüyle toprağa gömülmüş durumdadır.

3. NYSSA/NYSA

Eski Hellen dilinde bir nyssa sözcüğü vardı ve "Koşu alanında kendisine doğru koşulacak, dışı dolaşılıp oradan dönülecek olan sınır taşı" anlamındaydı. Nysa'ya gelince; bu sözcük, Hellen yazarlarına bakılırsa, tanrı Dionysos'un doğduğu ve yetiştirildiği bir dağın ya da kentin adıdır. Herodotos, Ethiopia/Habeşistan'daki bir Nysa kentinden; Homeros ile Euripides ise, Nysa kentinden değil, Nysa Dağından söz ediyorlar

Anadolu'da, Lydia ile Karia sınırı yakınında bulunan Nyssa/Nysa kentinin adı ise, güvenle söyleyebiliriz ki, yörenin hellenleşmesinden önceki çağlardan; İÖ 2. binyılın Luwi dilinden ya da daha sonraki, onunla hısımlığı olan, İÖ 1 binyılın bir Anadolu dilinden gelmedir

Bu kentin yeri ve orada günümüze ulaşabilmiş hayli etkileyici kalıntılar, Aydın ile Nazilli arasında, aşağı yukarı orta yere düşen ilçe emrkezi Sultanhisar'ın 1 km. kuzeyindedir Kasabadan kalıntılar alanına kadar asfalt yüzeyli bir yol gider.

Kentin hangi yüzyılda, kimler eliyle kurulduğu bilinmiyor. Byzantion'lu Stephanos'un aktardığı bir söylentiye göre, Nysa bir zamanlar Pythopolis adını taşıyormuş ve kente bu adın verilmesinin nedeni, İÖ 480 yılında Yunanistan seferine giden İran şâhı Xerxes'i, buradan geçtiği sırada (oysa, Xerxes'in gidiş yolunu Herodotos'tan öğreniyoruz ve buradan geçmediğini biliyoruz; Şâhın, Sardis üzerinden İran'a dönerken de, yolunu pek uzatacak olan bu yöreye uğraması beklenemez) Pythes adlı birini ağırlamış olması imiş. Xerxes'le ilgili bölümü bir yana, bu söylenti, kent tarihçesi-

Nysa. Bouleuterion (Kent yöneticileri kurulu toplantı yeri) ön yüzü, dıştan görünüş.
Nysa. View of the front façade of the Bouleuterion (Council Hall of the Elders).

Nysa. Bouleuterion, içten görünüş.
Nysa. Bouleuterion, interior

nin en azından İÖ 5. yüzyıla uzandığını doğruluyor Stephanos'un aktardığı ikinci söylentiye birazdan değineceğiz.

Strabon'dan (İÖ 63 İS 23) öğrendiğimiz, onun çağındaki yerel inanca bakılırsa, yüzyıllar önce, destan çağında Sparta'dan bu yöreye gelen Athymbros, Athymbrados ve Hydrelos adlı üç kardeş, burada, her biri kendi adını taşıyan birer kentçik kurmuştu; birbirine çok yakın olan bu üç kentçik sonradan Nyssa/Nysa adı altında birleşti, ama kentin kurucusu diye Athymbros'un anılması süregitti. Demek, birleşen kentçiklerin en önemlisi, eskiden Athymbros'un kurmuş bulunduğuna inanılan idi. Stephanos'un aktardığı bir diğer söylenti ise, kenti, Seleukos'lar devleti kralı I. Antiokhos'un (İÖ 3. yüzyılda) kurduğu ve kendi eşinin adı Nysa olduğu için kenti de öyle adlandırdığı yolundadır Ancak, Antiokhos bu kenti yeniden kurarcasına geliştirmiş olabilirse de, kentin gerçek kurucusunun o olmadığı, kent tarihçesinin çok daha eskilere uzandığı kuşkusuzdur. Çünkü, kenti ilk kez kuran I. Antiokhos olsaydı, I. Antiokhos'un yaşadığı çağdan yalnız iki yüzyıl sonra, Strabon'un çağında, Strabondan öğrendiğimiz kuruluş öyküsünün oluşması ve ona inanılması olanağı bulunamazdı. Strabon, Amasyalı olmakla birlikte, Nysa'da öğrenim görmüştü, bu kenti iyi tanıyordu. Gerçekten, Nysa'da bulunmuş olan, üstelik Strabon'un çağından çok eski, İÖ 3. yüzyıldan kalma yazıtlar, kent adının Athymbra diye anıldığını gösteriyor Üstelik, I. Antiokhos'un eşleri içinde Nysa ya da Nyssa adlı bir kadın bilinmiyor.

Nysa. Bouleuterion önündeki taşlardan birinde görülen süslemeler. Nysa. Decorative motifs on one of the stones in front of the Bouleuterion.

Nysa'da öğrenim görmüştü, bu kenti iyi tanıyordu. Gerçekten, Nysa'da bulunmuş olan, üstelik Strabon'un çağından çok eski, İÖ 3. yüzyıldan kalma yazıtlar, kent adının Athymbra diye anıldığını gösteriyor Üstelik, I. Antiokhos'un eşleri içinde Nysa ya da Nyssa adlı bir kadın bilinmiyor

Hatta, bir dönemde kentin taşıdığı Athymbra adı da, buram buram Anadolu ve Anadolu gibi kekik kokmaktadır. Bu adın, bir Anadolu dilinden Hellen diline geçme, kekik anlamındaki thymbra sözcüğüyle ilgisi pek açıktır Thymbra sözcüğünün Anadolu kökenli olduğu ise, Troia savaşları sırasında, Çanakkale Boğazı yöresinde öz Anadolulu bir kentin bu ad altında varlığından ve bunun Ilioda'da anılmasından anlaşılır. Üstelik, İÖ 401 yılında Genç Kyros ordusuyla birlikte Xenophon'un Anadolu'da uğradığı bir kent, Thymbrion adını taşıyordu Böylece ortaya çıkıyor ki, "Kurucu Sparta'lı yiğit ata Athymbros ve kardeşleri' inancı, bu tür inançların hemen tümü gibi, uydurma bir öyküye dayanmaktadır

Nysa, tarih olaylarını etkilemiş, kendine özgü tarihçesi olan bir kent değildir Ama, özellikle Roma imparatorluğunun egemenliği çağında çok gelişmiş, kültür açısından da hayli ileri gitmiş bir kent idi. Strabon, Nysa'nın yetiştirdiği birçok bilim ve sanat adamının adını sayıyor. Bunlar arasında, kendi eğitmen ve öğretmeni Aristodemos da vardır Bu düşünbilimci-öğretmen, günde iki kez ders verir, sabahları güzel söz söyleme yöntemini, akşamları da dil bilgisi öğretirdi. Sonraları Roma'ya gitmiş, orada Pompeius'un çocuklarına öğretmenlik etmiştir

Kentin kalıntıları hayli zengindir Bunların başlıcalarını ele alalım

Tiyatro. Roma çağı yapıtıdır Sıraları günumuze kadar oldukça iyi durumda gelebilmiştir Yapının diğer bölümleri, örneğin ustü örtülü giriş çıkış bölümü (vomitorium), geniş ölçüde yıkıntıya uğramıştır, bazı yerleri de toprak altındadır.

Bouleuterion (kent yoneticileri kurulu toplanma yeri). Bu yapı, şimdiki asfalt yolun doğu yanında, aşağısında yer alan derenin karşı yamacına (doğu yamacına) düşmektedir ve yine orada bulunan agora'nın yanı başındadır Gunümüze oldukça iyi durumda gelebilmiştir. Bu çevrede yapılan kazılarda, bouleuterion'un 12 sıra oturma yeri ile 5 ara merdiveni ortaya çıkarılmıştır. Onun yanındaki agora'nın ise yalnız bir bölümünde kazı yapılmış ve yalnız o bölüm gün ışığına çıkarılmış bulunuyor

Kitaplık. Asfalt yolun tiyatro önünde bitmesinden az önce, bu yolun batı yanında ve 100 m' kadar uzağında, İS 2. yüzyıl yapısı olduğu sanılan bir kitaplığın kalıntıları vardır. Bu kalıntılar da oldukça sağlam durumdadır. Ancak, zemin katın toprak altında bulunduğu anlaşılıyor.

Kent surları. Bugün görülenler, Bizans çağından kalma surlardır. Hellenistik çağdaki ilkçağ kentinin de surları olması gerekir, ama bunların herhangi bir yerde izi görülememektedir.

4. MASTAURA

Hellenleşme öncesi yerli bir Anadolu dilinden gelme bu adı taşıyan kentçik, Aydın ili Nazilli ilçesine bağlı Bozyurt Köyünün 1 km. kadar kuzeydoğusuna düşen yerde bulunuyordu. Adı hâlâ yaşamaktadır denebilir; çünkü bu ad Mastavra biçimine girerek, şimdi sözünü ettiğimiz köyün adı olmuştur İl yönetimi yetkilileri yakın zamanda köyün adını Bozyurt'a çevirmişlerse de halk yine Mastavra adını kullanmaktadır. Yukarı Mastavra dendiği de olur, cünkü Nazilli'nin o köye en yakın mahallesini halk Aşağı Mastavra diye anmaktadır

Mastavra Bozyurt Köyune gitmek için, Aydın-Denizli ana yolu üzerinde, Nazilli dışına çıkar çıkmaz göreceğiniz köpruden sola dönecek ve oradaki yola gireceksiniz. 1 km. kadar sonra, solunuzdaki, aynı çay üzerinde bulunan diğer bir köprünün yanı başına geldiğinizde, o köprüyu aşan bir asfalt yuzeyli yol, sizin geldiğiniz yolu kesecektir Orada sağa dönerek asfalt yolu izleyiniz. Yine yaklaşık 1km. gidince, Aşağı Mastavra denen kenar mahalleye gelmiş olursunuz. Burada sağınızda câmiyi görünce, soldaki ilk toprak yola giriniz. İşte bu, Yukarı Mastavra'nun, yeni adıyla Bozyurt Köyünün yoludur 2 km. sonra köyun yanı başına

gelirsiniz Stabilize toprak yol daha ileriye. başka köylere doğru uzanır Siz, Bozyurt'un yanına gelince sağa döner, küçük bir köprüyü geçerek ilerlerseniz köye girmiş olursunuz. Köyde görülebilecek ilkçağ kalıntıları yalnız birkaç taşıma parçadır İlkçağ kentinin yeri, dolayısıyle kalıntıların asıl yeri, sizi köye getiren

toprak yolun devamında, Bozyurt'tan 1,5 km. kadar ilerisindedir Yolu izleyerek ve biraz yokuş çıkarak oraya geldiğinizde, çevreye dikkat ediniz. Yolun açılması çalışmaları sırasında sağ yandaki yamaç traşlanırken birçok ortaçağ yapısının sağlamca kalabilmiş bölümleri görunur olmuştur Bunların, Ödemiş ilçesine bağlı Datbey/Gunluce Köyü yakınındaki Hypaipa kalıntıları ile benzediği pek belirgindir. Sözu geçen yamacın yukarısındaki tepenin doruğunda, niteliği pek anlaşılamayan diğer bazı yapı kalıntıları da vardır

Aynı yörede, yolun sol yanında bir derenin vâdisi bulunmaktadır. Burada, yoldan 500 m. kadar ileride, derenin karşı yamacında, Aydın'daki Üç Göz denen kemerli duvar kalıntısına benzer, köylülerin köprü dediği bir kalıntı görulür Bunun bir hamam yapısı parçası olması baskın olasılıktır

Mastaura'nın, Roma imparatorluğu çağında, uzerinde Mastaureiton (Mastauro'lıların) yazılı parabastığını, Mastaura Piskoposunun da tüm kilise orgutu kurultaylarına, yüzyıllar boyunca katıdığını biliyoruz. Bozyurt Koyündeki taşıma mermer buluntular. Mostauronın Roma egemenliği çağındada görkemli bazı yapılara sahip bulunduğunu kanıtlıyor Ancak, asıl kent olanında gorulebilen kalıntıların hemen tumu, Bizans çağı yapıtlarının kalıntılarıdır.

5. BRIOVLLA/BRIOVLA

Bu ad da hellenleşme öncesi yerli bir Anadolu dilinde gelir anlamnı bilmiyoruz

Brioulla Brioula kentinin yerini ve kuçuk bir değişiklikle adını, Bılâra Köyumuz almıştır Koyun adı yakın zamanda Kurtuluş Köyu olarak değiştirilmiş isede, yörede Bilâra adının kullanılması suregitmektedir

Sözü geçen köy, Aydın-Denizli ana yolu uzerinde ve orta yerde bulunan, Aydın'ın Kuyucak ilçesine bağlı bucak merkezi Horsunlu'nun 3 km. kadar kuzeydoğusuna düşer. Ana yol uzerinde, doğru yönüne giderken, Horsunlu'yu geçtikten 2 km. kadar sonra, solunuzda bir

otobus durak yerinin yanı başında, ona yola dik gelen bir asfalt yol; onun diğer ucunda ve 2 km. kadar uzağınızda da, Büyük Menderes Ovasını kuzeyden sınırlayan dağların yamacına yaslanmış bir köy göreceksiniz. İşte Bilâra Kurtuluş Köyü orasıdır.

Brioullo/Brioula'nın ilk ve orta çağda önemlice bir kent olduğunu anlıyoruz. Çünkü bunun, Roma imparatorluğu döneminde, üzerinde Briouleiton (Brioulo'lıların) yazılı para bastığını, ilk ve ortaçağda kilise kurultaylarına Brioulla/Brioulo piskoposunun da katıldığını biliyoruz. Bilâro/Kurtuluş Köyünde olsun, çevresinde olsun, ilkçağ kenti kalıntısı görülmemektedir ve köylülerin belirttiğine göre, yoktur. Eski evlerin duvarları, çeşme yolağı, kuyu bileziği, câmi duvarı gibi yerlerde de taşıma buluntu taşların, mimarlık yapıtı parçalarının kullanıldığına rastlanmıyor

6. TRIPOLIS

Tripolis, Üçlü Kent demektir. Bu adı taşıyan pek çok kent vardır. Arapların Tripolis adını Trablus yapmalarına karşılık, Türkler aynı adı genellikle Tirebolu ya da Derebol biçiminde değiştirmişlerdir.

Lydia'daki Tripolis kentinin yeri, Buldan ilçesine bağlı Yeniköy/Yenice Köyü'nün bitişik denecek kadar yakınındadır. Oraya gitmek için, İzmir-Denizli ana yolunun, Sarayköy kuzey bitişiğinde Büyük Menderes Irmağı üzerinden aşarak güneydoğuya yönelmesinden hemen önce bu ana yola bağlanan ve o bağlantı yerinden Buldan'a doğru uzanan yola sapınız. Yolun, bu kavşaktan Buldan önüne kadar olan bölümu, 17 km.'dir, asfalt yüzeylidir Bunun aşağı yukarı ortasına geldiğinizde, sağınızda, bu kez doğuya uzanan diğer bir asfalt yolun kavşağını göreceksiniz. İşte bu, Yeniköy/Yenice Köyü'ün, dolayısiyle Tripolis ören yerinin yoludur ve sizi 5-6 km. sonra ören yerine ulaştıracaktır

Tripolis'te, batı Anodolu'ya Hellen dili ve uygarlığının yayılmasından önceki dönemde yerli halkların en büyük tanrıçası olan Ana Tonrıço'yo, odlarının en ünlüsüyle Kybele'ye tapınma, Hellen uygarlığının yayılmasından sonra do, "Apollon ile Artemis'in anası Leto"ya tapınma biçiminde sürdürülmüştür Kentin bostığı paraların uzerinde Leto'nun kabartması vardır

Batı Anodolu'nun en önemli iki ona yolunu (bir ucu Ephesos/Efes'te denize dayanan, Korobel geçidinden bugünkü Turgutlu yokınlorıno çıkan, Sordis'ten geçen ve oradan doğuya uzanan yol ile, yine batı-doğu ekseninde uzanan, daha güneyden ve Büyük Menderes vâdisinden giden ikinci ona yol, yâni gerek Ephesos'u gerek eski Lotmos Körfezi yöresini Menderes Mognesio'sı üzerinden Denizli yöresine, Lykos Loodikeio'sı ve Kolossoi kentlerine bağlayan ona yol. Bunlardan birincisi, bugünkü İzmir-Afyon ona yolunun; ikincisi de bugünkü Aydın-Denizli yolunun atası idi, aynı işlevi görüyordu) birbırıne boğloyon, kendisi de o zamanlar çok büyük önem taşıyan bağlantı yolu, yâni şimdiki Alaşehir, Sarıgöl, Buldan yolu, ilkçoğdo, güney bölümünde, bugünküne göre biraz daha doğuda Tripolis'den geçiyordu. Diğer deyişle, Tripolis, şimdiki gibı ona yoldan pek sopada kalmış bir yörede değildi; kendisi de ona yol değerinde olan bir bağlantı yolunun tam üzerindeydi. O yüzden Tripolis hayli gelişebilmişti. Gelişmenin özellikle Roma imparatorluğunun egemenliği döneminde çok yüksek bir düzeye vardığı, o dönem yapıtlarının günümüze ulaşmış kalıntılarından bellidir

Tripolis, 1190 yılının 24 Nisan gununde, buradan geçen, Alman imparatoru Kızıl Sakallı Friedrich (Friedrich Borbarossa) komutasındaki haçlı orduları tarafından yakıldı. Sonra, Bizanslı loonnis Dukos Batotzes burayı onardı ve yeniden surla çevirdi. Kent, 1300 yılında Selçukluların eline geçmiş ve bundan böyle Türk egemenliğinde kalmıştır Ancak, Tripolis, çevrede başka yerleşme birimlerinin, en çok da Buldan'ın önem kazanıp gelişmesi uzerine yovoş yavaş sönükleşti, köy düzeyine indi.

Tripolis kentinin kalıntıları, görülebildiği kodoriyle, Roma imparatorluğu dönemi yapılarının porçolarıdır Dikdörtgen prizma biçiminde işlenmiş çok iri taşların kullanıldığı bu yapılar, Hierapolis/Pomukkole'dekilere benzemektedir, ama onlar ölçüsünde sağlam kalabilmiş değillerdir; Tripolis'de yalnız birkaç yapıdan üç beş porço günümüze ulaşabilmiştir

Tripolis. Görkemli bir yapının (gymnaseion?) kalıntıları. Tripolis. Remoıns of on impressive building (gymnoseion?)

7. APOLLONOS HIREON

Apollonos Hieron, Apollon'un kutsal yerı, Apollon tapınağı yeri anlamındadır

Bu ilkçağ kenti, Buldan yakınındakı Bozolan Köyünden az ileride kurulmuş bulunuyordu Roma imparatorluğu çağında, üzerinde "Apollonіereiton" (Apollonos Hieron'luların) yazılı paralar basmıştı. Kilise büyüklerinin 787 yılındaki Nikaia kurultayından önceki kurultaylarına, bu kentin piskoposunun da katıldığı, tutanaklarda görülüyor

Bozalan Köyüne gitmek için, Sarayköy-Buldan yolunu izleyeceksiniz. Buldon'ı geçtikten 4 km. kadar sonra, doğu yanınızda, çamlarla örtülü bir tepeciğin eteğinde göreceğiniz köy yoluna sapınız. Bir süre yokuş tırmanacak ve 2-3 km. ileride köye ulaşacaksınız

Apollonos Hieron kenti kalıntılarının, bu koyden 3 km. kadar uzaktaki bir köyükte, toprak altında gömülü bulunduğu sanılıyor Orada köylülerin yaptığı yüzeysel kazılarda, Bizans cağı yapıtı bazı buluntuların çıkarıldığı olmaktadır İlkçoğ kalıntıları ise, kuşkusuz, daha aşoğdo kalmışlardır Höyükte bugüne dek bilimsel kazı yapılmamıştır Doloyısıyle, Apollonos Hieron'da bulunması gereken Apollon tapınağının yeri, saptanabilmiş değildir

V Ana yolların uzağında kalan tarihsel kent alanları

a. Manisa kuzeyindeki dağlık yörede

1. PERSIKAI

Persikai, Manisa'nın 30 km. kadar kuzey-kuzeydoğusundaki Sarıçam Köyü yakınında idi. Bu köye gitmek için, Manisa-Akhisar yolunda, Manisa çıkışından 20 km. ilerideki Saruhanlı'dan kuzeye ayrılan toprak yola gireceksiniz ve Adiloba ile Paşoköy'den geçip, (Saruhanlı'dan sonra) toplam olarak 13 km. yol alacaksınız. Bu toprak yol oldukça duzgündür. İlkçağ kentçiğinin yeri, Sarıçam Köyünün 1 km. kadar batısındaki yassı tepedir. Otomobilin geçebileceği, biraz bozuk bir toprak yol oraya kadar gitmektedır.

Persikaı adının anlamına gelince. Bu ad, Hellen dilinde, Persli yâni İranlı anlamını belirten ve hem sıfat, hem cins isim olarak kullanılabilen Persike sözcüğünün çoğuludur. Ancak, Persika/Persli sözcüğünün, bir anlamı daha vardır; Persika/Persli, İranlıların su tanrıçası Anaitis'in Lydia yöresinde, İran egemenliği döneminde yayılan tapkısının, çok sonra, yörede Hellen kultürü yayılınca, Anaitis ile Hellen'lerin Artemis'i bir tutularak, Artemis'e tapkı biçiminde sürdürülmeğe başlanması üzerine, işte böylece tapkı gören, ama Hellen'lerin Artemis'ine pek benzemeyen bazı özelliklerinin belirtilmesi için Artemis Persike (Persli Artemis) diye anılan tanrıçanın sanıdır. Diğer deyişle, Persike, bu tanrıçayı anlatmak için de kullanılan bir sözcüktür. O yüzden, kent adı, Osmanlılar deyişine benzer biçimde, "Tanrıça Persike'nin halkı, Persike'ye tapanlar" anlamına gelır. Demek, bu kentçikte baş tanrı, Artemis Persike idi.

Kentçiğin, günumuze ulaşabilmış kalıntıları şunlardır.

Kent alanındakiler. Eskiden kent alanı olan tepenin ustu, gunümuzde, tütun vb. ekımi için kullanılan bir tarla durumundadır. Bütün toprak yüzeyi tarıhsel çanak çömlek kırıklarıyla dolu ise de, görünür yapı kalıntısı yoktur. Toprağa gömulmemiş yapı kalıntılarındaki taşların yenı yapılarda kullanılmak uzere götürüle götürule tüketildiği bellidır. Toprak altında ne gibi kalıntıların bulunduğu ise, bilinemez.

Sarıçam Köyü içindeki taşıma kalıntılar. Köyde birçok evin duvarında, ilkçağ kenti yüzeysel kalıntılarından alınma düzgün kesilmiş, büyükçe, dikdörtgen prizma biçiminde taşlar vardır. Köyün tam orta yerinde, köy alanının ortasında bulunan çeşmede de tarihsel taşlar kullanılmış, hatta ayna taşı yerine, haç kabartmalı bir Bizans mimarlık yapıtı parçası yerleştirilmiştir. Köy ortasındaki câminin avlusunda da, biri yazısız, diğeri yazılı iki stel ya da heykel altlığı vardır. Bu sonuncu taşların ataları zamanından beri köyde bulunduğunu, anların ne zaman nereden çıkarılıp getirildiğinin bilinmediğini köyün yaşlıları açıklamışlardır.

2. APOLLONİS

Apollonis, Pergamon/Bergama devleti krallarından I. Attalos'un (ölümü: İÖ 197) eşi idi. Oğulları II. Eumenes ile II. Attalos, onun adını taşıyan birkaç kent kurmuşlardır.

Bucak merkezi Mecidiye/Palamut kasabası yakınında bulunan Apollonis kenti kalıntıları alanına gitmek için izleyeceğiniz yol, yâni Mecidiye/Palamut yolu, birçok haritada yanlış gösterilmiştir. Bu yolun başlangıcı, İzmir-Akhisar ana yolunda, Akhisar'a varmadan önce göreceğiniz Kapaklı Köyünün içinden geçerek ana yola bağlanır. Kapaklı'dan Mecidiye/Palamut'a uzanan yol da asfalt yüzeylidir; 7 km. ileride sizi bucak merkezine ulaştırır.

İlkçağ Apollonis kentinin kalıntıları, Mecidiye/Palamut kasabasından 2 km. kadar uzakta, kuzeyde bulunan küçük bir tepenin üzerinde ve yamaçlarında yer almaktadır. Bu tepenin eteğinde, küçük bir akarsu kıyısında, Devlet Su İşleri örgütünün şirin bir dinlenme yeri vardır. Mecidiye/Palamut'tan oraya bir toprak yolla gidilir.

Tepe üzerinde pek bol çanak-çömlek kırıntısına rastlanır. Ancak, yapı kalıntıları, taşlar çevre halkınca alındığından, 1960'larda tüketilmiş durumdadır; orada şimdi, kent surlarının temel izleri dışında, görünür yapı kalıntısı yoktur.

b. Kula kuzeyindeki dağlık yörede

1. GORDOS/GÖRDES

Manisa iline bağlı ilçe merkezi Gördes kasabamızın adı, batı Anadolu'ya Hellen dili ve kültürünün yayıldığı, öz Anadolulu dil ve kültürlerin silinip gitme sürecinin sonuca ulaştığı Roma imparatorluğu çağında, Gordos idi. Ancak, bu adın eski Hellen dilinde ya da Lâtin dilinde hiçbir anlamı yoktur. Sözcük, İÖ 1. binyıl Lydia halkının, yada onun İÖ 2. binyıldaki atası Luwi halkının dilinden gelmiş ve hellenleşme döneminde Hellen ağzına göre son hecesi Os'a çevrilmiştir. Adın öz biçimi, pek baskın olasılıkla, Garda gibi birşeydi. Bu sözcuğün, Hellen destan öykülerindeki ünlü Phrygia kralı Gordios/Gordias'ın adıyla ilişkisi bulunabilir.

Gordos'un ilkçağda Kadys/Gediz kentiyle ortak para basmış olduğunu biliyoruz. Gördes ile Gediz arasında kuş uçuşu 100 km. kadar uzaklık ve pek çok dağ tepe bulunduğu göz önünde tutulursa, bunların ortak para basmaya yol açacak bir yakınlık ve işbirliği içine girmesi, şaşılacak şeydir.

Gördes kasabasının eski bölümü, ilkçağ Gordos'undan ne kalmış olabilecekse o kalıntıların tam üzerinde, Kum Çayı'nın yukarı kesiminde, bu çayın sağ kıyısına bakan oldukça sarp bir yamaçtadır ve denizden 619 m. yüksekliktedir Ancak, toprak kaymaları korkusu ile kent bugün biraz daha güneye taşınmış bulunuyor İlkçağ kenti alanında daha sonra da nice binyıllar boyunca insan kuşakları yaşadığı, eskiyi yıkıp kalıntılarıyla yenisini yaptığı için, örneğin Alaşehir'de de olduğu üzere, görünürde ilkçağ yapılarından hiçbir kalıntı yoktur. Burada kenüz bilimsel kazı da yürütülmüş değildir

2. SAITTAI/SIDAS KALE

Saittai sözcüğü, bu biçimiyle ve eski Hellen dilinin çoğul üretme kurallarına göre, Saittas (adlı kişinin ?) halkı, Saittas'lılar demektir İlkçağ kenti kalıntılarına bugün verilen Sıdas Kale adının da Saittas'dan bozma olduğunu Ramsay söylüyor.

Bu Saittas sözcüğünün Hellen dilinde herhangi bir anlamı, Bailly'nin dev sözlüğünde gösterilmez. Demek ki sözcük, yerli bir Anadolu dilinden gelmedir ve pek büyük olasılıkla, hellenleşme döneminde Hellen ağzına göre bozularak Saittas biçimine girmiştir. Özellikle, bu adın, güneybatı Phrygia'daki Saioudda kentinin adı ile benzerliği, pek göze çarpıcıdır Belki her iki adın kökeni, Luwi dilinden gelme, Sawada gibi bir sözcük idi (karş. Lykia'daki Arsada, Istlada; Phrygia'daki Synnada/Şuhut. Pisidia'daki Adada, Amblada; Lykaonia'daki wasada/Ouasada; Kilikia'daki Magorada).

Saittai kalıntıları/Sıdas Kale'nin bulunduğu yer, Manisa ili Demirci ılçesinin Borlu bucağına bağlı İçikler Köyü yakınındadır. Borlu'ya, Salihli-Demirci yolundan gidilir Kasaba, Demirköprü Barajı kıyısındadır. Orada, Demirci yolunu bırakıp sağa, doğuya, kasabanın içine giriniz ve kasabadan geçip 16 km. ilerleyiniz. İzleyeceğiniz yol, Karayolları Gn. Md. haritasında da gösterilmiştir. İçikler Köyünden 1 km kadar önce, stabilize yol ikiye ayrılır; sola saparsanız, az sonra İçikler Köyunün yanıbaşına varırsınız; sağa sapınca, yine az sonra, Saittai kalıntıları alanının tam ortasına gelen düzlüğe çıkarsınız. Oraya, İçikler Köyünden de gelinebilir, ama bu gelişi sağlayan yoldan ancak jeep türü araçlar geçebilir

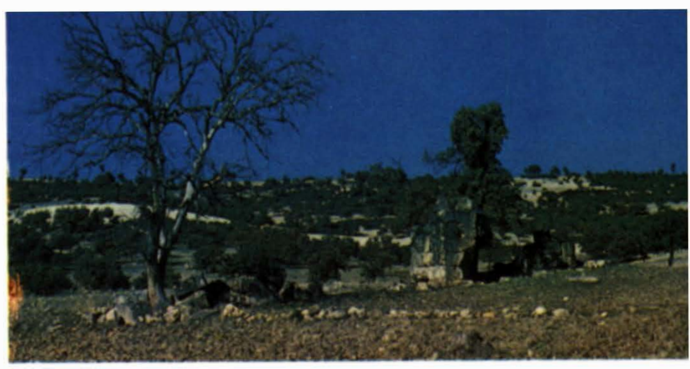
Saittai kalıntıları, kuşkusuz, Ephesos/Efes ya da Sardis/Sart kalıntıları gibi zengin ve etkileyici değildir. Ancak, tozlu topraklı, dönemeci ve iniş yokuşu bol yollarda uzunca bir yolculuğun zahmetini (ve daha önemlisi, şimdiki benzin fiatlariyle; giderini) göze almış kişiyi orada düş kırıklığının bekleyeceği de söylenemez.

Kentin ortasından bir dere geçmekte, hatta derenin bir pınarı kent içinden çıkmaktadır Saittai'nin, bu derenin iki yanında pek geniş bir alana yayıldığı görülüyor. Kalıntıların buyük çoğunluğu, eski kent alanına dağılmış döküntüler olduğu halde, bazı bölümleri ayakta kalabilmiş birçok yapıya da rastlanmaktadır Özellikle, kentin guneydoğu yanına düşen ve sizi getiren yolun bitim yerinden görülmeyen stadeion, hayli sağlam durumdadır. Kentin su getirme düzeni hâlâ çalışıyor ve künklerden geçen tertemiz bir su, dere yatağına akıyor Güney nekropolis'inin bulunduğu, dere kıyısındaki alçak tepede, kaçak kazılarla bazı mezarlar açılmıştır. Kent alanında, henuz bilimsel kazı yapılmış değildir. Oysa, toprak uzerinde görünenlere bakılırsa kazıların pek verimli so-

nuçlara ulaşacağı besbellidir.
Saittai, Roma imparatorluğu çağında, para basmıştı. Bunların üzerinde Hermos/Gediz ırmağı ile Hyllos ırmağını canlandıran kabartmalar, o ırmakların adları vardır.
Hyllos ırmağının, Manisa 1973 il yıllığı s. 18'deki haritada Koca Çay adıyla, s. 79'daki ve s. 82'deki haritalarda ise Deliniş Çayı adıyla gösterilen ırmak olması gerekir. Bu ırmak, Saittai'nin 5 km. kadar güneybatısından geçerek, az ileride, Hermos/Gediz'e dökülür. Daha zayıf bir olasılık, Saittai'nin yaklaşık 10 km. doğusundan geçip yine o yakınlarda Hermos/Gediz'e (bugün, Demirköprü Barajı Gölüne) dökülen Demirci Çayı'nın Hyllos olmasıdır.
Belirtelim ki, bu Hyllos adının, Hellen mythologia'sına göre Herakles oğlu, Sparta krallarının atası olan Hyllos'la hiçbir ilgisi yoktur. Anadolu'daki ırmak adı, Anadolu kökenlidir ve hellenleşme döneminde son hecesi Hellen dilinin kurallarına göre os'a çevrilerek bu biçimi almıştır. Bugünkü Uşak yakınlarında, Temenouthyrai kenti bitişiğinden akan bir diğer Hyllos ırmağı ve onun kıyısında bir tümülüs vardı; ilkçağın ileri döneminde, bu tümülüste Hyllos adlı bir yiğit-ata'nın yattığına, Anadolu'daki Hyllos ırmaklarının da adını bu kişiden aldığına inanılıyordu. (Sanırım ki o diğer Hyllos, Büyük Menderes'e dökülen Banaz Çayı'nın kollarından Yavu Deresi, diğer adıyla Demirler Deresi'dir; Uşak'ın güneybatı yakınından geçer.)

3. SILANDOS/KARA SELENDİ

Silandos adı, İÖ 1. binyılın Lydia dilinden gelme Silanda adının, hellenleşme döneminde, son hecesi Hellen ağzına uydurulup os'a çevrilmiş biçimidir. Kentin adı ve varlığı, İÖ 2. binyıla dayanıyor da olabilir. Çünkü İÖ 2. binyıl Luwi diliyle yakın hısımlığı olan Lydia, Karia, Kappadokia, Lykaonia, Kilikia, Lykia dillerindeki kent adlarında gördüğümüz -anda takısının (karş. Alabanda, Karyanda, Aloanda, Arykanda, Kadyanda, Oinoanda, Laranda, Mousbanda) Luwi dilindeki -wanda takısından geldiğini biliyoruz. Örneğin, hellenistik çağın Oinoanda'sı, Hitit imparatorluğu çağının Wianawanda'sı idi.
Lydia'daki Silandos, bugünkü Kara Selendi köyümüzün bitişiğinde idi. Adı geçen köy, Kula'dan 41 km.'lik toprak yüzeyli, oldukça düzgün bir yolla gidilen ilçe merkezi Selendi'-

Saittai/Sidas Kale. Sur Kapısı.
Saittai/Sidas Kale. Gate in the defense walls.

Saittai/Sidas Kale. Dere kıyısındaki büyük yapının kalıntıları.
Saittai/Sidas Kale. View of the large building from the other side of the stream.

Saittai/Sidas Kale. Tonoz çatılı küçük yapı (mausoleum?) kalıntısı.
Saittai/Sidas Kale. Remains of a small building with vaulted roof (mausoleum?).

Saittai/Sidas Kale. Stadeion.
Saittai/Sidas Kale. Stadeion.

Kastolos. Bebekli köyüne getirilip yapı taşı olarak kullanılmış bir buluntu.
Kastolos. Fragment used as building material in the village of Bebekli.

nin kuş uçuşu 4-5 km. batısındadır Kula'dan gelirken, yolun Selendi'ye varmasına 3 km. kala sol yanınızda göreceğiniz köy yoluna giriniz; 3 km. sonra Karo Selendi'de olursunuz

Köyün yanıboşında, Silandos kalıntıları alanında, bazı duvar ve temel parçaları bulunmaktadır İşçilik biçimine bakılarak, bunların Roma egemenliği çağından kalma olduğu sanılıyor. Ancak, tarihsel kent alanındaki yapı taşları, mimarlık yapıtı parçaları çevre halkınca yeni yapılarda kullanılmak üzere olınageldiğinden, ortaya görünür pek birşey kalmamıştır.
Silandos, Roma imporatorluğu çoğındo para basmıştı.

c Kula güneyindeki dağlık yörede

1. SASOTRA

Sasotro kentinin adı, Hellen dili ve uygarlığının batı Anadolu'yo yayılmasından önceki yerli bir Anadolu dilinden gelmedir; anlamını bilmiyoruz.
Bu ilkçoğ kenti, Kula'nın güneydoğusundakı Başıbüyük Köyü alanında ya do o yakınlarda idi. Oraya gitmek için, İzmir-Ankara ana yolunda Kula'yı geçtikten sonra ilk yokuşa çıkar çıkmaz sağda göreceğiniz Eşme yoluna sapınız. Yol, asfalt yüzeylidir. 8 km. sonra sağda güney yonündeki köylere uzanan bir toprak yol boşlar. Buna girip 2 km. ilerleyince Başıbüyük Köyüne varmış olursunuz.
Başıbüyük, pek yoksul bir köyümüzdür. İçinde yalnız taşıma tarihsel kalıntılara rastlanıyor. Örneğin, köy câmisinin, kendı arkasındakı olana çıkıntı yapan köşesinde, temele yakın Hellen dilinde bir yazıt parçası vardır

2. KASTOLOS

Bu ilkçoğ kentinin ve oradakı ovanın adı çoğu kez Kostolos diye yazılmakla birlıkte, Kastollos biçiminde yazıldığı da görulur Sözcuk, Lydio dilinden gelmektedir Lydia'lılar, Dor soyundan Hellen'lere Kastolos'lar derlerdı. Xenophon, Lydio yöresindeki İran satraplık ordularının toplanma yeri olarak Kastolou Pedıon Kastolos Ovosı'nın adını anar Herhalde, Genç Kyros'un buyruğundaki, Dor soyundan paralı askerlerle ilgili olarak Lydio'lılar ovaya bu adı vermişlerdir

Kostolos Ovası'nın şımdıkı adı, Burçak Ovası dır. İlkçoğın ileri döneminde burada gelişen kent de Kostolos adını almıştı. Bu kent, şımdiki Bebekli Köyü yakınında idi
Bebekli Köyu, biraz önce andığımız Başıbuyuk Köyünün kuş uçuşu 4 km. kadar guneybatısındadır. İkisi arasında, Söğütçuk Çayı'nın cılız bir kolu olan Bebekli Deresi vardır Bebekli Köyüne ulaşmak için, Kula-Eşme yolunda 8 km. gidıp, Başıbuyuk Köyune de uzanan yolun kavşağına vardığınızda, geldiğiniz yoldan ayrılmıyorak 1 km. kadar daha gideceksiniz ve sağınızda goreceğiniz toprak yola sapacaksınız. O toprak yolda 4 km. gidınce, Bebekli Köyüne ulaşırsınız.
Bebekli'nin içinde de, çevreden taşıma bazı önemsiz kalıntılar ötede, beride, duvarlarda, çeşmede görülmektedir Bunların koy kuzeyinde, köyden 3 km. uzaklıkta bır yerden getirilmiş olduğunu yaşlılardan öğrendim ve oraya gidip inceledim
Söz konusu yer, Bebeklı Köyu ıle Başıbuyuk Köyünü birleştirmek üzere çızilecek çizginin aşağı yukarı ortasına düşmektedir. biraz önce sözu edilen Bebekli Deresı ile, ondan haylı yukarıda ve doğudo kalon toprak yolun, yânı Bebekli Köyüne giden yolun arasındaki bir yamaçtadır. Yomaçtan, 2 km. kadar kuzeybatıdaki Başıbüyük Köyu görülür, ama Bebeklı Köyü görülmez.
Yamaçta bugün toprak uzerınde hıçbır duvar, temel vb. tarihsel yapı kalıntısı yoktur Ancak hayli geniş bir olan, toprağa karışmış çanak çömlek kırıklarıyla dolu bulunmaktadır Kaçak

kazılarla açılmış birkaç mezara da rastlanıyor; bunlar daha çok, yamacın dereye yaklaştığı yerdedir. Çanak çömlek kırıklarının bolluğuna ve yaygınlığına bakarak, burada gerçekten önemlice bir kentin bulunduğunu varsayabiliriz.

d. Uşak güneyindeki değişik yörede

1. KLANNOUDDA

İlkçoğ kenti Klannoudda'nın adı, İÖ 1. binyılın öz Anadolulu bir dilinden, Lydia dilinden gelir. Anlamını bilmiyoruz.

Bu ilkçağ kenti, Uşak güneyindeki ilçe merkezi Ulubeyli'den batıya, Eşme'ye uzanan yolun aşağı yukarı ortasında, 8. km.'sinde sağda göreceğiniz kavşaktan 4 km. kuzey ileridedir. Kavşaktan oraya, stabilize toprak yüzeyli bir bağlantı yolu vardır. Köy, kendi çevresine ve özellikle güneyine yayılan ovanın biraz yüksek yanında, daha doğrusu pek yumuşak eğilimli bir yamaçtadır. Köyün arkasında, kuzeyinde, oldukça yüksek iki tepe ile onlar arasında kolon küçük bir tepe bulunur. Küçük tepe, köyden 2 km. kadar uzaklıktadır. Oraya şimdi Hâcet Kalesi deniyor. Klannoudda kalıntıları bu tepenin üstüne, özellikle köye ve ovaya bakan yamacında çok geniş bir alana yayılmıştır.
Köyden oraya gitmek üzere yürüyüşe başladığınızda önce aradaki bir dereye inecek, sonra yine az eğilimli olan kalıntılar yamacını tırmanacaksınız. Köyden 200 m. kadar ileride çanak çömlek kırıklarına, düzgün yontulmuş taşlara rastlarsınız. Bunları tüm yamaçta göreceksiniz. Hacet Kalesi denen tepeciğin doruğuna yakın, ya da doruğu denebilecek yerde, çanak çömlek kırıkları azalıyor ve oranın, sürekli oturma bölgesi dışında kaldığı anlaşılıyor. Ancak, orada da eski akropolis iç kalesinin belli belirsiz kalıntıları vardır.
Yamaçta bulunan tarihsel yapı kalıntıları, yüzyıllardır taşları sökülüp çevredeki yeni yapılarda kullanılmak üzere taşına taşına neredeyse tümüyle yok edildiğinden, şimdi orada görülebilenler ne çarpıcı, ne de ilginçtir.
Kışla Köyünde, taşıma kalıntılar çok geniş ölçüde kullanılmıştır. Ancak, kullanılanlar, düzgün kesilmiş taşlardır; sütun başlığı, yazıt, kabartmalı mimarlık yapıtı parçası vb. hiç görülmüyor. Çevrede bulunan tek yazılı taş, köylülerin dediğine bakılırsa, köy mezarlığında bulunmaktadır.
Köylülerden birinin yol göstericiliğiyle bu taşın yanına gidebildim. Taş, mezarlığı çok iyi bilen kişinin bile bulmak için uzun boylu aranıp duracağı, bilmeyenin hiç bulamayacağı, göze görünmez bir yerdedir, köylülerin çarpılmak korkusuyla kesemedikleri pek yoğun pırnar çalılıklarıyla kaplı bir alandadır. Taş, bir stel'dir, yazı bir yüzündedir ve Hellen dilindedir. Ancak taşın üzeri bu ormanımsı yerde yüzyıllar, binyıllardır pos yapışkanlığında bir yosun bağladığı için yazılar hemen hemen hiç okunamıyor.

2. NAİS/İNAY

Naïs, eski Hellen dilinde, su perisi demektir. İlkçağ kentçiğinin yerinde bugün bulunan İnay Köyünün adı da, besbelli ki, i Naïis'ten geliyor. Buradaki i, Hellen dilinde dişi adların başında söylenen belirleme sözcüğüdür (fransızca'daki la, almanca'daki die gibi). Gerek eski gerek yeni Hellen dilinde, öz adlardan önce de belirleme sözcüğü kullanılmaktadır. İzmir'in başındaki i de buradan gelir.
İnay Köyü, az önce andığımız, Kışla Köyüne gitmek için yararlanacağınız Ulubeyli-Eşme yolu üzerindedir. Ulubeyli'den 6 km. sonra demiryolunu, demiryolu yanında kurulmuş İnay Köyü İstasyonu denen küçük mahalleyi geçeceksiniz. Yolculuğu sürdürünüz; 2 km. kadar sonra İnay Köyünde olursunuz. Klannoudda kalıntılarının bulunduğu Kışla Köyüne giden bağlantı yolu da burada başlar.

Naïs/İnay Köyü. Kendisi de bir hayli tarihi olan köprünün yapımında kullanılan ilkçağ mimarlık yapıtı parçası.
Nais İnay Köyü. An ancient inscription stone in the construction of the old bridge, itself of historical interest.

Blaundos. Surların kemerli giriş kapısı. The arched entrance gate in the defense walls.

İnay Köyünde, dere üzerindeki köprünün yanıbaşında, câmi bahçesinde bir su haznesi vardır. Burada pek bol su çıktığını, haznenin kendisinin bilinmeyen çağlardan kalma olduğunu üzerindeki betonun ise 1975'de döküldüğünü köylüler belirtiyor.
Gerek o küçük köprünün, gerek yolun diğer yanındaki eski kervansarayın yapımında, bir Roma çağı yapısından alınma taşların kullanıldığı açıkça görülüyor. İlkçağ kentçiği, sanıyorum ki, bol su çıkan şimdiki hazne yerinin su perileri onuruna Naïs diye adlandırılmıştı. Taşları kervansaray duvarına, köprüde kullanılmış ve bugün kendisi ortada kalmamış Roma çağı yapısı da belki bir nymphaeion idi. Köylülerin dediğine bakılırsa, yakın çevrede başka tarihsel kalıntı yoktur.

3. BLAUNDOS

Blaundos adının öz biçimi Blaunda'dır ve ad, Lydia dilinden gelir; hellenleşme döneminde son hecesi os'a çevrilmiştir. Kent adı ve kentin tarihçesi, ne kadar eskiye uzanıyordu, bilmiyoruz; gerçekten kentın adı İÖ 2. binyıldan Luwi dilinden gelme iken İÖ 1. binyılda Lydia halkı ağzında Blaunda'ya çevrilmiş de olabilir

İlkçağ Blaundos kentinin oldukça görkemli kalıntıları, Uşak'ın köylerinden Sülümenli'nin yakınındadır. Bu köye gitmek için, biraz önce anlattığımız Ulubey-Eşme yolunda, demiryoluna gelmeden, İnay İstasyonu'na 1 km. kala, sola, güneye uzanan toprak yüzeyli ama düzgün yola sapacaksınız. Bu yol, Karayolları Gn. Md. haritalarında ve ona dayanarak yapılmış haritalarda da görülmez, çünkü bir il yoludur Denizli'ye bağlı ilçe merkezi Güney kasabasına kadar giden bu yolda 8 km. ilerleyince, Sülümenli Köyünün yanıbaşına ulaşırsınız. Köy bu yol ile, çok derin bir dere yatağı arasındaki küçük düzlükte kurulmuşur
Blaundos kalıntıları Sülümenli Köyünun kuş uçuşu yalnız bir iki km. uzağında olduğu halde kalıntılara köy yönünden ulaşmak çok zor ve zahmetli olur. Çünkü, bunu yapmak için, köyün önündeki dimdik yamaçtan dereye (İn-

ay Deresine) inmek, sonra köyün kuzeydoğu ilerisine duşen dimdik karşı yamacı bin zorlukla tırmanmak gerekir; böylece kalıntıların bulunduğu tepe üstü düzlüğüne çıkılacaktır Bu yuzden, Sülumenli Köyüne gelip,evi orada olan kalıntılar bekçisini (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü görevlisini) aradıktan ve orada ise yanınıza aldıktan sonra, geldiğiniz yoldan geri dönüp 5 km. kadar gidiniz; doğu yanınızda dar ve hayli uydurma bir toprak yol görünce, ona sapınız. Bu yol ancak yağmursuz mevsimde zorluk çıkarmadan geçit verir ve sizi 4 km. ileride Blaundos kalıntılarına ulaştırır

Blaundos, ancak bu yolun geldiği yönden karaya bağlı, diğer yönleri çok yüksek ve dimdik yamaçlarla sınırlanmış, dar kıstaklı yarımadaya benzer durumdaki bir yerde, ilkçağ kentçiliği ölçülerine göre orta büyüklükte diyebileceğimiz bir düzlük üzerinde kurulmuştur. Sonuç olarak, ilkçağda, savunma açımından pek elverişli konumda bulunmaktaydı.

Orada şimdi görülen kalıntıların başlıcaları şunlardır

Kuzey yanda, surların tek giriş yeri olan buyuk kapının sağlam kalmış kemeri;

Bunun yanından başlayan, surların günümüze ulaşabilmiş alt bölümleri;

Büyük kapının hemen arkasında, kentin içinde, lon düzeninde bir tapınağın ve diğer bazı yapıların kalıntıları;

Yine kentin o bölumunde, stadeion/stadium kalıntıları (burada da, Priene'de olduğu gibi, stadeion'un yalnız bir yanında seyirci sıraları vardır),

Kentin tam ortasına gelen bir yerde, yine lon düzeninde yapılmış olan ve 7.60x14.20 m. boyutlarında bir alanı kaplayan, Roma imparatoru Claudius tapınağı,

En gösterişli kalıntı Hellenıstik çağdan kalma iç kalenin giriş yeri ve onun yanındaki duvar bölümleri;

Kentin iç bölumunde, büyuk bir yapı kalıntısı ve çeşitli diğer yapıların kalıntıları,

Guneydeki dik yamaçta, tiyatronun kalıntıları,

Yamaç dibinde, dere yatağı yakınında, nekro polis.

Nekropolis'de, yuzden fazla oyma kaya mezarı vardır Bunların kimi uç dört bölmelidir. Bazısının içinde renkli çiçek resimleri bulunmaktadır.

Blaundos'da henüz, yüzeydeki hellenistik çağ ve Roma egemenliği çağı kalıntılarının altını araştırmaktan başka türlü bir kazı yapılmamıştır. Böylesi yapıldığında ortaya çıkacak olanlarla, kent kalıntılarının çok daha zengin, görkemli görünüş kazanması ve Blaundos'un arkeoloji turizmi açısından pek çekici nitelik edinmesi beklenebilir.

e. Küçük Menderes vâdisinin iç bölümünde

1. KOLOE/KOLOSE/KELES/KİRAZ

Koloe adı, öz Anadolulu bir dilden, yâni ya İÖ 2. binyılın Luwi dilinden ya da İÖ 1. binyılın Lydia dilinden gelme bir adın, Hellen ağzına biraz uydurulmuş biçimi; Kolose ise, aynı adın, Hellen ağzına daha da uydurulmuş biçimidir. Bu kent adının, güneybatı Phrygia'da, bugünkü Denizli doğusunda, Hanaz'ın önünde ve altında bulunan Kolosa/Kolossa/Kolossai kentinin adıyla hısımlığı bulunduğu pek güçlü olasılıktır Kolose adı, Türk ağzında, Keles'e dönmüşken yakın zamanda kasabaya Kiraz adı verilmiştir.

Kiraz tarihçesinin hangi yuzyıla uzandığını saptayabilmiş değiliz. Orta çağ başında, Koloe/Kolose, bir piskoposluk merkeziydi, yönetimsel açıdan kent niteliğindeydi, demek ki önemli bir yerleşme birimiydi. 530 yılındaki kilise örgütü kurultayına Koloe piskoposunun da katıldığını biliyoruz. Ancak, Koloe'nin kuruluşu ondan kaç yüzyıl geriye gidiyordu, orası saptanamamıştır.

Koloe/Kolose kenti, tam bugünku Kiraz kasabasının kapladığı alanda değil, onun 2 km. kuzeybatısındaki Hisar Köyünde idi.

Kiraz, İzmir iline bağlı bir ilçe merkezidir. Kasabaya Ödemiş'ten gidilir. Yol asfalt yüzeylidir ve Ödemş'ten başlayarak 28 km. uzunluktadır Kasaba, Küçük Menderes'in kıyısında, bu ırmağın kaynağına yakın bir yerde, dağlar arasına uzanmış bir ovada kurulmuştur Yerinin sapa olması nedeniyde gelişememiş, Ege Bölgesinin en yoksul kasabalarından biri olarak kalmıştır

Koloe/Kolose'nin yeri olan Hisar Köyü'ne gelince; bu köy, ırmak kıyısında, Bozdağ dizisi uzantılarının o yöredeki sonuncusu olan bir tepecik üzerine kurulmuştur. Kasabadan oraya uzanan yol toprak yüzeyli, ama duzgündür

Blaundos. Hellenistik çagdan kalma iç kalenin girişi. Entronce in to the inner citodel doting from the Hellenistic period

Köyde görulebilen tek tarihsel kalıntı, gosterişli bir ortaçağ kalesidir

2. PALIAPOLIS / BALYAMBOLU / BEYDAĞ

Paliapolis, Hellen dilinde, Eski Kent demektır. Bu ad, yakın zamana kadar, Balyombolu biçiminde Türk ağzına uydurulmuş olarak, kullanılıyordu; şimdi kasabaya Beydağ adı verildı.

Beydağ, Kuçuk Menderes vâdisinin en ıçte, en sapa yerde kolan kasabolarındondır; bu yüzden o da bir türlü gelişememiştir.
Paliapolis Piskoposu 6. yüzyıldaki kilise örgutü kurultaylarına katılmaktaydı. Kent o yüzyılda bile Poliapolis (Eski Kent) adını taşıdığına göre, kuruluşu herhalde ilkçağa uzanmak gerekir Belki kentin ilkçağdo, yerli dilden gelme başka bir adı vardı.

Paliopolis/Beydağ, Kuçuk Menderes vâdısının doğu ucunu güneyden kuşatan dağlara sırtını yaslamış, ovadan biraz yüksekte, Koystros Küçük Menderes'ten 1-2 km. guneyde kurulmuştur O yöre, özellikle kasaba onundeki ırmağın iki yakası, denebilir ki, batı Anodolu'do, doğanın "doğallığını" yani öz goruntulerini en yitirmemiş kaldığı bölümdur Buraları, Homeros'un Asia diye andıgı yörenin, Homeros çoğındaki özelliklerini en çok korumuş bir parçasıdır. Oraya, görünmez bir bulutun her şeyı ıslattığı, bellı belirsiz bir yağmurun ora sıra çiselediği güz sonu günlerinden birinde gitmiştim; kentte ilkçağdan hiçbir kalıntı bulamadım ama, yörede Homeros'u buldum

Kanatlı kuşlar, kazlar, turnalar,
uzun boyunlu kuğular nasıl sürü süru,
Asya çayırlarında, Kaystros'un iki yakasında
sallayarak kanatlarını kibirli kıbirli,
nasıl uçarlarsa bir o yona bir bu yona,
çağrışarak yere konunca çayır çin çın
öterse nasıl,
öylece gemilerden, çadırlordon pıtrak bir
insan
Skamandros Ovasına aktı yayıldı
(Iliada, II 460-464)

Beydağ'daki tek tarihsel kalıntı, kasabanın arka bitişiğindeki bir ortaçağ kalesinin oldukça sağlam kalmış burcudur. Bu yapıt, son Bizans çağının zevksiz işçiliğini yansıtıyor.

3. DIGDA/ADAGIDE/OVAKENT

Dıgda adı, Lydio dilinden gelir, anlamını bilmıyoruz. Bu od do, yakın zamana kadar, Adagide biçiminde Türk ağzına uydurulmuş olarak, kullanılıyordu; kasabaya şimdı Ovakent adı verildı.
Ovakent'e Tire'den ya do Ödemış'ten gıdilır Bu kasabamız, Tire'nin 14 km. kadar doğusunda, Ödemiş'in 12 km. kadar guneyindedir Kasaba, Küçük Menderes vâdisini güneyden sınırloyan dağ dizisinin kuzey yomacında, yomocın ovaya inmek üzere olduğu yerdedir. Bu yerin sapalığı nedeniyle gelişememiş, kalkınamamıştır
Burada da, yerlılerinin kesınlikle ve guvenle söylediğine göre, görünur hıçbır torıhsel kalıntı yoktur

Sardis. Akropolis'in guney yanındaki ortaçağ surlarında dehlizli bölümün kapısı. Sardıs. The gate of the vaulted section of ıhe medıeval walls on the south sıde of the acropolıs

LYDIA

by

Prof. Dr. BİLGE UMAR

I. Ancient cities and ruins along the Izmir-Uşak highway

1. NYMPHAEION/KEMALPAŞA

Kemalpaşa is situated to the east of Izmir on the site of the ancient city of Nymphaeion. Although the name itself is reasonable proof that the ancient city dates back to pre-Christian times no reference to a city of Nymphaeion is to be found in any ancient document. The city achieved especial fame in the 13th century as seat of government of the Byzantine Emperors of Nicaea.

The leaders of the Crusade of 1204, deflected from their avowed intentions by the sight of the wealth and splendour of the Byzantine capital, stormed the city of Constantinople and set up a Latin state in the province. Thereupon a number of Byzantine nobles seized other parts of the former empire and established small independent states. One of these nobles was Theodoros Laskaris, the son-in-law of Alexis Angelos, the emperor who had been deposed by the crusaders. Laskaris chose Nicaea as his seat of government, where he was joined by several of the Byzantine nobility who recognised him as emperor. His armies, led by his son-in-law Ioannis Dukas Batatzes, succeeded in recovering parts of western Asia Minor that had fallen into the hands of the Latins or the Turks, and when Theodoros Laskaris died in 1222 Batatzes was proclaimed emperor (1222-1254). Batatzes established his winter quarters at Nymphaeion, and it was here that he died, being buried, it would appear, in the great church of Mary of Sosandra which he himself had built. He was succeeded as emperor first by Theodoros Laskaris II (1254-1258) the son of Thedoros Laskaris I, and then by Mikhail Paleologos (1258-1261), who seized the throne on Laskaris' death. Both these emperors chose Nymphaeion as their winter quarters, and when Mikhail Paleologos learned that his army had defeated the Latins it was from Nymphaeion that he set out for Constantinople to be crowned emperor in the church of St Sophia.

In Nymphaeion Mikhail resided in a palace surrounded by gardens, but it is not known whether this palace was constructed by Mikhail himself or by one of his predecessors.

One of the most important historical remains to be seen in Kemalpaşa at the present day is the castle, located on a low hill behind the town. Like Kadife Castle in Izmir only a few fragments have survived, and these date back no further than the Byzantine period. It would appear that stones from the ancient structure were employed in building the medieval castle. The large, regular ashlar masonry to be observed in the lower courses of the walls display craftsmanship characateristic of the ancient period.

The impressive remains known as Kızkulesı (The Maiden's Tower) are located to the left of the asphalt road leading into Kemalpaşa. These would appear to date from the Nicaean period and closely resemble the Tekfur Palace in Istanbul.

2. HITTITE RELIEF AT KARABEL

This Hittite rock relief is to be found about 6 km. from Kemalpaşa at a height of about 40 m. above the path branching off from the Torbalı road.

The relief dates from around 1500 B C. and is thought to portray a Hittite god. As, however, it was very probably carved on the occasion of the Assuwa campaign during the reign of the Emperor Tudhaliya II (1460-1440) it may very well portray Tudhaliya himself. In the upper right hand corner of the relief there is a now quite illegible hieroglyph which Kurt Bittel deciphered as "Tudhaliya" and the relief may well have been carved to commemmorate the Arzuwa campaign of Tudhaliya II. of some other Hittite ruler.

3. SARDEIS/SARDIS/SART

Sardis lies on the main Izmir-Ankara road about 8 km. to the west of Salihli. The river now known as the Sart was known in ancient times as the Paktolos, and was famous for the golo carried down in its stream.

The history of the city can be traced back to the 2nd millennium B C. when the name appears in Egyptian hieroglyphs as "Shardana". In the 1st millennium B C. the name is transformed into the Lydian "Sfarda" which, according to Joannis, a Lydian writer of the 6th century A.D. originally meant "year".

Homer makes no mention of Sardis, nor of Lydia and the Lydians. At the time of the Trojan War (c 1200 B C) the region was inhabited by a people known as the Maiones and the district as a whole was known as Maionia. But the fact that this particular name is not to be found in the Iliad is no proof that the city itself was not in existence at that time, as it may well have been referred to under another name. Researches carried out in 1967 show that the area had been inhabited from prehistoric times, and excavations made to the west of the village of Tekelioğlu revealed evidence of settlements dating back to the 3rd millennium. Sardis itself can be traced back to around 1200 B C., and excavations in the "house of bronzes" yielded sub-Mycenaean and proto-geometric pottery dating from 1200-900 B C.

A few hundred metres further along the road one encounters one of the most spectacular of all the remains in the city, the Temple of Artemis, dating from the Hellenistic period (the last three centuries B C). The votive altar between the temple and the road is older than the temple itself and, according to the Anabasis of Xenophon, it was at this altar that Orontes begged forgiveness of his kinsman Cyrus the Younger for having taken up arms against him and here too that the two men swore a solemn oath of friendship (Anabasis I VI 7).

In the southern corner of the Temple of Artemis are to be found the remains of a 4th century church, while on the slopes of the hill behind it can be seen a medieval castle built against the south side of the ancient acropolis.

Owing to the looseness of the soil practically nothing remains of the walls of the acropolis in which Croesus took refuge after his defeat by the Iranian Shah Cyrus the Great in a battle on the plain below, nor of the castle, which may or may not be identical with the castle of Croesus, which was so greatly admired by Alexander the Great. Of the medieval castle only the south walls have survived.

On returning to the plain and following the Izmir-Ankara road for a short distance towards the east we shall reach the gymnaseion, *a very fine building completed in 211 A.D. which has now been restored to its former splendour.*

Remains of a 3rd century Jewish synagogue are to be seen located adjacent to the plaaestra *to the east of the* gymnaseion, *showing that the city contained an important Jewish community.*

The sites of the ancient theatre and stadium are situated on the slope of a hill about 800 m. further to the east, but nothing of any importance has survived.

Returning to the main road we can see the ruins of baths almost immediately in front of us, a little to the right. These date from the Roman and Byzantine periods.

4. BINTEPELER

Bintepeler is the region lying to the north of the Gediz river within the triangle formed by the Salihli-Marmara and Gölü-Ahmetli roads. The area contains hundred of tumuli appertaining to

the Lydian kings and nobility, but the same type of tumuli can be found outside this region and quite a long way outside in the vicinity of the Salihli-Alaşehir road

The tombs could formerly be reached only with very great difficulty along a very poor road, but since the construction of the Salihli-Alaşehir highway access has been greatly facilitated

The Bintepeler tumuli each consist of a heap of earth and stones covering a small funerary chamber about the size of a sarcophagus constructed of long, regularly hewn stones in the shape of shallow rectangular blocks. The tumuli, belonging to great kings or high dignitaries, are, like the tumulus of midas in the Phrygian capital of Gordion, comparable in size to the Egyptian pyramids Three of the tumuli at Bintepeler are much larger than the others, and these are to be found scattered amongst the other tumuli to the right of the Salihli-Akhisar road just before one reaches the Lake of Marmara. The central tumulus is known as the tumulus of Gyges and at the noment work is in progress one a tunnel leading into the centre. Of the other two large tumuli, the one to the south-east (i.e. the one farthest from the Lake of Marmara) is the largest of the three and is the tomb of Alyattes, the father of Croesus, the last of the Lydian kings.

What name the Hellenes used for this city has never been definitely established, but it has been suggested that one of the two cities mentioned by Homer in this region, namely Tarne and Hyde, may have been the city later known as Sardis

Throughout the whole of the ancient period Sardis was one of the most important cities in western Asia Minor, and for some part of this period quite definitely the most important of them all The period of the Lydian Kingdom constituted the golden age of the city, particularly during the reign of Croesus, the last and most prowerful of its kings The wealth of the city was based on the gold to be found in the river Paktolos and worked in the ateliers in the vicinity By the time of Strabo, however, at the beginning of the Ist century A.D., the gold resources had been completely exhausted.

Sardis sufferd very severe damage in the earthquake of 17 A.D.; but the city was restored with aid of funds provided by the Roman Emperor Tiberius. Like the other cities of westem Asia Minor it entered upon a period of great wealth and prosperity under the Pax Romana, and it is from this period that most of the remains unearthed in the excavations can be seen to date.

Sardis retained its importance during the first years of the Christian period and was one of the famous seven churches of Asia Minor (the word "church" here refers to a religious community and not to an actual building). During the Byzantine period it was the seat of on important bishoptic, but in the 7th century it suffered very severely from the raides of the Persian armies under the Iranian Shah Khusraw Sardis was sacked by tehe armies of Timur in 1402, and never recovered from this catastrophe. The decline and extinction of Sardis was probably instumental in the rise of the city of Manisa, whichtook over the position of metropolis of the region. The old city of Sardis was gradually buried under the soil washed down from the slopes of the acropolis hill together with the stones from the walls of the acropolis itself.

Although the site of Sardis has not yet been fully excavated (the main Izmir-Ankara road passes over part of the site), a large number of buildings have already been unearthed, some of them in a very fine state of preservation, some of them little more than heaps of rubble

A number of houses, churches and other buildings can be seen situated between the road and the Paktolos, while a little further on, on the top of a hill, one can see the "Pramid Tomb" the lower sections of which have survived to the present day. The pyramidal form suggests the period of Iraian hegemony and the tomb may plausibly be dated to the 5 th century B.C. The most remarkable features of the tomb are the paintings of peacocks and other birds on the walls of the vaulted burial chamber

On the slopes of a hill on the other side of the Sart river lies a Lydian necropolis Here the tombs generally consist of a passage hollowed out of the hillside with an entrance door about 2 m in height at the end of this passage leading into a burial chamber carved out of the solid rock The body was usually laid in a terra cotta sarcophagus.
Herodotos describes this tumulus as follows

This is a monument that surpasses all others It is the tomb of Alyattes, father of Croesus. Its sides consist of a heap of earth covered with large stones The monument was

constructed with the money raised by small tradesmen, craftsmen and young sellers of love When I passed by it there were five large blocks of stone on its summit. On these were inscibed the amount of money contributed by each trade and profession. According to these figures the largest amount was contributed by the young girls.

Excavations carried out in the tumulus of Gyges revealed a very close resemblance between the contents of this tumulus and those of the Etruscans in Italy This serves to corroborate Herodotos' statement that the Etruscans, the founders of the great Italian civilisation preceding the Roman hegemony, were descended from Lydians who had migrated to Italy from Asia Minor

The fame of these tumuli, and of the tumulus of Alyatte in particular, had spread far and wide throughout the ancient world This is how Simonides, a poverty-stricken Hellenistic poet who lived in 556-468 B C refers to them.

The Beggar's Grave
My lord, the grave before me
Is not that of any famous Lydian king
I'm a poor man,
My grave won't be a huge one,
Even this one s much too big for me

5. PHILADELPHIA/ALAŞEHİR

The name 'Philadelphia is derived from ''Philadelphos'' (lover of his brother), the cognomen of Attalos II, King of Pergamon

In ancient times the present-day Salihli-Alaşehir (Philadelphia) Sarıgol-Sarayköy road was of very great importance and was traversed by many armies, including the army of the Iranian Shah Xerxes in 481 B C Philadelphia remained an important city up to the last years of the Byzantine period, but it subsequently declined in importance together with the road on which it was situated Only during the period of rising prosperity after the foundation of the Turkish republic was the country town of Alaşehir to regain something of its former importance

When Alaşehir was first founded by Attalos II in the first half of the 2nd century B C it had no defence walls surrounding it, such precautions being unneccessary at that time, and during the centuries that followed the introduction of Roman rule peace was broken only by an occasional Arab raid Defence walls were built around the city only after the beginning of Turkish attacks in the 11th century, and Philadelphia, standing like a Byzantine island in the midst of a Turkish sea, remained until 1391 a stronghold of the ***byzantines even after the whole adjoining region had submitted*** *to the* ***hegemony of the Turks.***

With the spread of Christian belief throughout the Roman province of western Asia Minor a number of Christian communities or churches were organised in various cities Philadelphia achieved fame as one of the seven churches of Asia Minor, and it is because of this that its name is chiefly remembered today

Alaşehir has been inhabited continously from ancient times to the present day with old buildings being continually replaced by new ones on the same site, with the result that practically nothing of the ancient city has survived. The ruins now visible date back no further than the Middle Ages and, apart from the ruins of a church and a few fragments of the city walls composed of rough stone blocks of coarse workmanship, consist of small, scattered remains

The sections of the church walls that are still standing are quite impressive This church is supposed to be the one mentioned by St John in the Apocalypse as one of the first of the seven churches in Asia Minor (Revelation III 7) The seven churches referred to are Ephesus, Smyrna, Pergamon, Thyateira, Sardis, Philadelphia and Laodikeia (between Denizli and Pamukkale) It is its fame as one of the Seven Churches of Asia Minor that has led to the name of Philadelphia being given to several modern cities in the U S A

The workmanship, the type of arches and the materials employed in the construction of the church indicate that the building dates from the late Byzantine period and not from the 1 st century B C when St John lived here together with other disciples of Christ, although a number of ancient fragments can be seen embedded in the Byzantine sturcture

According to the lawyer Mustafa Yıldırım, who is a member of the Alaşehir Town Council, the Mayor, Necip Neciboğlu, stated in a talk on the radio in 1976 that the sewage pipes in Alaşehir

were connected with an ancient sewage system and that no one knew where this system begins, what route it takes, or where it debouches. It is indeed remarkable that the tnousands of cubic metres of sewage from a large country town should be conveyed thorugh a system the plan of which is quite unknown

6. MAIONIA/MENYE/GÖKÇEÖREN

Homer refers in the Iliad to the people who inhabited this region at the time of the Trojan War (c.1200 B.C.) as the Maiones and to the region itself as Maionia. The name survived in a Turkicised form in the name of the country town of Menye, located a little to the north of the main road between Salihli and Kula. Its three thousand year old name was recently changed to Gökçeören.

The words Maiones and Maionia possess no significance in any Hellenic language, and they would appear to be Hellenised forms of words belonging to an old Anatolian language, very probably Luwian. An example of such a process can be observed in the word Asia itself, which is a Hellenised form of the Luwian "Assuwa"

Maionia/Menye is a poor but sizeable village situated on the foothills of the mountains at a point where the Gediz plain ends and the summer pastures and Anatolian mountains begin. It contains a number of scattered remains from the ancient period, some of which have been used as building materials. For example, a relief from an ancient sarcophagus can be seen at the corner of the rear wall of the house at 12 Sağlık Sokak, and in the wall of a house just behind this can be seen a marble fragment decorated with flower motifs of very fine workmanship. A few minutes walk up the slope takes one to a fountain with an inscription relief dating from the Byzantine era.

The most impressive historical remains in the village are those of the medieval castle, to the ruins of which the modern village owes its name (ören = ruins). This castle is situated on a low hill and its walls are in a good state of preservation. Fragments of capitals and other architectural members dating from a much earlier period can be seen to have been employed in its construction.

7. SATALA/SANDAL

It is generally agreed that the ancient city of Satala occupied the same site as the present-day village of Sandal, which is located about 8 km. from Kula on the main Izmir-Ankara highway

The name Satala is a Hellenisation of a Luwian word of the 2nd millennium B.C. or a Lydian word of the 1st millennium B.C.

Two or three kilometres from the village of Sandal there is quite a large extinct volcano known as Divlit (the word for volcano in the local dialect) and the soil of the whole area, but particularly that in the vicinity of Kula, is volcanic in origin.

Satala contains a temple dedicated jointly to Artemis (who, in the period of Hellenisation, came to be regarded as the equal of Apollo) and the Anatolian god Men.

According to the local inhabitants the rather unremarkable historical fragments to be seen in the village were brought from the slopes of a hill 3 km. to the east of Sandal. This hill is one of a number ranged across the plain like waves of the sea between the villages of Sandal and Saraçlar. The slope of the hill facing the village of Sandal is covered with pottery fragments

8. OPSIKION (KULA?)

Ops, who is mentioned in the Metamorphoses of Ovid (IX 498), was one of the names of the centuries old Mother Goddess of Anatolia. The name of the city Opsikion is obviously related and means the people of the mother Goddess

Nothing is known of the history of the ancient city and even its site has not yet been definitely established, though it is generally agreed that it must have been located in the vicinity of the modern town of Kula.

Kula is situated about 49 km. from Salihli on the Izmir-Ankara road. It lies in a plain surrounded by mountains, and the volcanic nature of the region prompted Strabo to give it the name "Katakekaumene" (burnt land) The whole area is covered with volcanic substances resembling burnt coke, and for the primitive inhabitants, who attributed all mysterious phenomena to divine intervention, the strange aspect of the region must have been quite terrifying

Kula lay in the path of the retreating Greek armies after the defeat of 1922, and the sections of the town that escaped burning during that catastrophe have survived to the present day in all their primitive squalor. As soon as one leaves the Izmir-Ankara road and enters the town itself one is taken aback by the medieval or even ancient character of the buildings and by the narrow winding cobbled streets rareley more than 2 m. wide, with a drinage channel running down the middle.

No traces of any ancient settlement are to be seen either in the town itself or in its vicinity, but a number of fragments of ancient sarcophagi and marble inscriptions are to be found. It is still, therefore, a matter of discussion whether or not Kula was the site of the ancient city.

In my own opinion attention should be directed to the village of Incesu about 4 km. north-north-west of Kula. According to the inhabitants a number of ancient sarcophagi and other remains were carried off during the 70's by antique dealers.

9. TABALA/DAVALA/YURTBAŞI

The name of the village of Davala has recently been changed to Yurtbaşı. It is a small village about 16 km. from Kula along the Izmir-Ankara road, and the small hill on the east side of the river is thought to have been the site of the ancient city of Tabala.

The name Tabala derives from the language spoken by the indigenous population prior to the spread of Hellenic language and civilisation, and there is probably some connection between this word and Tabal or Tubal, which, in the Hittite period, was used to designate the northern part of Cappadocia.

The city of Tabala is frequently mentioned in Byzantine documents, and examples of its coinage have been found bearing a representation of the Hermos (Gediz) river.

No evidence of any ancient settlement has yet been found.

10. BAGIS/GURE

The name Bagis is thought to derive from the pre-Hellenic language of the indigenous inhabitants of the region. Its meaning is obscure.

Last century the site of the ancient city of Bagis was thought to have been located in the vicinity of the village of Sirge, but researches carried out by Austrian scholars at the beginning of this century proved that its site was to be found at present-day Gure.

The country town of Gure is situated on the south bank of the Gediz 22 km. to the west of Uşak and 54 km. to the east of Kula on the main Izmir-Ankara highway. No ancient remains are visible in this small and rather primitive town.

11. TEMENOUTHYRAI / TEMENOTHYRAI (FLAVIPOLİS ? UŞAK ?)

In the ancient Hellenic language Temenouthyrai meant the "gates of temenos" *the word "temenos" itself referring to a sacred grove in the vicinity of a temple. Here, however, the word might refer to the nearby Mt Temnos, in which case Temenouthyrai would refer to the Temnos Pass, as Professor Ramsay believed. On the* **the pre-Hellenic Anatolian word: teira meaning** *the pre-Hellenic Anatolian word* teira *meanin "city" so that Temenouthyrai could mean the "city of Mt Temnos". As for Flaviopolis the "city of Flavius" this might refer to either of the two imperial families bearing this name. The first was Titus Flavius Vespasianus (69-79), his son Titus (79-81) and the latter's brother Domitianus (81-96). The second family was that of Flavius Valerius Constantius, to whom the Empire was entrusted by Diocletian in 293 A.D., and his son Constantine the Great.*

The site of Temenouthyrai is known to have been in the vicinity of Uşak, perhaps a little to the west of it, but it has proved impossible to establish the exact location either of the city of Temenouthyrai or of the city of Flaviopolis, which is known to have existed under the Roman hegemony Indeed it is an open question whether or not Temenouthyrai and Flaviopolis were one and the same city Moreover, we know nothing of the date of the foundation of the city Uşak, its exact site, or its name previous to Turkish settlement Although it seems plausible to assume that all three cities were actually one and the same there is no evidence to support this assumption

Although sarcophagi, stone inscriptions and various fragments have been found both in Uşak itself and in the surrounding countryside no architectural remains have been encountered anywhere in or near the city

There is a small archaelogical museum in Uşak just behind the Government House near the Izmir-Ankara road, containing a number of quite interesting finds

---

II. Along the Izmir-Akhisar-Salihli road

---

1. MAGNESIA/MANİSA

The derivation of the word Magnesia remains a matter of discussion It has been suggested that it could mean ''city of the Magnetes people'' or ''city of magnetic iron'' If we remember that Magnesia was one of the oldest cities in Greece it seems plausible that the various cities of the same name in Asia Minor were founded by the Hellenic peoples from the mainland who migrated there. In the 2nd millennium B C both western Asia Minor and mainland Greece were inhabited by the Luwi, yet the possibility that Magnesia is derived from the Luwian language seems not to have been touched upon. Its resemblance to the name ''Madnasa'' a Lelegian city on the Bodrum peninsula, makes this theory not unlikely My own belief is that the word ''Magnesia'' is derived from the Luwian language and that it originally had the form ''Magnasa'' In the Argonautika (584) Apollonius of Rhodes writes the Greek city of Magnesia as ''Magnesa'' ending the word with ''sa'' instead of ''sia'' As for the letter ''e'' neither the ''e'' in Magnesia nor the ''e'' in the Magnesa of Apollonius of Rhodes is written with the Greek epsilon *Both, in fact, are written with H (ita) which is now read as ''i'' but which in ancient times had an ''e'' sound very close in value to an ''a'' For example, the final vowel of Smyrna was written as A by the Doric tribes but as H (ita) by the Ionians In his History (II 814) Herodotos, who was a native of the Doric Halicarnassus, writes* Myrina *while in the Iliad we find Homer, who used the Ionian dialect, writing* Myrine *(with an H) Thus it would appear that the ''e'' in Magnesia was originally derived from an ''a''*

In the ancient period the Magnesia on the Maeander was the most famous of all the cities bearing this name. As for the Magnesia on Mt Spylos (Mt Manisa), this is remembered only on account of one or two battles that took place in

its vicinity. This Magnesia was to achieve fame only in the last years of the Byzantine Empire, at the time of the Turkish Emirates, when it became involved in several its status as metropolis during the first years of the Ottoman Empire.

Ancient Magnesia lay on the nothern slopes of Mt Spylos Manisa near the banks of the Çaybaşı immediately behind the modern town Fragments of defence walls indicate that the upper citadel of the medieval city was also located in thissvicinity No remains have survived from the ancient city, but a few architectural members are to be seen used as building materials in the walls of the nearby mosques, and other fragments are unearthed from time to time while excavating for the foundations of new buildings

An archaelogical museum has been opened in a building adjoining the mosque in the centre of the town but unfortunately it is very dark and gloomy

There are several ancient remains in the vicinity of Manisa that are well worth a visit, the most important of these being the relief of the Mother Goddess about 7 km south-east of Manisa on the Turgutlu road This slightly over-life-size relief of a seated woman carved in the solid rock dates from the 2nd half of the 13th century B C The softness of the rock has resulted in considerable erosion over the centuries and the details of the carving are no longer visible

This is the monument described by Pausanias as the oldest of the reliefs of Kybele and the work of Broteas, son of Tantalos'' In the 19th century it was identified with the Rock of Niobe, another monument mentioned by Pausanias, and the same view was put forward in a work published by Kınal as recently as 1962 The real Rock of Niobe was identified by Bossert in 1938

The story of Niobe is a very pathetic one According to Greek mythology the archer goddess Artemis, twin sister of the archer god Apollo, killed all Niobe's children as a punishment for her having made fun of their mother Leto Niobe turned to stone in her sorrow, but even then her tears continued to flow The Rock of Niobe is mentioned by the writer Pausanias, who lived in the 2nd century B C and is thought to have been a native of the Izmir-Manisa district, and by Quintus of Izmir, who lived in the 4th century A D The account given by Pausanias is very explicit ''I myself saw this Niobe on climbing Mt Spylos Observed from close quarters it appears to be a normal piece of natural rock, but from a distance it gives the impression of a woman kneeling on the ground weeping

The rock tomb now known as the Çakırcalı Mağarası is located not far from the Manisa-Turgutlu road on the slopes of a hill about 2 km from the Kybele relief It is, however, invisible from the road, being at a height of about 20 m above the level of the road and at a distance of about 50 m.

The tomb is hollowed out of a large rock in the side of the hill As the outside wall of the tomb follows the line of the slope it is not immediately perceptible as an artificial monument The tomb has a small opening reached by a flight of seven steps There is a burial chamber in front and several more behind it contains no inscriptions, symbols, or any kind of decoration, and it is thus impossible to establish for whom or in what period it was built. It can be assumed, however, to date from the pre-Hellenistic period

2. HYRKANIS/ALIBEYLİ KÖYÜ?

Hyrkanis means ''a native of Hyrkania'' Hyrkania being an ancient Iranian province on the shores of the Caspian Sea, and the plain lying between Halitpaşa and Alibeyli Köyü was formerly known as Hyrkanis or Hyrkanion because of the natives of Hyrkania brought here during the Iranian hegemony over western Asia Minor (547-334 B C.) The great Battle of Magnesia, which ended the rivalry between Rome and the Kingdom of Seleucia and was thus one of the decisive battles of the world, was actually fought on this plain and not in the vicinity of Manisa. The Seleucid army was commanded by King Antiochus III and the Roman army by Corneilus Scipio. The Roman victory was largely due to the effective assistance rendered by the Kingdom of Pergamon (190 B.C.) A detailed account of these events is given by the Roman historian Titus Livius.

2. HYPAIPA

The ancient site of Hypaipa is now occupied by the village of Datbey/Günlüce in the vicinity of Ödemiş. This village is situated quite high up on the foothills of the Bozdağ range, which form the northern limits of the Ödemiş plain

The most important of the architectural remains surviving from the ancient city can be seen just outside the village a few hundred metres beyond the square with the village coffee-house. This consists of a building resembling a storeroom or granary and was restored by the Ödemiş municipality in 1970

The name Hypaipa has the appearance of being Hellenic in origin with "hypo" meaning "under" whilst "aipos" would be the name of the mountain next to Mt Tmolos/Bozdağ (the word means "bare and rocky") The whole word would thus mean "under Mt Aipos" In this case, however, appearances are completely false. The city actually derives its name from a pre-Hellenic word that had later become Hellenised in form, and the city itself was founded at a time when Lydian language and culture prevailed in the area (6th-7th century B C)

Hypaipa was famed throughout the ancient world for the beauty of its women and for the myth of Arachne (spider). Ovid relates the myth as follows:

Arachne was a young girl of Hypaipa, who owed her fame entirely to her own worth and not to her rank or family Her father was Idmon of Kolophon/Değirmendere, and he earned his bread by dyeing wool with Phokaian purple Her mother was dead, but she too had been of humble origin, as lowly as her husband.

Although Arachne was ust an ordinary person from an out of the way city like Hypaipa her skill in weaving had won her fame throughout the whole of Lydia. The nymphs from Mt Tmolos and the water nymphs from the Paktolos would often come to watch her work. All those who saw with what skill she twirled the selendet spindle and how beautifully she wove immediately realised how generously Athena had treated her in bestowing such gifts upon her

Arachne, however, resented the fact that she owed her skill to Athena and even went so far as to boast to everyone she met that her skill surpassed that of Athena herself

Athena, indignant at this, disguised herself as an old woman and came to Arachne, supporting her weak old body on a stick

"As we grow old" she said, "we grow weak in body and limbs, but at the same time the passing years grant us old people wisdom and experience Listen to what I say to you Don't defy a goddess Plead with Athena to forgive you If you do that she'll take pity on you and forgive you for what you've done

Arachne was furious when she heard those words

Hyrkanis was the most important of the small cities in this region, and although its exact site has not as yet been identified it is thought to have been located either on the site now occupied by Halitpaşa or on that of the present-day village of Alibeyli Köyü Our own researches have revealed no ancient remains of any kind in Halitpaşa, but in Alibeyli Köyü we founded a Hellenic inscription fragment in the wall of the mosque together with a number of unfluted columns that had been unearthed by chance

3. THYATEIRA/AKHİSAR

Akhisar is a prosperous country town on the main Izmir Balikesir road 54 km north-east of Manisa and 95 km from Izmir It is also connected by means of an asphalt road to the town of Salihli 69 km to the south-east Thyateira Akhisar was situated on the road joining the important centres of Pergamon and Sardis, both of which were located on an inter section of trade routes As a result of its situation Thyateira was frequently visited, both in ancient and medieval times, by armies and army commanders.

The word Thyateira is composed of two separate words "Teira" was the word for city' in the Lydian language of the 1st millennium B C (see III 1 Teira/Tire), whilst 'thya is a word derived from an old Anatolian language which in old Hellenic was used to refer to a female worshipper of Dionysos who went into ecstasy at the festivals and ceremonies in honour of the

god The city is known to have been referred to as Thyateira by writers in the Hellenic language even during the period of Lydian political and linguistic hegemony It was, for example, in ''Thyateira'' that the Seleucid rulers of western Asia minor settled the Macedonian veterans and their families

Excavations in the centre of Akhisar have revealed some sections of the Roman city

4. HIERA KOME/HIEROKAISAREIA

It was Augustus who gave the name Hierokaisereia (the holy city of the Emperor) to this city, which had previously been known as Hiero Kome The city was famous for its temple of Artemis, the treasury of which, consisting of the valuable objects donated to the temple, was plundered first by Philip V of Macedon in 201 B C and again by King Prousias of Bithynia in 155 B C

A feature of the city was its adoption under the Iranian hegemony of the tradition of fire worship, and the tradition and ceremonies associated with this worship continued until the 2nd century A D

Very little now remains of the ancient city, but a large number of ancient inscriptions and similar fragments were carried off by the local inhabitants to be used as building materials and these can be seen in the gardens and courtyards of the houses and mosques in the vicinity, particularly in those of the village of Beyoba

5. HERMO KAPELEIA (GOLMARMARA?)

''Hermo may refer either to the god Hermes or to the river Hermos (Gediz) In the Hellenic language ''kapeleia'' signified either ''grocer'' or ''wineshop''

The ancient site of Hermokapeleia has not yet been established but it seems highly probable that it coincided with the site now occupied by the present-day market town of Gölmarmara

There are no visible remains of the ancient city on the hill against which the town of Golmarmara is set and the absence of any such remains is confirmed by the local inhabitants From time to time, however, there are chance finds of objects such as stone inscriptions, terra cotta figurines, and coins dating from ancient times. Most of these were transferred in 1975 to the museum in Manisa

6. KOLOENA

Koloena is a cognomen of Artemis, or rather of a particular type of Artemis worshipped in certain places It means ''belonging to the city of Koloe'' the word Koloe itself being a pre-Hellenic word derived from an old Anatolian language the meaning and etymology of which are unknown It was found as the name of a city in the vicinity of Lake Marmara containing a temple of the goddess

Some information concerning Atemis Koloena is given in Pauly RE by Scherling, who states that the temple city was situated to the north of the tumulus of Alyattes and that some fragments of the ancient temple were still visible as late as the 1850's. According to Scherling, Artemis Koloena was quite distinct from the Artemis worshipped at Sardis The latter would appear to have been a local Lydian goddess, whilst the Artemis near Lake Marmara was either a Hellenised version of another local goddess, or the result of an identification of the Iranian water goddess Anaitis with the Hellenic Artemis.

The most suitable site for a temple city on the southern shores of Lake Marmara is to be found on the small peninsula of Çamlık jutting out into the lake to the east of the village of Tekelioğlu

III Along the Izmir-Ödemiş road
1. TEIRA/TIRE

Tire is an important centre about 78 km. to the south-east of Izmir Throughout the ancient and medieval periods the city bore the name ''Teira'' the word for city in the Lydian language of the 1st millennium B C. The same word is to be found in the Hellenised form ''thyrai''

Practically nothing is known of the history of ancient Tire and no remains of the old city have survived

The small museum contains a number of objects unearthed in local excavations together with some chance finds Most of these date from the Roman period

"Silly old doting fool" she shouted, "I don't care a fig for your advice. Just tell me this! Why doesn't Athena herself come and compete with me? Why does she avoid my challenge?"

"She has come!" cried Athena, throwing off her old woman's disguise And immediately they set up two looms at opposite ends of the room and began to vie with each other in weaving

Athena wove motifs displaying the power and majesty of the gods and goddesses, and the punishments meted out to those who defied them. Arachne, on the other hand, wove pictures of the shameful deeds committed by the gods and their amorous adventures with the mortals. Even Jealousy herself could find no flaw in Arachne's work Athena, mad with rage and jealousy, tore the tapestry that Arachne had woven and sprinkled over the girl the juice of a herb chosen by Hekate Immediately Arachne's hair fell out with the effects of the baneful poison, her ears and nose disappeared, her head slipped into the centre of her belly and her slender fingers were transformed into legs

3. PYRGION/BIRGI

Birgi is a market town to the east-north-east of Ödemiş The ancient name of the town was Pyrgion, which derives from the Hellenic word "pyrgos" meaning tower or bastion As the name of a city it would mean "a city with a fort or castle" Another Turkish place-name derived from "pyrgos" is "burgaz" as can be seen in Burgaz, Kumburgaz, Luleburgaz etc

During the period of the Turkish Emirates Birgi was the capital of the Aydınoğulları, and it was during that period, and during the 14th century in particular, that the city enjoyed its golden age Birgi subsequently declined into insignificance, partly on account of its remote situation, aprtly because the ancient route linking Hypaipa and Sardis on which it was situated gradually lost its importance

We have no information concerning the ancient history of Birgi, and there are no remains dating back beyond the medieval period Certain documents, however, indicate that although it was known as Pyrgion in the Christian era it had formerly been referred to as "Dios Hieron" or "site of the temple of Zeus" If this is true it would mean that the history of Birgi extends into ancient times and that the ancient city contained a temple of Zeus very probably surrounded by a number of houses

IV Along the Aydın-Denizli road

1. TRALLEIS/AYDIN

"Tralleis means "Thracian soldiers" particularly the Thracian soldiers who served as mercenaries in the armies of the various kingdoms of the Hellenistic period Its exact form and significance in the old Thracian language is unknown, but some claim that it meant "warriors" As the name of an ancient city it certainly has no connection with any legendary character or historical ruler Moreover, it is uncertain whether this was the name of the city in ancient times

The city of Tralleis is first encountered in the section of the Anabasis in which Xenophon relates the events of 401 B C thus proving that the history of the city extends at least as far back as the 5th century B C. A Lydian city of this period could not, of course, have had a name of Hellenic or Thracian derivation, and Tralleis is verv probably the Hellenisation of some such name as "Tralla" or "Traoulla" This sort of transformation is to be found in many of the old names used by the Hellenes, and by Xenophon in particular, who gives Hellenised names to many places which at that date (401 B C) would certainly have had names of Anatolian derivation.

The first city of Tralleis was built on the flat summit of the hill on the slopes of which the modern town of Aydın is situated This level section is now a military zone, but some of the remains, Uç Göz for example, lie outside this area and can be visited without the necessity of applying for special permission, and indeed Uç Goz constitutes the only ruins of any interest

Uç Goz (which in Turkish means "three eyes") consists of three arches of very coarse workmanship of the Late Roman period, which had

once formed part of the gymnaseion From a distance. e g from the main Izmir-Denizli road. they look quite impressive

There is a small archaeological museum in Aydin just beside the Lycee containing finds from the surrounding area together with a number of objects unearthed on the site of the ancient city of Tralleis

2. AKHARAKA

The meaning of the word is obscure, but it seems reasonable to suppose that it is derived from the Luwian language of the 2nd millennium B C or from some other old Anatolian language

Akharaka was a temple complex linked to the city of Nysa Nyssa about 3 km away in the same way as the Asclepion was linked to the city of Pergamon Nysa and Akharaka were connected by a road flanked with tombs, but this also formed part of the main road connecting Aydin with the east Thus at that time both Nysa and Akharaka were situated right on the main road and not several kilometres away from it, as they are at the present day

The direct road from Nysa to Akharaka is now impassable owing to the collapse of some of the bridges over the deep valleys separating the two cities. and to reach Akharaka one must follow the main Aydin-Denizli road as far as a point 4 km before Sultanhisar

The ancient temple of Akharaka was situated immediately adjacent to the site of the present-day vilage, but nothing now remains of the temple or the buildings in its precincts save a few large blocks of stone near the road leading out of the village, and even these are mostly buried in the soil

Actually the word Athymbra'' is obviously a Hellenisation of what would appear to be an Anatolian word'' 'thymbra'' meaning thyme If this word ''thymbra'' is actually Anatolian in derivation then this would account for the existence of a purely Anatolian town of this name in the Dardanelles at the time of the Trojan War and its mention in the Iliad Moreover, a central Anatolian town visited by Xenophon together with the army of Cyrus the Younger in 401 B C bore the name Tymbrion It seems reasonable to suppose that the tradition of the Spartan and his two brothers is, like the rest of these traditions, purely imaginary

Nysa had no history of its own nor any influence on the history of the region, but under the Roman hegemony it became a prosperous city with a very advanced culture Strabo mentions a number of scholars and artists who belonged to Nysa, including has own teacher and mentor Aristodemos, who would teach rhetoric in the morning and grammar in the evening. He later migrated to Roma where he taught the children of Pompeius

The city contains a number of very impressive ruins, the most important of which are the following

The theatre is a Roman structure with the cavea *in a fairly good state of preservation The other sections of the building, like the* vomitorium, *are in a more or less ruinous state with some parts actually buried under the soil*

The Bouleuterion (Council House of the Elders) is located beside the agora *on the other side of the ravine to the east of the asphalt road It is in a fairly good state of preservation Excavations carried out in the Bouleuterion have unearthed twelve rows of seats and 5 stairways As for the adjacent* agora, *excavations have been carried out in only one section*

The library is thought to date from the 2nd century A D The ruins are in quite a good state of preservation but the ground floor is still buried to most of its height

The city walls now visible date only from byzantine times. No traces of the Hellenistic walls have survived.

3. NYSSA/NYSA

In the old Hellenic language the word ''nyssa'' referred to the marking stone set up in race tracks to show where the runners should turn As for ''nysa'' this is found in ancient Greek writers as the name of a mountain or city where the god Dionysos was born and brought up. Herodotos speaks of a city of Nysa in Ethiopia, while both Homer and Euripides refer to a mountain of the same name.

As for the name of the Anatolian city of Nyssa / Nysa on the borders of Lydia and Karia we may confidently assume that its name is a Hellenisation of a Luwian word of the 2nd millennium B C. or of a word derived from some Anatolian language of the 1st millennium B C

This city, which contains a number of very impressive remains, is situated almost half way between the present-day towns of Aydın and Nazilli and about 1 km. to the north of Sultanhisar There is an asphalt road from this town to the ruins.

It is not known when or by whom the city was founded According to an account given by Stephanos of Byzantium the city had formerly been given the name Pythopolis in honour of a certain Pythes who had welcomed the Iranian Shah Xerxes on his way to the Greek campaign of 480 B C.(We know, however, from Herodotos that the route followed by Xerxes on his way to Greece lay nowhere near this city and it seems most unlikely that on his return journey to Iran he should have chosen such a long detour) the connection with Xerxes, however, indicates that the history of the town extends at least as far as the 5th century B C. Another tradition handed down by Stephanos will be referred to below

Strabo (63 B C.-23 A D.) tells of a local tradition according to which three brothers, Athymbros, Athymbrados and Hydrelos, came from Sparta to this region many centuries before and founded three cities bearing their names These cities were very close together and finally combined to form a single city known as Nysa/Nyssa, but Athymbros continued to be regarded as the founder In other words, the most important of the three cities must hava been that founded by Athymbros

Another tradition related by Stephanos attributes the foundation of the city to King Antiochus I of Seleucia (3rd century B C) who gave it the name of his wife Nysa Antiochus could not, however, have been the original founder of the city since, as we have seen, the city's history dates back long before his time If the city had actually been founded by Antiochos I only two hundred years before the time of Strabo it is most unlikely that Strabo would have related or lent any credence to the story given above of its foundation Although Strabo was born in Amasya he was educated in Nysa and knew the town very well Moreover, there are several inscriptions dating from the 3rd century B C which refer to the city as Athymbra and, besides, none of Antiochos's wives bore any such name as Nysa or Nyssa

4. MASTAURA

The remains of this city are to be found about 1 km. to the north-east of the village of Bozyurt in the vicinity of Nazilli The name is no doubt a Hellenisation of an old Anatolian word and is still preserved in the Mastavro which until quite recently continued to be used as the name of the village The name has now been officially changed to Bozyurt but the inhabitants still refer to their village by the old name

The only visible remains consist of a few fragments which had been removed from the ancinet city, which stood 1 5 km from the present-day village of Bozyurt On the slope of the hill can be seen some quite well preserved sections of a medieval structure very closely resembling the remains of Hypaipa in the vicinity of the village of Datbey/Günlüce near Odemiş On the summit of the hill are some other remains the nature of which has not yet been identified

About 500 m. along the road on the opposite side of the stream one comes across the remains of an arch resembling the Uç Goz at Aydın This is referred to by the villagers as "the bridge" and is very probably a fragment of the ancient baths

During the Roman period Mastaura is known to have issued coins bearing the inscription "Mastaureiton" (citizens of Mastaura), and for several centuries the Bishop of Mastaura continued to attend the councils of the church The stone fragments to be found in the village of Bozyurt suggest that Roman Mastaura contained a number of quite spectacular buildings, but the ruins now visible on the site of the ancient city date back no further than the Byzantine period

5. BRIOULLA/BRIOULA

This name must also be the Hellenisation of a word of old Anatolian origin. Its meaning is unknown

The site and, with some slight change, the name of this ancient city have been inherited by the modern village of Bilara Although the name of this village has recently been changed to Kurtuluş it is still known in the region under its old name

The village is located about 3 km. north-east of Horsunlu, about half way along the main Aydın-Denizli road

Briulla Brioula is known to have been quite an important town in both ancient and medieval times Under the Roman Empire it issued its own coinage with the inscription "Briouleiton" (citizens of Brioula), and its bishops attended the councils of the church throughout the ancient and medieval periods

No remains of the ancient city are to be found in the village or anywhere in its vicinity, and the absence of any such remains is confirmed by the local inhabitants Nor are any architectural fragments to be seen embedded in the walls of the houses, the fountain, the well or the walls of the mosque

6. TRIPOLIS

Tripolis means "triple city" and there are quite a number of cities in the ancient world bearing the same name In Arabic the name was changed to Trablus while in Turkish it became Tirebolu or Derebolu

The site of the Lydian city of Tripolis lies just next to the village of Yenikoy Yenice, not far from the road linking Saraykoy and Buldan

Before the spread of Hellenic language and civilisation to western Asia Minor Tripolis was a centre for the worship of the Anatolian Mother Goddess Kybele This goddess was subsequently identified with Leto, the mother of Artemis and Apollo, and a representation of Leto is to be seen on the coins issued by the city

Tripolis now lies in quite a remote corner of the countryside, but in ancient times it occupied an important position on a road linking the two main trade routes of western Asia Minor The first of these connected the port of Ephesos with the inland cities of Lykos Laodikeia and Kolossai, while the other followed the same route as the modern Aydın-Denizli road It was to its site that Tripolis owed the great importance it enjoyed, particularly under Roman rule, and its wealth and prosperity are clearly attested by the ruins that have survived to the present day

In 1190 Tripolis was sacked by the crusading army under the command of the Emperor Frederick Barbarossa, but it was subsequently restored by the Byzantine commander Ioannis Dukas Batatzes and once again surrounded by defence walls It was captured by the Seljuks in 1300 and remained thereafter in Turkish hands With the increase in importance of neighbouring towns such as Buldan the city of Tripolis gradually declined to the status of a village

The visible remains of the ancient city all date from the period of the Roman Empire They are composed of a very regular ashlar masonry and very closely resemble the remains to be seen at Hierapolis / Pamukkale They are not, however, in such a good state of preservation and only a few fragments of one or two of the buildings have survived to the present day

7. APOLLONOS SHIERON

Apollonos Hieron, which means "sanctuary or temple of Apollo" was situated a little way beyond the village of Bozalan in the vicinity of Buldan Under the Roman Empire it issued its own coinage with the inscription "Apollonereiton" (citizens of Apollonos Hieron), and the minutes of the church councils prior to the Council of Nicaea in 787 indicate they were regularly attended by the bishops of the city

The remains of the ancient city of Apollonos Hieron are thought to lie buried in a mound about 3 km from the village of Bozalan, and surface diggings carried out by the villagers themselves have revealed a few finds dating from the Byzantine period Remains of the classical period no doubt lie buried at a lower level No scientific investigation of the mound has yet been made, and the site of the temple of Apollo has not yet been identified

V. Historical sites remote from the main roads

a. The mountainous region to the north of Manisa

I. PERSIKAI

Persikai is situated about 30 km north-north-east of Manisa on a flattish mound 1 km to the west of the village of Sarıçam

Persikai is the plural form of the Hellenic word for "Persian" or "Iranian" and can be used both as a noun and as an adjective. It was, indeed, applied to the Lydian water-goddess Anaitis who was worshipped in thisregion during the period of the Persian hegemony and continued to be worshipped under the name of Artemis during the Hellenic period. As there were some obvious differences between the Hellenic Artemis and the Anatolian goddess identified with her the goddess worshipped here came to be known as "Artemis Persike' It would seem reasonable to assume that this Artemis Persika was the chief goddess of the city and that the name of the city signifies "community or worshippers of the goddess Persike"

The site of the ancient city on the flat summit of the mound is now an arable field. and although the soil is full of sherds there is no sign of any architectural remains. It is obvious that any stones that remained visible above ground have been gradually removed as material for new buildings. There is no indication as to the type of remains that still lie buried.

A large number of large rectangular regularly hewn blocks of stone can be seen in the walls of the houses in the nearby village of Sarıçam, and a relief with a cross dating from the Byzantine period is used as an ornamental slab in the fountain in the central square of the village. the courtyard of the mosque in the middle of the village contains two stele or pedestals, one with an inscription and one without. The villagers say that these stones were brought there by their ancestors, but no one knows when they were brought or where they had been found

2. APPOLLONIS

Apollonis was the wife of King Attalos of Pergamon/Bergama (d. 197 B C.) and her sons Eumenes II and Attalos II gave her name to several of the cities they founded.

The remains of the ancient city of Apollonis are to be found on the slopes and summit of a small hill about 2 km. to the north of the little town of Mecidiye/ Palamut. The summit of the hill contains large quantities of sherds, but any stones that remained here must have been removed by the inhabitants of the surrounding region for use as building materials, and by the 1960's no structural remains survived apart from the traces of the foundations of the city walls.

b. The mountainous region to the north of Kula

1. GORDOS/GÖRDES

The name "Gordos" by which Gördes, the present-day administrative centre of the province was known under the Roman Empire when the indigenous Anatolian language and culture of the region had receded before the spread of Hellenic language and culture, has no known significance in any Hellenic or Latin tongue It is no doubt a Hellenisation of a Luwian word of the 2nd millennium B C. or a Lydian word of the 1st millennium B.C. The original form of the name was probably something like "Gorda" which would be connected with Gordios/ Gordias, the name of the Phrygian king well-known from Hellenic legends

In ancient times Gordos is known to have joined with the city of Kadys/ Gediz in issuing a common coinage, which is rather remarkable in view of the fact that the two cities were separated by about 100 km. of mountainous country

Whatever may have survived of the ancient city of Gordos now lies buried under the old quarter of the little town of Gördes, which is situated on a fairly steep slope on the right bank of the Kum Çayı at a height of 619 m. above sea-level Fear of landslides has resulted in the newer quarters of the town being located further to the south As the site has been in continuous occupation since ancient times no remains of the ancient city are now visible No scientific investigations have so far been carried out

2. SAITTAI/SIDAS KALE

Ramsay suggests that the name Sıdas Kale which is now given to the remains of the ancient city is derived from "Saittai" which, according to rules of ancient Hellenic word formation ought to be a plural form meaning "subjects of (a person called) Saittas"

No meaning can be found for the words Saittas in Bailly's enormous dictionary, so it would seem reasonable to suppose that it is the Hellenisation of an ancient Anatolian word It has a striking resemblance to Saioudda, the name of a city in south-west Phrygia, and it may well be that both names are derived from some such word as "Sawada" in the old Luwian language

The remains of Saittai / Sidas Kale are to be found near the village of Icikler near Borlu in the Demirci district of Manisa They are by no means as impressive as those of Ephesos or Sardis, but anyone who has the courage to undertake the arduous journey along the rough winding roads that lead to them will not be disappointed

The town is divided in two by a strean that rises from a spring within the town, and the ancient city occupied quite a large area on both sides of this stream Although the ancient remains are mostly to be found scattered as debris over the older sections of the town one sometimes encounters a few ancient structures that are still standing at the present day The stadeion for example, which lies to the south-east of the town, still survives in a good state of preservation, and the water supply system is still in good working order Several tombs have been unearthed in unauthorized excavations in the necropolis situated on the low hill beside the stream, but so far no scientific excavations have been carried out on the site of the ancient city Surface finds suggest that such excavations would be most fruitful

Saittai issued coins under the Roman Empire with representations of the rivers Hermos / Gediz and Hyllos accompanied by their names

The river Hyllos may well be identical with the river shown either as Koca Çay or Delniş Çayı on maps in the Manisa yearbook for 1973 This river flows about 5 km to the south-west of Saittai and empties into the Hermos / Gediz a little further on Another possibility, thoungh a rather less likely one, is that it is to be identified with the Demirci Çay, which flows past Saittai at a distance of about 1 km but also later joins the Hermos / Gediz

The word "Hyllos" has no connection whatever with the Hyllos referred to in Hellenic mythology as the son of Herakles and the ancestor of the Spartan kings The name of the river is undoubtedly Anatolian in origin with the final syllable converted into "os" in accordance with Hellenic word-formation There is another Hyllos river beside the ancient city of Temenouthyrai near the modern town of Uşak, and it is popularly believed that this river takes its name from the ancestor-hero named Hyllos who is supposed to have been buried in the tumulus on the banks of the river

3. SILANDOS / KARA SELENDI

The name Silandos is derived from a Lydian word of the 1st millennium B C with the last syllable changed to "os" in accordance with the rules of Hellenic morphology As a matter of fact, both the name of the city and the city itself may well date back to the 2nd millennium B C., as the "-anda" suffix to be found in place namer in the Lydian, Karian, Kappadokian, Lykaonian, Kilikian and Lykian dialects is derived from the "-wanda" suffix found in the related Luwian language of the 2nd millennium B C For example, the place known as Oinoanda in the Hellenistic age was known as Wianawanda in the Hittite period

The site of the Lydian city of Silandos lies next to the present-day village of Kara Selendi about 4-5 km as the crow flies from the country town of Selendi Selendi itself is about 44 km from Kula on a fairly good road

The remains of the ancient city of Silandos consist merely of a few fragments of walls and foundations, and the workmanship displayed by these would suggest the Roman Period As all the available stones were no doubt carried off by the inhabitants of the district to be used as building materials there is now practically nothing to be seen of the ancient city

Coins were issued by Silandos during the Roman period

c. The mountainous region to the south of Kula

1. SASOTRA

Sasotra is a word of unknown meaning deriving from one of the old Anatolian languages spoken in the region before the spread of Hellenic language and civilisation

The ancient city stood on or near the present day village of Başıbüyük to the south-east of Kula.

Nothing now remains save a few fragments used as building materials in the houses of the village. A fragment of a Hellenic inscription can be seen on the projecting corner at the rear of the village mosque

2. KASTOLOS

Although the name of the ancient city and the surrounding plain is usually written "Kastolos" it is also to be found in the form "Kastollos" It is derived from a Lydian word meaning a member of the Doric tribe. Xenophon refers to the plain upon which the armies of the Iranian Satrap were mustered as Kastolou Pedion (Plain of Kastolos), and this name was probably given to the plain by the Lydians because of the mercenary soldiers of the Doric tribe gathered there at the command of Cyrus the Younger. The plain is now known as Burçak Ovası.

The site of the ancient city lay very near the present-day village of Bebekli, which is located about 4 km. as the crow flies to the south-west of the village of Başıbüyük mentioned above The two villages are separated by a small tributary of the Soğutçuk River known as Bebekli Deresi.

In Bebekli itself one can see a number of unimportant fragmentary remains embedded in the fountain and here and there in the walls of the houses. On learning from the elders of the village that these had been brought from a place about 3 km. to the north of the village I set out to investigate this site

It lies almost exactly half way between the villages of Bebekli and Başıbüyük and is located on a slope between the Bebekli stream and the earth road a little above it leading to Bebekli village. From this slope the village of Başıbüyük can be seen about 2 km. to the north-west, but Bebekli remains invisible

No walls, foundations or any other type of structural remains are visible above ground, but the soil contains large quantities of sherds There are also one or two tombs that were unearthed in unauthorized excavations, and these lie mostly on the slope near the stream. The abundance of pottery sherds and the large area over which they are scattered suggest the existence of a fairly large and important city

d. The mountainous region to the south of Uşak

1. KLANNOUDA

The name of the city is derived from an Anatolian language of the 1st millennium B C. The meaning is unknown.

The ancient city was situated about half way along the road leading to Esme from the administrative centre of Ulubeyli south of Uşak The present-day village is situaed on a gentle slope overlooking the plain on the south, and behind the village, about 2 km to the north, there is a low hill now known as Hacet Kalesi located between two rather higher hills It is on this hill that the remains of Klannouda are to be found, more particularly on the slope overlooking the village

On leaving the village one first descends into a valley and then begins to cilmb up the gentle slope on which the remains are to be found About 200 m from the village one encounters pottery sherds and a number of fragments of regular ashlar masonry As one approaches the summit of the hill the quantity of sherds is seen to decrease and it is clear that one is leaving the area of continuous habitation There are, however, a few traces of the inner keep of the old acropolis

As the stones from the structural remains on the slope of the hill have been carried off one by one to be used as building materials very little now remains visible above ground, and what little there is left is of small interest or importance

Fragments from the ruins are to be found widely used as building materials in the village of Kışla, but these consist solely of regular ashlar blocks No inscriptions, capitals or reliefs are to be seen According to the villagers the only inscribed stone in the vicinity is to be found in the village cemetery

One of the villagers guided me to this stone, which lies hidden among thick undergrowth the peasants dare not cut on account of superestitious fears, in a part of the cemetery only one who knows every inch of the place could ever find It is a stele with a Hellenic inscription on one face, but the moss tha has covered the surface of the stone for hundreds or perhaps thousands of years has rendered the writing completely indecipherable

2. NAIS/INAY

Nais is the old Hellenic word for a water nymph, and the modern name of the village that occupies the site of the ancient city obviously derives from the ancient name The i in the first syllable of Inay derives from the old Hellenic definite article The first syllable of Izmir has the same derivation.

The village of Inay lies near the Ulubeyli-Esme road from which one can reach the village of Kışla, which lies about 2 km. past the Inay Köyü railway station

There is an on fountain house in the courtyard of the mosque just beside the bridge over the stream which, according to the villagers, gives an abundant supply of water No one knows from what period it dates. The concrete covering was added in 1975
Stones of Roman workmanship can be seen both in the small bridge and in the caravanserai on the other side of the road. I n my opinion the ancient city must have been given the name Nais in honour of the water nymphs of the spring that forms the source of the water supply The site of the fountan house was probably once occupied by a nymphaeion, the stones of which were later used in the bridge and the caravanserai

According to the villagers no other historical remains are to be found anywhere in the vicnity.

3. BLAUNDOS

The word ''Blaundos'' derives from the Lydian 'Blaunda the last syllable having been changed from ''a'' to ''os'' during the Hellenic period It is uncertain to how early a date the city and its history extends, but it is possible that the name of the city derives from a Lydian word of the 1st millennium B C or a Luwian word of the 2nd millennium B C

The quite impressive remains of the ancient city of Blaundos lie only about 2 km as the crow flies from the village of Sulumenli in the Uşak region The direct path to the ruins is, however, extremely arduous and it is advisable, after taking a look at the remains within the village, to take a guide and follow a much more roundabout route which entails going back 5 km down the road leading to the village but which gives much easier access to the site

Blaundos is situated on a level site of quite a modest size for an ancient city, on a foothile projecting like a promontory into the plain It is connected with the outside world only by the road by which one arrives at the site, being surrounded on the other sides by high, steep slopes It was, therefore, very well sited for defence

The most important of the remains now visible are as follows:

The well-preserved arch of the great gate on the north side which forms the sole entrance through the defence walls;

The lower courses of the walls, beginning from just beside this gate;

The remains of an Ionic temple and several other structures just behind the great gate,

A stadeion/ stadium, in the same part of the city, resembling that at Priene in having seats for spectators along one side only;

The Temple of the Emperor Claudius, a building in the Ionic style covering an area if 7 60 x 14 20 m. in the centre of the city;

The entrance to the inner citadel and the walls on each side of it These date from the Hellenistic period and are the most impressive of the remains of the old city,

The remains of a large structure in the inner section of the city, and the ruins of several other buildings there,

The remains of the theatre on the steep slope to the south,

The necropolis beside the stream at the bottom of the slope This contains over a hundred rock tombs, some of them with three or four compartments A number of them contain paintings of flowers

No excavations have been carried out in the ruins of Blaundos apart from some limited investigations under the Hellenistic and Roman remains visible above ground. If comprehensive excavations were to be undertaken it is clear that the results would be quite spectacular and make Blaundos a very great attraction for tourists

e. The inner valley of the Lesser Maeander

1. KOLOE/KOLOSE/KELES/KIRAZ

Koloe is the hellenisation of a Lydian word of the 1st millennium B C. or a Luwian word of the 2nd millennium B C. Further Hellenisation has re-

sulted in the form "kolose" which is very probably closely related to the name "Kolosa/Kolossa/Kolossai" of a Phrygian city in front of and beneath Honaz to the east of Denizli "Kolose" was transformed to "keles" by the subsequent Turkish inhabitants, but it has now been officially changed to Kıraz

It is uncertain how far back the history of the site extends, but it must have been quite an important city at the beginnning of the middle ages as it was the seat of a bishopric and a centre of administration The Bishop of Koloe is known to have attended the church council of 530, but the date of foundation of the city remains obscure

The ancient city of Koloe/Kolose was situated on the site now occupied by the village of Hisar 2 km to the north-west of Kıraz. This village is located near a river on a low hill forming one of the last foothills of the Bozdağ range, and is connected to Kiraz by means of a fairly good earth road

The only remains to be seen in the village are those of a quite spectacular medieval castle

PALIAPOLIS/BALYAMBOLU/BEYDAĞ

"Paliapolis" is a Hellenic word meaning "the old city" This later became transformed into the Turkish "Balyambolu" but the name has now been officially changed to Beydağ

Beydağ is one of the most remote towns in the inner valley of the Küçuk Menderes (Kaystros) and has thus remained completely undeveloped

The Bishop of Paliapolis is known to have attended the church councils in the 6th century and as even at that time the city was known under this name it must have been founded in quite ancient times The city may have formerly been known under another name

Paliapolis/Beydağ was founded 1 2 km to the south of the Kaystros Küçük Menderes on the foothills of the mountains surrounding the eastern end of the valley

The only visible remains of the ancient city consist of the fairly well preserved tower of the medieval castle behind the town, which displays the tasteless workmanship characteristic of the Later Byzantine period

3. DIGDA/ADAGIDE/OVAKENT

The name "Digda" is a Lydian word of unknown significance This took on the Turkish form "Adagide" which remained the name of the town until quite recently, when the name was officially changed to Ovakent

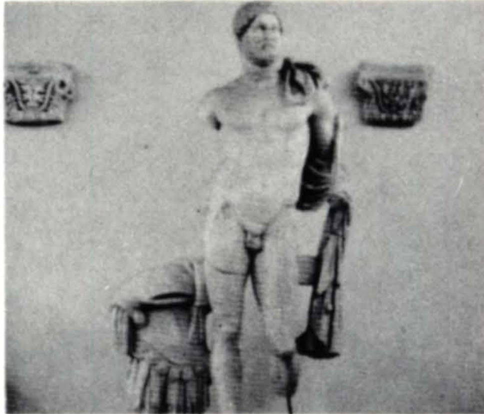
Ovakent is about 14 km east of Tire and 12 km south of Ödemiş, and can be reached from either of these two centres It is situated on the north slope of the mountain range surrounding the southern section of the valley of the Kuçuk Menderes at a point where the hills descend to the plain The remoteness of the site has resulted in its remaining completely undeveloped

The local inhabitants state quite categorically that there are no historical remains to be seen in the vicinity

BİLGE
UMAR

IONIA

AKBANK'IN BİR KÜLTÜR HİZMETİ

100 TL.

BİLGE
UMAR

AIOLIS

150 TL.

AKBANK'IN BİR KÜLTÜR HİZMETİ

AK YAYINLARI
KÜLTÜR KİTAPLARI SERİSİ : 4

LYDIA

BİLGE UMAR

Bu kitapta, Anadolumuzun ilkçağda Lydia diye anılan bölgesindeki ilkçağ kentlerinin ve kalıntılarının başlıcaları üzerine özetlenmiş bilgi verilmekte ve kalıntılardan olabildiğince fotoğraf sunulmaktadır. Güdülen amaç; tarih, arkeoloji, turizm ve gezi fotoğrafçılığı amatörlerinin Türkçe yayınlanmış böyle bir yol gösterici eser için duydukları gereksinmenin karşılanmasıdır.
Akbank, bu dizi içinde Ionia ve Aiolis'den sonra şimdi de Lydia kitabını yayınlarken, bu eserleri, Anadolu'nun başka yöreleri için hazırlanmış benzerlerinin izleyeceğini umuyor.

FİYATI : 200 TL.